

16136

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI

Molla Lütfi'nin
Risāle-i Mevlānā Lütfi'si

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA AKSOY

16136

DANIŞMAN

Prof. Dr. TUNCA KORTANTAMER

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

İZMİR 1991

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	II
GİRİŞ.....	1
XV.YY OSMANLI SAHASI SİYASET SANAT VE İLİM HAYATINA GENEL BİR BAKIŞ.....	1
1. Siyâset Hayâtı.....	1
2. Sanat Hayâtı.....	5
3. İlim Hayâtı.....	7
I. BÖLÜM.....	13
XV. YY. OSMANLI SAHASINDA BELÂGAT ÇALIŞMALARI....	13
1. Belâgatla İlgili Türkçe Çalışmalar.....	14
2. Farsça Belâgat Eserleri.....	16
3. Arapça Yazılmış Belâgat Eserleri.....	17
II. BÖLÜM.....	22
MOLLA LÜTFİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALARIN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ..	22
III. BÖLÜM.....	38
RİSÂLE-İ MEVLÂNÂ LÜTFİ	
1. Eserin Genel Olarak Tanıtımı.....	38
2. Eserin Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Nüshasının Tavsifi.....	40
3. Eserin Muhtevası.....	42
IV. BÖLÜM.....	56
METİN.....	56
KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ.....	118
V. BÖLÜM.....	125
BİBLİYOGRAFYA	125

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi boyunca ortaya konulan çeşitli edebiyat ürünleri, çok eski tarihlerden beri muhtelif yöntem ve ölçütlerle değerlendirilmişlerdir. Edebiyat ürünlerini, çeşitli güzel sanat eserlerini inceleyip değerlendirmek için tarihi akış içinde çeşitli teoriler ve inceleme metodları sürekli olarak geliştirilmiştir. Bu teori ve metodlar üzerindeki çalışmalar günümüz modern Batı dünyasında çok ileri aşamalara ulaşmış, çeşitli konuların inceliklerine kadar inilmiştir. Bizim de kendi edebiyat ürünlerimizi ve güzel sanat eserlerimizi değerlendirebilmemiz için bu ürünlerimizi değerlendirmede kullanılacak teorilere ve inceleme metodlarına ihtiyacımız vardır. Bunların oluşturulabilmesi için hem bu konudaki eski çalışmalarımızdan, hem de Batının geliştirmiş olduğu modern yöntemlerden yararlanmak gerekmektedir. Biz bu çalışmamızda bu alanda yapılmış eski çalışmalardan birini tanıtmaya çalıştık.

Bizim tanıtmaya çalıştığımız bu çalışma, Osmanlı Devleti döneminde Anadolu'da yazılan, belâgata dair bilinen müstakil ilk Türkçe eserdir. Eserin yazıldığı dönem olan XV.yy.da çeşitli alimler tarafından çok sayıda Arapça belâgat eseri yazılmış olmasına rağmen, Türkçe eser olarak bilinen müstakil tek eser budur. Eserin baş kısmındaki 40-42. varaklarda verilen bilgidен eser, XV.yy.ın ünlü alimlerinden Molla Lütfî tarafından yazıldığı, fakat Lütfî'nin ölümünden en az 17, en çok 25 yıl sonra oğlu tarafından nüshasından çıkarılıp yazılarak Şehzade Sultan Süleyman adına ihti-

yaç sahiplerinin istifadesine sunulduğu anlaşılmaktadır¹⁾.Eser yazarın oğlu tarafından bu tarihler arasında yazılıp istifa-
ye sunulmuş olsa bile, eserin asıl müellifi, Molla Lütfî olup,
eser onun yaşadığı dönemde telif edilmiştir; yani eser, XV.
yy.ın bir ürünüdür.Müellifin oğlu burada bir nâşir durumun-
dadır,nitekim edebiyat ve kültür dünyasının pek çok eseri ya-
zarı hayattayken neşredilemeyip,yazarlarının ölümünden sonra
yazarın yakınları veya çeşitli araştırmacılar tarafından ,
neşredilmektedir.Bu eser üzerinde olan hadise de budur.Böyle
bir eser incelendiğinde tabii olarak incelenmesi,üzerinde asıl
durulması gereken ,eseri neşreden ve onun devri değil,eserin
asıl müellifi ve eserin telif edildiği devredir.Zaten bu
eserde, eseri nüshasından çıkarıp istifa-
deye sunan müellifin oğlu kendi adını bile vermemiştir,Biz,Molla Lütfî'nin hayatı-
la ve Osmanlı medreseleriyle ilgili hiç bir kaynakta Molla
Lütfî'nin oğlunun adına tesadüf etmedik.Devir itibarıyla da
arada uzun bir devre olmadığı için , incelememizi XV.yy.'da
yapılan çalışmalar ve Molla Lütfî üzerine yönelttik.

Çalışmamızın giriş kısmında kısaca XV. yy.'ın siyaset,sanat
ve ilim hayatını tanıttık.Birinci bölümü devirdeki belâgat ça-
lışmalarına ayırdık.Önce medreselerdeki belâgat çalışmalarını
ele alıp,sonra bu devrede yazılmış veya istinsah edilmiş bela-
gatla ilgili,çeşitli eser,kütüphane fişleri ve kataloglardan
tesbit edebildiğimiz Türkçe,Farsça ve Arapça eserlerin bir

---

1)Eserde verilen bilgiden bu işlemin Yavuz Sultan Selim'intaht-
ta bulunduğu sırada yapıldığı anlaşılmaktadır.Yavuz,1512-20 a-
rasında hükümdarlık yapmış,Lütfî,1495'te ölmüştür.Şinasi Altundağ:
IA,10.c.(1967),s.423-434.

dökümünü yaptık.

Eserin müellifinin hayatı ve eserleri üzerin olan çalışmamızı ikinci bölümde verdik. Müellifin hayatı ve eserleri konusunda başka araştırmacılar tarafından yeterince doyurucu çalışmalar yapıldığı için biz önceki çalışmalarını değerlendiren bir yazı yazdık.

Üçüncü bölümde eserin nüsha tavsifini ve kısaca bir tanıtmasını yaptıktan sonra, yararlanma kolaylığı sağlaması için muhtevâsını verdik.

Dördüncü bölümde eserin metni ve eserdeki tariflerden yararlanılarak oluşturulmuş bir kavramlar sözlüğü verildi. Eserin metni verilirken transkripsiyonda İslâm Ansiklopedisi'nin transkripsiyonda kullandığı harfler kullanıldı. Eserin imlâsında Eski Anadolu Türkçesi imlâ husûsiyetlerine riâyet edildi. O devrede "c", "b" şeklinde yazılmış fakat kullanıldığı kelime veya ekden dolayı "ç", "p" olması gereken harfler olması gerektiği şekliyle yazıldı.

Bu tür çalışmalarda benim için dâimâ ufuk açıcı ve yol gösterici olan danışman hocam Prof. Dr. Tunca KORTANTAMER'e, eserdeki Arapça ve Farsça ibâreleri çözen Yrd. Doç. Dr. Fâres HARİRİ'ye, tezin daktilo edilmesinde yardımlarını esirgemeyen bütün dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

9.1.1991

Bornova

Mustafa AKSOY

GİRİŞ

XV. YUZYIL OSMANLI SAHASI SIYASET SANAT VE İLİM HAYATINA
GENEL BİR BAKIŞ¹

1. Siyaset Hayatı

XV. yüzyılın başında Yıldırım Bayezid'in Timur'a Ankara Savaşı'nda

1) Bu kısmın hazırlanmasında aşağıda ismi verilen çalışmalardan yararlanılmıştır:

Aşıkpaşazade; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Sadeleştirip nşr. (Nihal) Atsız, İstanbul 1970; Mehmed Neşri; Kitab-ı Cihan-nümâ, nşr. F. Reşit Unat - Prof. Dr. Mehmet A. Köymen, Ankara, 1987; Tursun Bey; Tarih-i Ebu'l-Feth, nşr. Dr. A. Mertol Tulum, İstanbul, 1977; Hocca Sadeddin Efendi; Tâcü't-Tevârih, Sadeleştirip nşr. İsmet Parmaksızoğlu, C. 3,4, İstanbul 1979; Halil İnelcık; "Murad II", İA, c.8(1971), s. 598-615; Halil İnelcık; "Mehmed II", İA, c.7, s. 506-535; Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı; "Bayezid", İA, c. 2(1961), s. 392-395; İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, 4. baskı, c.I, Ankara 1982; İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, 4. baskı, c.II, Ankara 1983; İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı, 3. baskı, Ankara 1988; Hasibe Mazıoğlu; "Türk Edebiyatı, Eski", TA(1982), c.XXXII, fas. 256-257, s. 80-134; M.C.B. (Cahit Baltacı; "Mescid, 10- Osmanlı Devri Medreseleri", İA, c.8, s.71-77; Cahit Baltacı; XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976; Doç. Dr. Mustafa Bilge; İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1984; Prof. Dr. Süheyl Ünver; Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İstanbul 1946; Doç. Dr. Sakıp Yıldız; Fatih'in Hocası Molla Gürani ve Tefsiri, (Doçentlik tezi), İstanbul ; R. Ahmet Sevengil; Fatih Devrinde Alimler Sanatkârlar ve Kültür Hayatı, İstanbul 1953; İsmail Hâmi Danişmend; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c.1, İstanbul 1971.

(1402) yenilmesi üzerine Osmanlı Devleti dağılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış, bunun ardından Yıldırım'ın oğulları arasında çıkan taht kavgalarından dolayı parçalanma tehlikesi yaşanmıştır. Bu dönemde Rumeli'de hızla ilerleyen fütihat durmuş, Anadolu Beyliklerinin pek çoğu yeniden kurulup eski topraklarına kavuşmuşlardır. Şehzade Mehmed Çelâbi diğer kardeşleriyle yaptığı mücadeleler sonunda onları ortadan kaldırarak 1413'de Anadolu ve Rumeli'de hakimiyeti sağlayabilmiştir. Mehmed Çelebi hakimiyeti sağladıktan sonra da bir süre Börklüce-Mustafa, Torlak-Kemal ve Şeyh Bedreddin isyanlarıyla uğraştı. Bunun yanında Eflak'-da Macarlarla, Arnavutluk'ta isyancılar ve Venediklilerle, Mora ve Ege adalarında yine Venediklilerle, Orta Anadolu'da Karamanoğluyla, Karadeniz bölgesinde Candaroğullarıyla, Marmara'da Bizans'la mücadelelere girişerek kaybedilen toprakların bir kısmını tekrar almağa muvaffak oldu.

II. Murad'ın tahta çıkmasıyla(1421) devlet tekrar bir iç mücadele ve bunun sonucu bir sarsıntı geçirdi. Bundan istifade eden bir kısım Anadolu Beylikleri tekrar itaati terk ettiler.Hamit-ili arzisi Karaman-oğlu tarafından işgal edildi. II. Murad 1423'te hakimiyetini sağladıktan sonra kaybedilen yerleri yeniden alma mücadelesine girişti. Anadolu, Mora, Arnavutluk, Sırbistan, Bosna üzerine düzenlenen seferlerde başarılar kazanılıp bir kısım yerler itaat altına alınırken bir kısım bölgeler ve kaleler de fethedildi. Fakat devlet 1441-1444 yılları arası tekrar büyük bir sarsıntı daha geçirdi, alınan yerlerin pek çoğu yine elden çıktı. II. Murad tahttan çekildi. Papa'nın öncülüğünde Avrupa devletlerinin büyük bir güç oluşturması karşısında ordunun başına geçip Varna Savaşı'nı(1444) kazandıktan sonra devlet tekrar rahatladı. II. Murad tekrar tahta çıktı. Mora(1445), Arnavutluk(1448), üzerine yaptığı seferlerde başarılar sağladı ve II. Kosova Savaşı'nda (1448) kazandığı başarıyla batıdan gelen tehlikeyi kırdı. II. Murad Asya'dan yaklaşan Şahruh tehlikesi sebebiyle Anadolu fütuhatıyla uğraşmadı, yalnız Batı Anadolu'daki beylikleri Osmanlı idaresine aldı.

II. Mehmed tahta çıktıktan sonra(1451) ilk iş olarak İstanbul'un fethi hazırlıklarına girişti. Önce İstanbul'a destek sağlayan bir kısım küçük yerleri aldıktan sonra İstanbul'u fethetti(1453).

Bu fetihle gücü artan II. Mehmed devlette merkezi otoriteyi güçlendirerek fütuhata girişti. Bir yandan ülke sınırları içinde kalıp sarplığından dolayı veya çeşitli sebeplerle alınamayan Silivri(1453), Enez(1456), Amasra(1459), Sinop(1461) vb. kaleleri tek tek alırken, belirli bölgelerde, yaptığı geniş fetih hareketleriyle hakimiyet kuruyordu. Amasra, Sinop, Trabzon Rum İmparatorluğu (1461) civarında bir kısım kaleler(1475), Tuman ve Çerkezistan sahilllerinde bir kısım kaleler (1484), Boğdan bir seferle (1476) sıkıştırılarak Karadenizdeki Ceneviz hakimiyeti kırılıp Osmanlı hakimiyeti sağlandı. İmroz, Limni, Taşoz (1453), Midilli (1462), Eğriboğaz (1470) adaları ve Ege sahilllerinde bir kısım kaleler alınıp Rodas (1480) sıkıştırılarak Venedik ve Cenevizlilere karşı Ege'de de geniş oranda üstünlük elde edildi. Boğazlarda Türk hakimiyeti sağlandı. Batıda Sırbiztan (1458) ve Eflak (1462) alınıp, Boğdan (1479) üzerine sefer düzenlendi. Arnavutluk ve Mora'da (1474-1478) Venediklilere şiddetli taarruzlar düzenlenip bu bölgelerde başarılar sağlandı. Otlukbeli'nde(1473) Uzun Hasan'ın mağlub edilmesi ve skabinde yapılan Karaman seferiyle(1474) Fırat nehri-ne kadar Anadolu toprakları hakimiyet altına alındı. Gedik Ahmet Paşa Otoronto(1479) ve civarındaki bir kısım yerleri aldı, fakat II. Mehmed'in ölümüyle bu fetihten geri döndü.

II. Mehmed'den sonra tahta çıkan II. Bayezid uzun süre şehzade Cem meselesiyle uğraştı, biraz da mizacı ve yaşı sebebiyle II. Mehmed devrindeki fütuhatin hızı kesildi. Bununla birlikte bu devrede Hersek(1483), Boğdan(1484), Mora'da bazı kaleler hakimiyet altına alındı.

Devletin toprak hakimiyeti meselesi yukarıda görüldüğü gibi II. Mehmed devrinde çözüme kavuşturulmuş ve devlet hakiki mahiyetiyle kurulmuştur. Aynı şekilde bu devrede devletin bir kısım kurumlarının tesis edildiğini ve bir kısmının büyük değişiklikler ve gelişmeler geçirdiğini görmekteyiz. II. Mehmed İstanbul'u fethetmenin de verdiği güçle önce vezarete kul asıllıları getirip yönetimde eski ailelerin gücünü kırar, bunun yanında merkezi otoriteye her zaman tavır alabilen güçlü Mihal-oğulları, Evrenos-oğulları, Turahanbey-oğulları vb. gibi uç beylerinin de etkilerini azaltarak

merkezi otoriteyi güçlendirir. Bazı tedbirlerle ve sayılarını beş altı binden onikibine çıkararak, yeni düzenlemeler yaparak yenice-
rileri kontrol altına alır; deniz kuvvetlerini ciddi bir şekilde
kurar. 1476'da büyük bir toprak düzenlemesine gidilir; emlak ve
evkafın büyük kısmı ilga edilerek yirmi bin köy ve mezraya el ko-
nur. Bu olay hoşnutsuzluk yaratacak, II. Bayezid devrinde tekrar
eski hale dönecektir.

II. Mehmed'in en önemli düşüncesi cihanşümül bir tevlet kurmak
ve bu devlete İstanbul'u başkent yapmaktı. Bu sebeple şehri geliştirmek için çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu çerçevede fethedilen bölgelerden şehre nüfus, sanat erbabı ve ilim adamları gönüllü veya sürgün suretiyle gönderilmiştir. Şehirde ilim hayatına büyük ehemmiyet verilmiş, pek çok medrese açılarak değerli ilim adamları toplanmıştır. Bu konuda daha geniş bilgi "İlim Hayatı" kısmında verilecektir.

Yukarıda anlatılan hayatı sadece askeri başarılarından ibaret görmek yanlıştır. Bu başarının arkasında güçlü bir ekonomik-ticari yapı, gelişen, canlı bir sanat ve ilim hayatı vardır.

Bu devrede ülkenin çeşitli bölgeleri arasında birbirini tamamlayan İktisadi-ticari faaliyetler gelişmiştir. Daha önceleri bölgeler arası ticarete etkili olan İtalyan tacirlerin gücü zayıflayıp bunların yerlerine Türk müslüman, Rum ve Ermeni yerli tacirler almıştır. Batı Anadolu'da pamuklu, Ankara ve Kastamonu'da sof yani yün, tiftik, Bursa ve İstanbul'da ipekli, Selanik ve İstanbul'da çulha, Edirne'de ayakkabı sanayi büyük gelişme gösterdi. Burarlarda üretilen mamüller Balkanlar ve Kuzey Karadeniz bölgesinin tabii mallarıyla mübadele ediliyordu.¹ Yani devlet, çevresine göre gelişmiş ekonomiye sahip ülkelerde görüldüğü gibi dışarıya işlenmiş mamul verip hammadde alıyordu.

Bu devrede Arabistan yolu ile Hindistan ticareti, Dubrovnik yolu ile Floransa ticareti gelişme gösterdi. Bursa, İran ipeği ile ince Batı yünlülerinin değiştirildiği milletler arası bir ticaret merkezi haline geldi. Mısır üzerinden Hind baharatı, şeker, pirinç alınıyor, tahta, demir ve Bursa kumaşı dışarıya satılıyordu. Antal-

---

1) H. İnalçık; "Mehmed II", IA, c.7, s.534.

ya bu ticarete ara depo vazifesi görüyordu.¹

Osmanlı hazinesinde Karamani Mehmed Paşa'nın aldığı tedbirler sonucu II. Mehmed'in saltanatının son yıllarında iki buçuk milyon civarında altın ve kırksekiz milyon kadar akçe vardı. Devletin pek çok harcaması aktarmalar şeklinde yapıldığı için gerçek gelirin bunun çok üstünde olduğu açıktır.²

2. Sanat hayatı

Bu yüzyılda Osmanlı Devleti yönetimi ve devlet adamları tarafından sanata ve sanatçılara büyük ilgi gösterilerek sanat faaliyetleri teşvik edilmiş, sanatçılar çeşitli görevlere getirilmek veya maaş bağlanmak suretiyle desteklenmiştir. Bu ilgi sanat hayatına büyük canlılık kazandırarak çeşitli devlet adamları çevresinde sanat muhitlerinin oluşmasını sağlamıştır. Bu canlılık içinde verilen sanat ürünleri çeşitlenerek gelişmiştir.

Bu devir padişah, şehzade ve devlet adamlarının şiirle uğraşmışlar, bazıları divan tertipleyecek kadar şiir yazmışlardır. II. Murad bilinen ilk şair Osmanlı hükümdarıdır. II. Mehmed(Avni), II. Bayezid(Adli), şehzade Cem, şehzade Korkut(Harimi), devlet adamlarından Ahmed Paşa, Mahmud Paşa(Adni), Cezeri Kasım Paşa(Safi) divan sahibidirler.

II. Murad devrinde âlim, sanatkâr ve mutasavvıflara büyük ilgi gösterilip destek olunmuş, bunun sonucunda ilim, sanat ve tasavvuf hayatında büyük canlanma görülmüştür. II. Murad'a çeşitli sanatçılar tarafından yazılan manzum mensur pek çok eser sunulurken, hükümdarın emriyle pek çok eser de sade bir dille çevrilerek Türkçeye kazandırılmıştır. Bu çeviri faaliyetlerinin Türkçenin zenginleşip gelişmesine katkıda bulunduğu açıktır.

II. Murad'ın çevirttiği eserlerden bazıları şunlardır: Mercimek

1) H. Inalcık, A.g.m., s.534.

2) H. Inalcık, A.g.m., s.534.

Ahmed; "Kabusname"yi(1432), Hızır bin Abdullah musikiye dair "Kitabü'l-Edvari"yi (Arapçadan Türkçeye), Ahmed-i Dâi, Attar'dan "Tezkiretü'l-Evliya"yı, Balıkesirli Devletoglu Yusuf "Kitabü'l-Beyan" adlı hikaye kitabını, Şeyh Elvan-ı Şirazi, Mahmud Şebusterî'den "Gülşen-i Râzî"(1426), Kasım b. Mehmed Karahisarî, Necmeddin-i Dâi'nin "Mirsâdü'l-İbâd mine'l-mebde ve'l-meâd" adlı Farsça eserini "İrşâdü'l-mürîd ile'l-murad" adıyla(1421-1422), Manyasoglu Murad "Gülistan"ı çevirmişlerdir.

Merkezde hükümdarlar sanat çevrelerini desteklerken, şehzadeler de vali olarak buldukları yerlerde sanat muhitleri oluşturmuşlar, bir kısım şairlere çevrelerinde çeşitli görevler vermişlerdir. Bunlar arasında, şehzadeyken II. Bayezid'in, şehzade Abdullah, Cem ve Korkut'un kurdukları çevreleri sayabiliriz.

Özellikle Cem Konya'da vali iken kurduğu sanat çevresiyle dikkati çeker, yanında "Cem şairleri" olarak bilinen Türâbî, Aynî-i Tirmizî, Sirozlu Sadî, Haydar, Kendî, Sehâî, La'î, Şahidî, Şerif-i Amidî gibi kalabalık bir şair gurubunu barındırır. Ayrıca Ebulhayr-Rumî'yi "Saltukname"yi yazmakla görevlendirir. Bu sanatçı sözlü ve yazılı kaynaklardan yararlanarak 1480'de eseri tamamlar. Bunun yanında Şeyh Hasan b. Bayatî'ye Osmanlı sülalesi şeceresini çıkarttırır. Bayatî bu şecereyi "Oğuzname"den yararlanarak çıkarır ve esere "Cem-âyin" adını vererek şehzadeye sunar.

Bu devrede verilen eserlerin çeşitlendiğini ve sanatların çoğaldığını belirtmiştik. Bu çeşitliliği ve zenginliği ortaya koymak için değişik türlerde eserler veren sanatçıların tanınanlarının isimlerini vererek bu kısma bitiriyoruz.

Bu yüzyılda şiir büyük gelişme göstermiş ve Ahmed Paşa, Necatî Bey, Şeyhî, Ahmed-i Dâî gibi büyük şairlerin yanı sıra Mihri ve Zeynep Hatun gibi kadın şairler ve Sarıca Kemal, Hamdullah Hamdi, Kanamanlı Nizamî, Cemalî, Çâkerî Sinan Bey, Mesihî, Melihî, Münirî, Fakihî, Edhemî, Kasım, Sevdâyî, VASFî, Kâtip Şevkî, Şeyhoğlu Cemalî, Sirozlu Sadî, Sûzî, İvaz Paşazade Atâî gibi büyük şairler yetişmiştir.

Bu devrede dinî edebiyat cereyanı da büyük gelişme gösterir. Kemal İsmî, Cemâl-i Halvetî, Eşrefoğlu Rumî, Ömer Dede Rûşenî gibi büyük mutasavvıf şairler yetişir. Bu devrede yazılmış olan Süley-

man Çelebi'nin "Mevlid"i ve Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin "Muhammediye"si çok geniş boyutta halka yayılmış, günümüze kadar halk arasında okunagelmıştır. Süleyman Çelebi'den sonra bir "Mevlid" çıkışı açılmış, pek çok şair mevlid yazmış; fakat bunlar içinde tutunan Süleyman Çelebi'nin "Vesiletü'n-Necât"ı olmuştur. Dini edebiyat sahasında ünlü eserlerden birisi de Hatiboğlu'nun "Bahrü'l-Hakâyık"ıdır.

Bu yüzyılda gelişen diğer bir tür de mesnevidir. Bu tür eser verenler arasında Süleyman Çelebi, Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, Hatiboğlu, Abdülvasi Çelebi, Abdürrahim-i Karahisarî, Aşık Mehmed, Yusuf Hakikî, Refiî, İbrahim Tennurî, Bedr-i Dilşad, Antepli İbrahim Bâli, Hamdullah Hamdi, din dışı romantik aşk mesnevileriyle Abdî, Şeyhoğlu Cemalî sayılabilir.

Bu devirde Sinan Paşa'nın "Tazarrunâme" adlı eseri ile Türk nesrinin en güzel örneklerinden biri verilmiştir. Diğer nesir yazarları olarak Tursun Bey, Mercimek Ahmed, Kasım b. Mehmed Karahisarî, Yazıcıoğlu Ahmed-i Bican, Manyasoğlu Murad, Uzun Fârdevsî sayılabilir,

Yüzyılda dikkati çeken bir kısım eserler de manzum ve mensur tarihlendir. Yazılan manzum tarihler şunlardır: Zarifî, Gazanâme, Enverî, Düsturnâme; Mahremî, Şehnâme; Uzun Firdevsî, Kutbnâme; Sarıca Kemal, Selâtin-nâme; Sinoplu Safâyî, Gezâ-nâme; Sûzî Çelebi, Mihaloğlu Ali Bey'in Gazeları; Behiştî, Vekâyî-nâme-i Behiştî veya Tarih-i Sulten Cem. Yazılan mensur tarihler şunlardır: Yazıcıoğlu, Tarih-i Âl-i Selçuk; Aşık Paşa-zâde Ahmed Âşıkî, Tevârih-i Âl-i Osman; Nesrî, Cihan-nümâ; Tursun Bey, Tarih-i Ebü'l-Feth.

3. İlim Hayatı

Bu yüzyılı, Osmanlı Devletinin varlığını sürdürdüğü yüzyıllar içinde ilme ve ilim adamına en büyük değerin verildiği ve ilim hayatının en büyük canlılığına yaşadığı yüzyıl sayabiliriz. Fakat bununla birlikte İslam dünyasında miladi 8-9. yüzyıldan beri süregelen şerhçilik ve haşiyecilik geleneği kırılıp, bunun dışına çıkılmadığı için gerileme ve çöküntü mukadder olmuştur.

II. Murad âlimlere büyük destek verdiği için özellikli onun devrinde Anadolu adeta İlim ekânına uğramış, Kırım, Maveraünnehir, İran

Suriye ve Mısır'dan birçok âlim Osmanlı ülkesine gelmişler, eğitim ve kültür hizmetlerine katılarak yeni açılan medreselerde müderris olarak görevlendirilmişlerdir. Hükümdâr dışarıdan kaliteli âlimlerin getirilmesi için devrin büyük âlimi Molla Yegân'ı görevlendirmiş, mesela İslam coğrafyasında tefsirde devrin en güçlü âlimi Molla Gürânî onun vasıtasıyla Mısır'dan Anadolu'ya gelmiştir. Bu dışarıdan âlimlerin gelmesi ve getirilmesi işi II. Mehmed devrinde de sürmüştür, Uluğ Bey'in Semerkand'da kurduğu rasathanede çalışan yüzyılın büyük matematikçisi ve astronomu Ali Kuşçu, Uluğ Bey'in ölümünden sonra büyük meblağda para ödenerek İstanbul'a getirilmiştir.

II. Murad gerek dışardan gelen gerek Anadolu'da yetişen âlimlerin en iyilerini şehzadeleri yetiştirme işinde görevlendirmiştir. Mesela II. Mehmed'in hocaları arasında yukarıda adı geçen Molla Gürânî, fıkıh sahasında devrinin en büyük âlimi Molla Hüsrev gibi âlimler vardır.

Babasının oluşturduğu zengin sanat ve ilim çevresi içinde yetişen II. Mehmed de âlimlere büyük değer vermiş, ilme ve öğrenmeye karşı her zaman büyük tecessüs göstermiştir. Mesela çeşitli meclislerde her zaman en önemli mevkileri âlimlere vermiştir. 1457'de Edirne'de şehzade Bayezid'le Mustafa için tertiplenen sünnet düğününde ilk meclis âlimlere ve ilmi mübaheseye tahsis edilmiş, bu mecliste hükümdar sağ yanına Mevlana Fehreddin'i, sol yanına Alâaddin Ali Tusî'yi, karşısına Hızır Bey Çelebi ve Şirvanlı Şükrullah'ı oturtmuştur. II. Mehmed fethettiği Amasra, Karaman vilayeti gibi bölgelerdeki âlimlere Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Uzun Hasan'ın yanındaki âlimlere saygı göstermiş, onları İstanbul'a göndermiştir. Ayrıca İstanbul'un fethi sırasında şehri terk edip çevreye dağılan âlimleri tekrar toplamıştır.

II. Mehmed'in ilme ve öğrenmeye karşı büyük bir tecessüsü olduğunu belirtmiştik. Onun öğrenmek için her türlü şeyi dinleyip tedkik ettiğini kaynaklar kaydetmektedir. Mesela Edirne sarayında Hurufî dervişlerini günlerce dinlemiş, İstanbul'da Patrik Yenadios ve Patrik Maksimos'la Hristiyanlığın esasları üzerine konuşmuştur. Muhtelif dillerde devrin pek çok eserini kütüphanesinde toplamış, Bizans kütüphanelerinden kalan Yunanca ve Latince eserlerin bir kısmını Türkçeye çevirtmiştir. Ayrıca kütüphanesinde çok sayıda Arapça ve Farsça eser vardır. II. Mehmed bu eserleri kendi dille-

rinden okuduğu için bunlar tercüme edilmemiştir.

II. Mehmed'in bizzat kendisinin de tartışmacı olarak katıldığı ilmi mübahaseleri ünlüdür. Hükümdar bu mübahaselerde üstünlük gösteren âlimleri mükâfatlandırmış, önemli medreselerin müderrisliklerine getirmiş, bu temayüz eden âlimleri kendisine hoca, muşahip edinmiştir. Bunlardan özellikle "Tehafüt" meselesindeki mübahase ünlüdür. Bu mübahaseyi Hocazade Muslihiddin Mustafa karşısında kaybeden Alâaddin Ali Tusî, Hocazade'ye yirmi bin akçe verilirken kendisine on bin akçe verilmesine ve yevmi yüz akçe ile müderris olmasına rağmen durumdan müteessir olarak Semerkand'a geri dönmüştür.

XIV. yüzyılda Osmanlı medreseleri İslam coğrafyasının diğer bölgeleri olan Mısır, Suriye, İran ve Maverâünnehr medreselerine göre daha geridirlir. Bu sebepten bu devrede bir kısım âlimler ilk tahsillerini Anadolu'da yaptıktan sonra ihtisas için bu bölgelere gitmişler, yetiştikten sonra tekrar Anadolu'ya dönmüşlerdir. XV. yüzyılda Anadolu'da ilme verilen ehemmiyetten dolayı bu bölgelerin pek çok değerli âliminin Anadolu'ya gelmesiyle Anadolu'dan bu bölgelere ihtisas için gidinler azalmıştır.

Başlangıçtan itibaren yetişme bakımından Osmanlı âlimlerini üç gruba ayırabiliriz. Birinci gruba ilk tahsilini Anadolu'da yapıp ihtisasını dışarda yapanları, ikinci gruba Anadolu'da yetişenleri, üçüncü gruba yetişmiş halde dışarıdan gelen âlimleri koyabiliriz.

Birinci grup içinde ihtisasını Mısır'da yapan Davud-ı Kayserî, Cemaleddin Aksarayî, Ahmedî, Hacı Paşa, Şeyh Bedreddin, Molla Fenarî, Fatih'in izniyle gidin Fenarî torunu Hasan Çelebi, ihtisasını İran muhitinde yapan Alâeddin Esved, Şeyhî, İran ve Maverâünnehr'de yapan Alâaddin Ali vardır.

İkinci grubun ünlü isimleri arasında Hızır Bey Çelebi, Molla Yegân, Molla Hüsrev, Molla Lutfî, Hocazade Muslihiddin Mustafa, Mehmed Zeyrek Efendi, Hasan b. Abdüssamed Samsunî gibi şahsiyetler sayılabilir.

Üçüncü gruptaki âlimlerin sayısı özellikle II. Murad devrinde Kırım, İran, Mısır, Suriye ve Maverâünnehr'den pek çok değerli âlimin Anadolu'ya gelmesiyle artmıştır. Bunların bir kısmı Maverâün-

nehr Şahruh medreselerinin iki ünlü âlimi olup eserleriyle bütün İslam medreselerinde etkili olan Sadeddin-i Taftazânî ve Seyyid Şerif Cürçânî'nin talebelerindendir. Bunların gelmesi ilmi hayata yeni bir canlılık kattı. Bunların bir kısmı Anadolu medreselerine verilerek ilmin ülke geneline yayılmasına çalışıldı. Mesela Seydi Ahmed bin Abdullah Kırımî Merzifon medresesine, İran'dan gelen Abdülvâcî bin Mehmed Efendi Kütahya'da bir medreseye verildi. Bu grubun tanınmış âlimleri arasında Şerafeddin Kırımî, Molla Güranî, Alâaddin Ali Tusî, Alâaddin Semerkandî, Seydi Ali Acemi, Fahreddin Acemî, Acem Sinan, Musannifek Alâaddin Ali, Siraceddin Mehmed bin Ömer Halebî, Haydar Herevî, Riyaziyeci Fethullah, Ali Kuşçu, İdris-i Bitlisî, Tabib Hekimşah-ı Kazvini, Tebrizli tabib Kemâleddin, tabib Şirvanlı Şükrullah, Hekim Larî, tabib ve riyaziyeci Abdullah, heyet ve riyaziyeci Şirazlı Muzafferüddin Ali gibi âlimler sayılabilir. Osmanlılar devrinde medreseler genelde padişah, yakınları ve önde gelen devlet adamları tarafından tesis edilmiştir. Osmanlıların ilk tesis ettikleri medrese Orhan Gazi devrinde İzmit'te Süleyman Paşa medresesidir. Bunun akabinde İznik'te Orhan Gazi medresesi kurulmuş, müderrisliğine Davud-ı Kayserî getirilmiştir. Bu medrese Bursa'daki Çelebi Mehmed'e ait Sultaniye Medresesi kuruluncaya kadar birinciliğini muhafaza etti. Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmed zamanlarında başta Bursa ve İznik olmak üzere alınan bir çok şehirde çok sayıda medrese tesis edildi.

II. Murad devrinde medreselerin hem sayıca arttığını hem de bilgi seviyesi olarak hükümdarın Edirne'de tesis ettiği Üç Şerefeli medrese ve Darü'l-Hadis'in ülke genelinde birinciliğe çıktığını görmekteyiz. Ayrıca Bursa'da tesis edilen Muradiye medresesi devrinin ilmi seviyesi en yüksek medreselerindedir. Bu devrede başta Edirne ve Bursa olmak üzere Afyonkarahisar, Amasya, Bergama, Filibe, Gelibolu, Kütahya, Merzifon, Tokat, Usküp vb. yerlerde çok sayıda medrese tesis edilmiştir.

II. Mehmed İstanbul'u fethettiğinde ilk yaptığı işlerden biri şehirde medrese tesis etmek olmuştur. Hemen Ayasofya'daki papaz odaları ve Zeyrek'teki Pantokrator Manastırı medrese olarak düzenlenerek eğitime başlanmıştır. 1462-63'de başlanıp 1470-71'de bitirilen Sahn-ı Seman öğretime başlayınca yukarıdaki medreselerin öğrencileri buraya nakledilmiştir. Sahn-ı Seman bir müddet sonra

Üç Şereğeli'nin önüne geçmiş, devletin en önemli medresesi olmuş, bu önemini çok uzun süre devam ettirmiştir. Bunlardan başka II. Mehmed Eyüp'de bir medrese tesis etmiştir. Bu devrede de hükümdar, çevresi ve devlet adamlarınca başta İstanbul olmak üzere devletin diğer şehirlerinde çok sayıda medrese kurulmuştur.

II. Bayezid' de önce şehzadeyken bulunduğu Amasya'da, sonra İstanbul ve diğer şehirlerde medreseler tesis etmiştir.

İlk Osmanlı medreselerindeki tedris durumu, derslerin nasıl yapıldığı, hangi kitapların okutulduğu konusunda kesin bilgilere sahip değiliz. Fakat bu devre eğitimi üzerinde çalışan araştırmacılar, eski Selçuklu ve Beylikler devri medreselerindeki eğitim sistemine devam edildiği kanaatindedirler. Osmanlı medreselerinin Yıldırım Bayezid devrinde yeni bir organizasyona tâbi tutulduğu, devrin ünlü âlimi Molla Şemseddin Fenarî'nin ders günlerinde yeni düzenlemeler yaptığı bilinmektedir. Fakat Osmanlı medreselerinde asıl geniş düzenleme Sahn-ı Semân'ın kurulmasından sonra II. Mehmed, Mahmud Paşa, Molla Hüsrev ve Ali Kuşçu tarafından yapılmıştır.

Bu devir Osmanlı medreseleri üzerinde araştırma yapan âlimlerin hemen hepsi medreselerde okuma süresi, okutulan dersler ve kitaplar konusunda genelde iki kaynağın verdiği bilgilere dayanmaktadırlar. Bu kaynaklardan ikisi de XVI. yüzyılda yazılmıştır, ama medreselerde II. Mehmed zamanında yapılan düzenleme çapında daha sonra bir düzenleme yapılmadığı için bu bilgilerin XV. yüzyılın ikinci yarısı için de geçerli olacağı kabul edilmektedir. Bu kaynaklardan biri Gelibolulu Ali'nin "Kühü'l-Ahbâr"ıdır. Bu eserde bir talebenin eğitimin ilk basamağından başlayıp en üst vezâret basamağına kadar çıkışını özetleyen kısa bilgi mevcuttur. İkinci kaynakta, Mecdi Efendi'nin "Şakâyık Tercümesi"nin sonunda, "Şakâyık" müellifi Taşköprizade İsâmeddin Ahmed Efendi'nin hayatı anlatılırken onun XVI. yüzyılda Hâşiye-i Tecrid'den başlayıp Sahn-ı Semân medreselerine kadar okuttuğu dersler hakkında malumat verilir.

Yukarıdaki kaynaklardan ve kanunnâmelerden elde edilen bilgilere dayanılarak Sahn-ı Semân sonrası Osmanlı medreseleri şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

1. Hâşiye-i Tecrid medreseleri. Müderrisi günlük 20-25 akçe alır.

2. Miftah medreseleri. Müderrisi günlük 30-35 akçe alır.

3. Kırklı veya Telvih medreseleri. Müderrisi günlük 40 akçe alır.

4. a- Hariç Ellili medreseler. Müderrisi günlük elli akçe alır. Kırklı ve Hariç Ellili medreseler Osmanlılar öncesi Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hükümdarları, hükümdar yakınları, devlet adamlarının tesis ettiği medreselerdir.

4. b- Dahil Ellili medreseler. Osmanlı hükümdarları, hükümdar yakınları ve devlet adamlarının tesis ettiği medreselerdir.

Sahn-ı Semân en üst seviye medresedir.

Medresenin ilk basamağı olan Haşiye-i Tezrid'e başlayacak bir talebenin bunların altında eğitim veren ve mekteplerde okuma yazma, biraz hesap, bir parça sarf, nahv öğrenmesi gerekmektedir.

Nasıl bir müfredat takip edildiği tam olarak bilinmese de genelde hangi tür derslerin okutulduğu bilinmektedir. Bunlar şu şekilde üç kısma ayrılmıştır:

1. Cüz'iyât. (Koltuk dersleri): Hesap, hendese, hey'et ve hikmet.
2. Ulûm-ı Âliye: Kelâm, belâgat, mantık, sarf ve nahv
3. Ulûm-ı 'Aliye: Tefsir, hadis, fıkıh.

Ali Kuşçu ve Molla Husrev tarafından hazırlanıp II. Mehmed'in tasvibinden sonra yürürlüğe konarak Fatih Külliyesi tedrisatında esas tutulan bir kanuna göre medreselerde okutulan kitaplarda eski İslam ve Türk âleminde okutulan kitaplar esas tutulmuştur. Müderrisler bu temel kitapları değiştiremezler; fakat bu kitapların hâşiye, şerh ve tâliklerini seçmekte serbesttirler. Bu seçerek kullandıkları eserler yardımcı ders kitabı hüviyetindedirler. Bu çalışmamız çerçevesinde tesbit ettiğimiz, XV. yüzyıl âlimleri tarafından temel belâgat kitaplarına yazılan şerh ve hâşiyelerin çokluğu göz önüne alınacak olursa seviyeli âlimlerin, tespit edilen temel kitapların yanında yardımcı ders kitabı olarak kendi yazdıkları şerh ve hâşiyeleri okuttukları düşünülebilir.

Medreselerde okutulan temel kitapların ve seçilen hâşiye ve şerhlerin dili Arapça idi. Bütün İslam medreselerinde temel kitaplar olarak Sadeddin Mesud b. Ömer Taftazânî (öl. 1389), Seyyid Şerif Cürcanî (öl. 1413), Kadı Aduddin Abdurrahman İcî (öl. 1355), gibi ünlü âlimlerin eserleri okutuluyordu.

I. BÖLÜM

XV. YÜZYIL OSMANLI SAHASINDA BELÂGAT ÇALIŞMALARI

Bu yüzyıl Osmanlı sahası belâgat çalışmaları açısından en canlı ve verimli yüzyıl sayılabilir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz siyaset, sanat ve ilim hayatının canlılığı bu sahada da yaşılan ve istinsah edilen eserlere bakıldığında hemen göze çarpmaktadır. Bu devrede büyük bir eğitim faaliyeti başlatılmış, Anadolu gerek olumlu şartlar ve imkanlar sebebiyle diğer İslam kültür merkezlerinden gelen âlimlerle, gerek bölgede yetişenlerle değerli âlimler bolluğu yaşamıştır.

Yüzyılın medrese ders programlarında belâgatın da yer aldığı bilinmektedir. Bu sahada temel ders kitapları arasında Sekkâki'nin "Miftahu'l-Ulum"unun üçüncü kısmı başta gelmektedir. Diğer bütün belâgat kitaplarının ana kaynağı budur. Bu eserin "çevresi" olarak alınan, esere yapılmış şerh ve haşiyelerin sayısı yüzotuzu bulmaktadır¹. Sehn-ı Semân müderrisliğine geçmek isteyenler tâbi tutuldukları imtihanda bu kitaptan sorumlu tutulmuşlardır.² Bu eserin taradığımız İstanbul kütüphanelerinde tesbit ettiğimiz on yedi nüshasından sekizi XIV., ikisi XV. yüzyıla aittir. İstinsah tarihi tesbit edilmeyen nüshaları da göz önüne alacak olursak kitabın XV. yüzyılda etkili bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

Medreselerde temel ders kitabı olarak okutulan diğer eserlerin Kazvîni'nin "Telhisü'l-Miftah"ı, Taftazâni'nin "Muhtasar" ve "Mutavvel"i, Cürcâni'nin yukarıdaki eserlere yazmış olduğu şerh ve haşiyeler olduğu, gerek devrin dersleriyle ilgili bilgilerin verildiği kaynaklardan³, gerek kendimizin kütüphanelerde tesbit

1) S. Unver, "Fatih Külliyesi ve 2. İlim Hayatı", s. 312-313.

2) C. Baltacı, "O. Medreseleri", s. 28.

3) C. Baltacı, "Osmanlı Medreseleri", s. 36-37; İ. H. Uzunçarşılı, "Osmanlı D. İlmiye Teşkilatı", s. 21; S. Unver, "Fatih Külliyesi ve 2. İlim Hayatı", s. 102-104, 107.

ettiğimiz bu eserlere ait XV. yüzyılda istinsah edilmiş nüshaların çokluğundan, anlaşılmaktadır. Bu eserler hakkında daha geniş bilgi belâgat eserlerinin listesi kısmında verilecektir.

Ayrıca bu yüzyılda Osmanlı sahasında çalışmış âlimlerden pek çoğunun yukarıda adı geçen eserlere şerh ve haşiyeler yazmak suretiyle yardımcı ders kitabı olarak medreselerde okuttukları, tesbiti yapılan eserlerden anlaşılmaktadır.

Bu yüzyılda Anadolu sahasında yazılmış olan belâgat eserlerinin hemen hepsi daha önceki temel eserlerin şerh ve haşiyesi mahiyetindedirler. Fakat bu onların zayıf ve orjinaliteden uzak olduğu anlaşılmaz. Biz bu devirde yazılmış olan eserler üzerinde günümüze kadar ciddi bir çalışma yapılarak eserler açığa çıkarılmadığı için bunların değeri ve orjinalitesinin olup olmadığı konusunda bir değerlendirme yapabilecek durumda değiliz. Yalnız belâgat ekolleri ve Anadolu'da belâgat üzerine yazılmış, kanaatimizce son derece eksik bir makalede Hasan Çelebi'nin (m. 968/1481) Mutavvel'e yazdığı Haşiye'nin orjinal fikirlerle dolu olduğu, İcî'nin on varaklık Telhis'ini Taşköprüzâde'nin (öl. 968/1481) 280 sayfa içinde şerh ve izah ederken metne işaret dahi etmeden belâgat konularına açıklık getirdiği belirtilmiştir.¹

Bizim bu çalışmamıza konu olan Molla Lütüfi'nin belâgatla ilgili muhtasar Türkçe risalesi müstesna tutulursa, devrin belâgat kitaplarının hemen hepsi devrin eğitim dili olan Arapçayla yazılmıştır. Bunun yanında şiir sanatı, inşâ ve aruza dair bazı Türkçe çalışmalar ve bazı Farsça belâgat kitaplarının az sayıda istinsah edilmiş nüshaları vardır.

1. Belâgatla İlgili Türkçe Çalışmalar

Bu devir eserleri içinde tez konumuz olan eser hariç Türkçe müstakil belâgat eseri yoktur. Fakat didaktik mahiyetteki bir kısım eserlerin içinde şiir ve şiir sanatına dair bir kısım bilgiler verilmektedir. Bunun yanında tesbit edebildiğimiz inşâ üslû-

1) Dr. N. Müftüoğlu; "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları", A. Ü. İlahiyat Fak. Der. sayı 8, s. 122.

buna dair bir, inşâya dair iki, aruza dair bir eser vardır.

Didaktik mahiyette olup, içinde şair ve şiire dair bilgi verilen eserler arasında şunları sayabiliriz:

Zarifî'nin "Gazavât-ı Sultan Murad Han" isimli hacimli eserinde şairlik ve şiir sanatına dair bir mukaddime bulunmaktadır. Eser Afyon Gedik Ahmed Paşa Ktp. 18349 numaradadır.¹

Bedr-i Dilşad b. Mehmed b. Oruç Gazi b. Şaban'ın "Muradnâme" isimli 10.410 beyitlim ansiklopedik eserinde de şair ve şiire dair bilgi bulduğu ileri sürülmektedir. Eser 1427'de yazılmıştır. Fahri Bilge kitapları arasında zikredilmesine rağmen şimdi elde yoktur.²

Yine bu devrede daha önce çevrilmiş olmasına rağmen II. Murad tarafından Mercimek Ahmed'e arı bir dille tekrar tercüme ettirilen Keykâvus'un "Kâbusnâme"sinde 35. bâbın şiir ve şaire dair olduğu bilinmektedir.³

Ahmed-i Dâî II. Murad'ın şehzâdeliğinde istifadesi için inşâ üslûbunu öğreten "Teressül"ü yazmıştır.⁴

II. Murad devrinde Yahya b. Mehmed Katib "Menâhicü'l- İnşâ"yı yazar. Eser inşâ kurallarından bahseder ve yazılı örnekleri içerir. Nüshaları Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. ve Paris Bibliotheque Nationale'de mevcuttur. Paris nüshasını Şinasi Tekin A.B.D.'de yayınlamıştır.⁵

Şeyh Mahmud b. İbrahim tarafından II. Bayezid adına 1495'te yazılan "Gülşen-i İnşâ" diğer inşâ çalışmasıdır.⁶

1) V. M. Kocatürk; "Türk Ed. Tarihi", s. 225; H. Mazıoğlu, "Türk Ed. ", Eski T. A. c. 32, sayı 256-257, s. 109.

2) A. S. Levend; "Türk Ed. Tarihi", s. 166; H. Mazıoğlu, s.g.m. , s. 109.

3) Keykâvus; "Kâbusnâme", çev. Mercimek Ahmed, nşr. O. Şaik Gök- yay, İst. 1974.

4) H. Mazıoğlu; s.g.m., s. 101.

5) Büyük Türk Klasikleri , Ötüken-Söğüt c. 2, s. 106.

6) İ. H. Uzunçarşılı; "O. Tarihi", c. II, s.630.

Bu devirde yazılan ve çeşitli kütüphanelerde çok sayıda nüshası bulunan bir çalışma da Ali b. Hüseyin Amasyavî'nin(öl.1470) "Derbeyan-ı Aruz"udur. Eser dört beş varak civarındadır. Bayezit D. Ktp. İstanbul Bel. Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları'nda nüshalarını tesbit ettik.

2. Farsça Belâgat Eserleri¹

1. Ahmedî(1335-1412):

- "Bedâyiü's-sihr ve sanâyiü'ş-şi'r". Vatvât'ın "Haşâiku's-sihr" fi hakâyiku'ş-şi'r" adlı eseri örnek alınarak hazırlanmış, Ahmedî kendi şiirlerini de örnek olarak kullanmıştır. Tek nüshası Mevlâna M. Kütüphanesindedir. Nüsha 1431'de istinsah edilmiştir.

2. Vâhid Muhammed-i Tebrizi:

- "Miftâh-ı bedâyi". Şiir sanatına dair bir risaledir. Mevlana M. Kütüphanesindedir. 1417'de istinsah edilmiştir.

3. Kemaleddin Yahya Sibâk Fettâhi Nişâpurî(öl. 1448-49):

- "Risâle-i Kemâleddin Yahya Fettâhî." Edebi sanatlara dair kısa bir risaledir. Toptapı S. M. Kütüphanesindedir.

4. Şemseddin Muhammed Fahri Isfahanî:

- "Miyâr-ı Cemâlî." İlk üç kısmı aruz, kafiye ve şiir sanatlarına dairdir. Mahmud Paşa Kütüphanesi için XV. yüzyılda istinsah edilmiştir. Topkapı S. M. Kütüphanesindedir.

5. Mahmud b. Muhammed Gîlânî(öl.1481):

- "Menâzıru'l-inşâ". Kitâbet ve belâgata dairdir. Mevlana M. Kütüphanesi ve Topkapı S. M. kütüphanelerinde nüshaları mevcuttur. İsmail Ankaravî'nin XVI. yüzyılda yazdığı Türkçe "Miftâhü'l-belâga ve misbâhü'l-fesâha" isimli eserinin dayandığı kaynaklardan biri bu eserdir.²

1) Buraya kaydettiğimiz yazmalar; A. Gölpınarlı Mevlana M. Yazmalar Kataloğu II ve F. E. Karatay Topkapı Sarayı M. Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu'ndaki müellifleri XV. yüzyılda yaşamış veya bu yüzyılda istinsah edilmiş olan yazmalardır.

2) S. F. Ulken; Ş. İsmail Ankaravî'nin "Miftâhü'l-belâga ve misbâhü'l-fesâha"sı, (Basılmamış yüksek lisans tezi), İzmir 1988, s.I.

3. Arapça Yazılmış Belâgat Eserleri¹

1. Sa'âlibî, Ebu Mansur Abû'lmelik b. Muhammed(m.961-1038):
- "Gurerü'l-belâga". İstinsah tarihi 1396(Feyzullah Efendi).
2. Şerifü'l-Murtaza, 'Alâ b. Tahir b. Ahmedü'l-Hüseyin, Ebu'l-Kasım(965-1044):
- "Nahcü'l-belâga". İstinsah: 1305, (Bayezid D.).
3. Cürcânî, Abdülkâhir b. Abdurrahman(öl. 1078):
- "Delâilü'l-icâz". İstinsah:1433, (Köprülü Ktp.).
4. Âmidî, Abdülvâhid b. Muhammed(öl. 1160):
- "Gurerü'l-hikme". İstinsah:1425(Damad İbrahim-Süleymaniye).
5. Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer(öl.1209):
- "Nihayâtü'l-icâz fi direyâtü'l-i'câz". İstinsah:1464(Topkapı).
6. Sekkâkî, Sirâceddin Ebu Yakub Yusuf b. Ebî Bekr(1160-1229):
- "El kısmü's-sâlis min miftâhü'l-ulûm". İstinsah:1330,1393(Feyzullah Efendi); 1322,1332,1336,1339,1365,1403, tahmini XV. yüzyıl (Topkapı).
7. İbni Esir, El Cezerî, Ziyâeddin Ebu'l-feth Nasrullah b. Muhammed(1162-1239):
- "Meselü's-sâir fi edebü'l-kâtib ve's-şâir". İstinsah:1470(Topkapı).
8. Şirâzî, Kutbeddin Mahmud b. Mesud(1236-1310):
- "Şerhü'l-miftah". İstinsah:1301,1348(Topkapı; 1394(Feyzullah Efendi). Sekkâki'nin Miftâhü'l-ulûm"unun üçüncü kısmının şerhidir.

---

1) Bu kısmın hazırlanmasında; İstanbul Bayezid D. Kütüphanesi yazmaları, Fatih Millet Kütüphanesi Feyzullah Ef. yazmaları, Tercüman Kütüphanesi yazmaları fişleri, F.E. Karatay, Topkapı S. M. Kütüphanesi Arapça yazmalar Kataloğu, c.IV ve "İstanbul Kütüphanelerinde Fatih'in Hususi Kütüphanesine Ait Eserler"(İstanbul,1953) kaynak olarak kullanılmıştır. Buraya sadece müellifleri XIV-XV. yüzyıllarda yaşayan yazmalarla daha önceki müelliflerin bu yüzyıllarda istinsah edilmiş olan eserleri alınmıştır.

9. Sultan Hızır Şah:

- "Şerhü'l-miftâh li Hızır Şah". İstinsah:1370, tahmini XIV.yy. (Topkapı). Sekkâkî'nin "Miftâhü'l-ulûm"unun üçüncü kısmına şerhtir.

10. Kazvinî, Hatib Dımaşkî, Celâleddin Muhammed b. Abdurrahman (1267-1338):

- "Telhisü'l-miftâh". İstinsah:1382,1413,1450(Topkapı). Sekkâkî'nin "Miftâhü'l-ulûm"unun şerhidir. Sonraki tarihlere ait çok sayıda nüshası olup 1844,1858 tarihlerinde İstanbul'da basılmıştır.

- "Kitabü'l-izâh". İstinsah:1382,1396(Topkapı). Kendi yazdığı "Telhisü'l-miftâh"a şerhtir.

11. Halhalî, Şemseddin Muhammed b. Muzaffer(öl.1344):

- "Miftâh telhisü'l-miftâh". İstinsah: 1432(Feyzullah Efendi).

12. Muazzihî, Hüsameddin Harezmi(öl.1441):

- "Şerhü'l-miftâhü'l-ulûm". İstinsah: 1350(Feyzullah Efendi). Sekkâkî'nin "Miftâhü'l-ulûm"unun üçüncü kısmının şerhidir.

13. El-İcî, Azudüddin Abdurrahman b. Ahmed(öl.1355):

- "Fevâidü'l-gıyâsiye". İstinsah:1463,1468(İkisi de Fatih için), 1433(Topkapı). Meâni ve beyâna dairdir.

14. Gaznevî, Siraceddin Ebu Hafs Ömer b. İshak(1304-1371):

- "Kâşif ma'âniü'l-bedî' fi beyân müşkilü'l-ma'ni". İstinsah: 1441(Feyzullah Efendi)

15. Taftazanî, Sadeddin Mesud b. Ömer(1322-1389):

- "Şerhü'l-kısmü's-salis min miftâhü'l-ulûm". İstinsah:1414,1418(Feyzullah Efendi), 1403,1422,1456(Topkapı). Sekkâkî'nin yukarıda adı geçen eserine şerhtir.

- "Mutavvel", İstinsah:1434,1456,1477(Topkapı), 1347(2), 1400, 1433,1464,1473(Feyzullah Efendi), 1456(Bayezid D.), 1463(Şehzade, Süleymaniye), Taftazanî'nin Kazvinî'nin "Telhisü'l-miftâhına ilkin yaptığı geniş şerhtir. Çok sayıda nüshası olup 1869,1886 yıllarında İstanbul'da basılmıştır.

- "Muhtasar" veya "Şerh-i telhisü'l-miftâh". İstinsah:1388,1463(2), 1408,1497(Topkapı), 1433(Feyzullah Efendi). Müellifin Kazvinî'nin "Telhisü'l-miftâh"ına sonradan yazdığı muhtasar şerhtir. Çok sayı-

da nüshası olup 1855, 1873 yıllarında İstanbul'da basılmıştır.

16. Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed (1339-1413)

- "El-Misbah fî Şerh kısmü's-sâlis min mâftâhu'l-ulûm". Telif: 1400(2), istinsah: 1450, (Feyzullah Efendi), 1483 (Bayezid D.), 1412,1432,1428,1453,1466,1469,1460,1470,1474,1492,(Topkapı). Sekkâki'nin yukarıda belirtilen eserine şerhtir. Çok sayıda nüshası vardır.

- "Şerhü'l-fevâidü'l-gıyâsiye". İstinsah: 1355 (Topkapı). Müellifin İcî'nin "Fevâidü'l-gıyâsiye" isimli eserine yazdığı şerhtir.

- "Hâşiye 'ale'l-mutavvel". İstinsah: 1445 (Topkapı), 1449 (Bayezid), Müellifin Taftazani'nin "Mutavvel"i üzerine yazdığı hâşiyedir.

- "Hâşiye 'alâ (Muhtasar) talhisü'l-miftah" (Topkapı). Müellifin Taftazânî'nin "Muhtasar"ı üzerine yazdığı hâşiyedir.

17. Aksârâyî, Muhammed b. Muhammed (öl.1398)

- "İzâhü'l-izah". İstinsah: 1398, 1643 (Topkapı), 1396 (Feyzullah Efendi), tarihsiz(Bayezid D.). Kazvinî'nin yazdığı "Telhisü'l-miftâh"a yine kendisinin şerhi olan "İzah" adlı eserine hâşiyedir.

18. Hisarî, Şemseddin Muhammed b. Ali:

- "Keşfü'r-rumuz ve feth bâbü'l-künûz". İstinsah:1425(Topkapı). Taftazânî'nin "Miftâhü'l-ulûm"a yaptığı şerhe hâşiyedir.

19. Sîrâmî, Yehya b. Seyf(öl.1429):

- "Hâşiye ale'l-mutavvel". İstinsah: tahmini XV.yy.(Topkapı), Telif:1426, İstinsah:1548,1608(Feyzullah Efendi). Taftazânî'nin "Mutavvel" isimli eserine hâşiyedir.

20. Musannifek, Alâeddin Ali b. Muhammed Şahrudî(öl.1470):

- "Hâşiye 'alâ şerhü'l-miftahü't-Taftazânî". İstinsah:1559, tarihsiz(Feyzullah Efendi), tahmini XVI.yy.(Cârullah-Millet), Taftazânî'nin "Miftâhu'l-ulûm"a yazdığı şerhe hâşiyedir.

2 "Hâşiye ale'l-mutavvel". Telif:1426,1433(Feyzullah Efendi); İstinsah:1433(Bayezid D.), 1462(Esad Efendi-Süleymaniye), 1455 (Damat İbrahim-Süleymaniye), 1686(Topkapı). Taftazânî'nin "Mutavvel isimli eserine hâşiyedir.

- "Hâşiye 'alâ şerhü'l-miftâh li's-Seyyid". İstinsah: Tarihsiz (Feyzullah Efendi). tarihsiz(Bayezid D.), tarihsiz(tahmini XV.yy, Bayezid D.), XVII.yy(Carullah-Millet), XVIII.yy(Bratislava).

21. Kırımı, Seydi Ahmet b. Abdullah(öl.1474):

- "El-mu'avvel fi havâşi'l-şerhü'l-mutavvel". Telif:1452(Turhan Valide-Süleymaniye-Nuri Osmaniye).

22. Molla Hüsrev, Mehmed b.Ferâmurz b. Ali(öl.1485):

- "Hâşiye 'ale'l-mutavvel".(Aysofya, Feyzullah Efendi, Nuruosmaniye, Şehit Ali Paşa, Süleymâniye).

23. Hasan Çelebi b. Muhammed Şâhü'l-Fenârî(öl.1481):

- "Hâşiye 'alâ şerhü'l-mutavvel". İstinsah:1561,1679,tarihsiz(Topkapı.-Feyzullah Efendi(4)-Bayezid D.(7)). Taftazânî'nin Mutavvel isimli eserine hâşiyedir. 1853 ve 1891 tarihlerinde İstanbul'da basılmıştır.

- "Hâşiye 'alâ şerhü'l-miftâh". İstinsah:Tahminî XV.yy sonları (Topkapı-2). Seyyid Şerif'in "Miftâhü'l-ulûm"a yazdığı şerhe hâşiyedir.

24. Semerkandî, Ebu'l-Kasım b. Ebî Bekrû'l-Leysî(öl.1475):

- "Hâşiye 'alâ şerhü'l-miftâh". İstinsah:1548(Topkapı), tarih-siz(Feyzullah Efendi). Taftazânî'nin "Miftâhü'l-ulûm"a yazdığı şerhe hâşiyedir.

- "Hâşiye 'ale'l-mutavvel". İstinsah:1488(Topkapı),1564,1573, 1674,tarihsiz(Feyzullah Efendi), tarihsiz(Bayezid D.).

25. Samsunî, Hasan b. Muhammed(öl.1486):

- "Hâşiye 'alâ hâşiye es-Seyyid Şerif âlâ şerhi muhtasarü'l-müntehâ li Adudüddin". İstinsah:1484(Kılıç Ali Paşa-Süleymaniye).

26. Molla Lütfî, Lütfullah b. Hasan Tokedî(öl. 1494):

- "Hâşiye 'alâ şerhü'l-miftâh li's-Seyyidü'ş-Şerif". İstinsah: 1514, tarihsiz(Feyzullah Efendi-2), tahmini XVI.yy(Topkapı).

27. Samsunî, Hasan b. Abdüssamed(öl.1495):

- "Hâşiye 'alâ hâşiyet es-Seyyid 'alâ şerhi muhtasar İbnü'l-Hâcib", (Feyzullah Efendi).

28. Hitâî, Mollazade Nizâmüddin Osman(öl.1495):

- "Hâşiyetü'l-Hitâî 'alâ şerhü'l-mutavvel". İstinsah:1445, ta-

rihsiz(Topkapı-2), 1455(I. Serez-Süleymaniye), 1643(Feyzullah E-
fendi-Bayezid). Taftazâni'nin "Mutavvel isimli eserine hâşiyedir.

- "Hâşiyetü'l-Hitâî 'alâ şerhü'l-muhtasar(Bayezid D.(4)-Topka-
pı(1), Şehzade-Süleymaniye(1)). Taftazâni'nin "Muhtasar" isimli
eserine hâşiyedir.

29. Fenârî, Alâaddin Ali(öl.1497):

- "Hâşiye 'alâ şerhü'l-miftâh li's-Seyyid Şerif". (Carullah-
Millet-Feyzullah Efendi).

30. Kırmastî, Yusuf b. Hüseyin(öl.1500):

- "El-Muhtâr fi'l-ma'ânî ve'l-beyân". İstinsah: Tahmini XVI.yy.
(Topkapı). Ma'ânî ve beyâna dair muhtasar bir risaledir.

- "El-müntehâb fi muhtasarü'l-tabyîn". İstinsah: Tahmini XVI.
yy. . Yazarın kendi yazdığı "Tabyîn" adlı eserinden ve yine bu
esere yazdığı şerhten seçmelerdir.

- "Et-Tibyân fi şerhü't-Tabyîn". İstinsah: Tahmini XVI.yy.(Top-
kapı). Yazarın kendisinin yazdığı ma'ânî ve beyâna dair eserine
şerhtir.

31. Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman Ebî Bekr(öl.1505):

- "Şerh(hall) ukûdu'l-cumân fi'l-ma'ânî ve'l-beyân". İstinsah:
1703(Topkapı), tarihsiz(Feyzullah Efendi). Müellifin "Telhisü'l-
miftâh"ı önce nazma çekip sonra şerhettiği eseridir.

32. Hafide't-Taftazâni, Ahmed b. Yahya b. Muhammed(öl.1510):

- "Hâşiye 'ale'l-mutavvel". İstinsah:1492(Topkapı). Taftazâni'
nin "Mutavvel" isimli eserine hâşiyedir.

- "Hâşiye 'ale'l-muhtasar şerhü't-telhisü'l-miftâh". (Bayezid
D.). Eser 1890'da İstanbul'da basılmıştır.

II. BÖLÜM

MOLLA LÜTFİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALARIN
GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ¹

Belâgata dair bir eseri üzerinde çalışma yaptığımız Molla Lüt-

1) Bu kısmın hazırlanmasında aşağıda ismi verilen eserlerden yararlanılmıştır: Sehî Bey; Heşt Bihîşt, Süleymaniye Ktp., Ayasofya 3544, yk.400-416; Latifî; Latifî Tezkiresi, Kayseri Raşit Efendi Ktp. 1160, yk.1406-1416; Aşık Çelebi; Meşâirü'ş-şuarâ, İst.U. Ktp., Ty.2406, yk.131a-132a; K. Hasan Çl.; Tezkiretü'ş-şuarâ, c. 2, nşr. Dr. İ. Kutluk, Ankara 1981, s.827-830; Beyânî; Beyânî Tezkiresi, Millet Ktp., Ali Emiri 757, yk.856-86a; Riyâzi Mehmed; Riyâzü'ş-şuarâ, Nuruosmaniye Ktp.3724, yk.128a.b.; Kafzade Faizî; Zübtetü'l-eş'âr, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa 1877, yk.84a; Mecdî M. Ef.; Hadâiku'ş-şakâik, nşr. Dr. A. Özcan, İstanbul 1989, s.295-300; H. Sâdeddin Ef.; Tâcü't-tevârih, c.2, İstanbul 1279/1862, s.547-548; Şemseddin Samî; Kâmusü'l-a'lâm, c.5, İst.1314/1896, s.3992-3; Mehmed Süreyya; Sicill-i Osmani, c.4, İst.1314/1896, s.90.; Bursalı M. Tahir; Osmanlı Müellifleri, c.2, İst.1333/1914-15, s.11; Hâlet Bey; Tercüme-i hal: Mevlana Lütfullah, İst. 1290/1873; Köprülüzade M. Fuad; "Deli Lütfi'nin Mizahi Bir Risaləsi", Hayat, (1928), c.4, s.426; M. Şerafeddin Yaltkaya; "Molla Lütfi", Tarih Semineri Dergisi (1932), S.2, s.33-59.; A. Adnan Adıvar; Osmanlı Türklerinde İlim, Geliştirilmiş 4. baskı, İst.1982.; Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, 4. baskı, c.2, Ankara, 1983. ; Abdülkadir Karahan; "Molla Lütfi'nin Harnâme'si ve XV.yy. Sade Türk Nesri", Türk Dili Bilimsel K. Sunulan Bildiriler, Ankara 1975, s.173-179.; H. Şinasi Çoruh; "Fatih'in Kütüphane Memuru Büyük Türk Ansiklopedisti Molla Lütfi", Türk Kültürü, yıl:10, S.115(7 Mayıs 1972), s.435-442.; İsmet Parmaksızoğlu; "Molla Lütfi ile İlgili Yeni Bir Belge", Belleten, c.44, sayı 176(Ankara 1980), s.675-682.; İsmail E. Erünsal; "Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lütfi Hakkında Bir Kaç Not", İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi, S.33(Mart 1980-81), s.57-78.; O. Şaik Gökyay; "Molla Lütfi'nin Mizah ve Hiciv Yönü", Tarih ve Toplum, yıl:1986, c.6, s.250-

fi hakkında bizim üzerine fazla bir ilave yapamayacağımız seviyede çalışmalar yapılmıştır. Bu sebepten biz de çalışmamızda Molla Lüt-
fi hakkında yazılmış yazılar üzerinde bir değerlendirme yapmağa
çalışacağız.

Molla Lütfi'nin hayatı hakkında yapılmış olan çalışmaların kay-
nakları sınırlıdır. Yakın zamanlarda yapılmış incelemelerde veri-
len bilgilerin hemen hepsi -araştırmacılarca sonradan bulunan bir
kaç belgeye dayalı bilgiler hariç- bu kaynaklarda verilenlere da-
yanmaktadır. Biz bu değerlendirmemizde önce bu ilk kaynaklardaki
bilgileri ortaya koyup daha sonraki çalışmalarını bu bilgilerin ı-
şığında değerlendireceğiz.

İlk kaynaklar olarak Sehî, Latifî, Aşık Çelebi, Kınalızade Hasan
Çelebi, Beyânî, Riyazi, Kafzade Faizî'nin şuara tezkirelerini,
Taşköprizade İsmâeddin Ahmed Efendi'nin "Eş-şakâiku'n-nu'mâniye"-
sini, Edirneli Mecdî Efendi'nin "Şakâik" çevirisi olan "Hadâikü'ş-
şakâik"ini ve Hoca Sâde'din'in "Tâcü't-tevârih"ini sayabiliriz.
Bu çalışmalardan Beyânî Tezkiresi'ndeki bilgiler Hasan Çelebi Tez-
kiresi'nde verilen bilgilerin muhtasar tekrarıdır. Riyâzi ve Fâi-
zî verdikleri çok kısa bilgiyi Aşık Çelebi Tezkiresi'nden almış-
lardır. "Tâcü't-tevârih"deki bilgiler Mecdî Efendi'nin eserinden
alınmıştır. Mecdî Efendi'nin de Molla Lütfi'nin hayatını yazar-
ken geniş oranda Aşık Çelebi'nin tezkiresinden de yararlandığı
anlaşılmaktadır.

Bu durumda biz burada ilk kaynak olarak Sehî, Latifî, Aşık Çele-
bi, Kınalızade Hasan Çelebi tezkireleri ve Mecdî Efendi'nin ese-
rini kullanacağız.

Sehî hariç diğer üç tezkire ve Mecdî Efendi'ye göre Lütffî Tokat-
lıdır. Sehî ve Latifî, Deli Lütffî; Mecdî, Molla Lütffî olarak ta-
253.; O. Şaik Gökyay; "Tokatlı Molla Lütffî'nin 'Harnâme'si", Türk
Folkloru Bülteni, 1986/I, s.155-173.; O. Şaik Gökyay; Molla Lütffî,
Ankara 1987.; Nazif Öztürk; "Osmanlı Düşünce Tarihi Çerçevesinde
Molla Lütffî(?-900/1494)", Türk Dünyası Araştırmaları, S.47(Nisan
1987), s.203-222.

nındığını bildirirler.

Bütün kaynaklar onun ilim, fazilet ve zekâ bakımlarından çevresine göre üstünlüğünde müttefiktirler. Bunun yanında yürekli, çok iyi konuşan, çeşitli mübaheselerde üstünlük sağlayan biri olduğunu Latifî kaydeder. Hasan Çelebi onun değerli eserleri ve risaleleri bulunduğunu, muteber kitaplara hâşiyeler yazdığını ve onun ilim ve fazilette ünü ve heybetinin başkalarını rahatsız ettiğini belirtir.

Hasan Çelebi ve Mecdî'nin verdiği bilgiye göre önce Sinan Paşa'dan ulûm-ı âliye, yani mantık, kelam, belâgat, nahv, hikmet ve ulûm-ı 'âliye, yani fıkıh, tefsir, hadis tahsil etmiş, daha sonra Acem'den gelen Ali Kuşçu'dan riyâziye okumuştur. Mecdî onun öğrendiği riyâziye bilgisini hocası Sinan Paşa'ya öğrettiğini belirtir.

Bu tahsil devresinden sonra Sehî ve Mecdî'nin bildirdiğine göre Fatih Sultan Mehmed'in sarayındaki kitaplarına Sinan Paşa'nın tavsiyesiyle 'hâfız-ı kütüb' olur. Mecdî, onun bu devrede kimse ulaşamadığı kitapları okuma fırsatı elde ederek bilgi bakımından akranları arasında temâyüz ettiğini bildirir. Ayrıca Sehî, Lütî'nin bu devrede Fatih Sultan Mehmed'e musahip olduğunu, onunla aşırı dereceye kaçan latifeler yaptığını belirtir. Bu latifelerden birisini de kaydeder. Daha sonraki kaynaklarda da sık sık zikredilen latife şudur: Fatih bir gün kütüphanede bulunduğu sırada Molla Lütî'den üst raflardaki bir kitabı indirmesini ister. Molla Lütî kitabı almak için bir mermer parçası üzerine çıktığında Fatih çıkışarak o mermerin Hz. İsa'nın üzerinde doğduğu taş olduğunu belirtir. Biraz sonra Molla Lütî güve yemesinden delik deşik olmuş tozlu bir bezi getirip Fatih'in dizleri üzerine bırakır. Fatih huzursuz olunca o da o bezin Hz. İsa'nın doğduğunda sarıldığı bez olduğunu söyler.

Yine Mecdî'nin bildirdiğine göre Sinan Paşa'nın Fatih'le arası açılıp Seferihisar'a sürülmesi üzerine, Molla Lütî bu sürgün hayatında hocasından ayrılmaz. II. Bayezid'in tahta çıkmasıyla Sinan Paşa'nın sürgün hayatı sona erer. Bu devrede Molla Lütî'ye Bursa Sultan Bayezid Medresesi müderrisliği verilir. Lütî daha sonra Filibe'de Şahabeddin Paşa Medresesi, Edirne'de Dârü'l-ha-

dis ve İstanbul'da Sahn-ı Semân müderrisliklerinde bulunur. En son kendisine günlük altmış akçe ile Bursa Sultan Murad Medresesi müderrisliği verilir. Sehî Lütfî'nin Sahn müderrisliğini, Hasan Çelebi çeşitli medreselerde müderrislikten sonra Sahn ve Bursa Muradiye'de müderrisliklerde bulunduğunu kaydederler.

Lütfî'den bahseden bütün eski kaynakların müttefik oldukları diğer husus da onun deli gibi ve lâubâli olmasıdır. Bu yüzden onun 'Deli Lütfî' olarak tanındığını yukarıda belirtmiştik. Onu Latifi "lâubâli, şûride-renk", Aşık Çelebi, "lâubâli-ves, meczûb-nakş, müşevveş, melâmî üslûb" , Hasan Çelebi "vaziyet ve tavırları teklif ve tekellüfden uzak, lâubâli" olarak tanıtırılar. Hatta bu tavırları yüzünden kendisinin dinsiz ve mezhebi geniş biri zannedildiğini Hasan Çelebi kaydeder. Onun bu tavrı giyim kuşamına da akseder, Aşık Çelebi'de giyim ve kuşamının dağınıklığından bahsedilir.

Lütfî'nin bir özelliği de alçak gönüllülüğü, yerine göre hissiyettir. Aşık Çelebi ve Mecdi onun medreseye geldiğinde atını halkaya kendisinin bağlayıp önüne otunu eliyle verdiğini, ikindi ders bitiminde Şeyh Vefa Zaviyesi'ne giderek akşam ezanına kadar Buharî'den hadis naklettiğini ve hadis naklederken zaman zaman göz yaşlarını tutamadığını kaydederler.

Bütün eski kaynakların üzerinde birleştikleri diğer bir konu da Lütfî'nin çevresindeki insanları diliyle ve devrindeki diğer ulemanın eserlerini kalemiyle çok sert şekilde eleştirip onları alaya alıp tezyif ederek incitmesidir. Kaynaklar onun insanları "donatma"da akranlarına büyük üstünlük sağladığını kaydederler. Bunun yanında insanları inaiten ve küçük düşüren çeşitli garip latifeleri söylediğini belirtirler. Bunlardan bazı latifeler kaynaklarda nakledilmiş, daha sonra bu konu üzerinde çalışanlarca da kullanılmıştır. Biz burada bu latifeleri ilkin hangi kaynaklarda geçtiğini belirterek kısa kısa özetlemeye çalışacağız:

Acem'den Ali Kuşçu ile Anadolu'ya gelen Fahr-ı Acem'e önce günlük otuz akçe ile bir medrese verilir. Sonra yükselttilerek günlük kırk akçe ile Edirne Dârü'l-hadis müderrisliği verilir. Fakat Darü'l-hadis vakfiyesine göre müderrise verilmesi gereken günlük

elli akçedir. Burada yükselme görülse de aslında on akçelik bir düşme vardır. Bu Lütfî'ye iğneleyici bir latife yapma fırsatı verir. "Dârü'l-hadîs" kelimesindeki ebced hesabıyla on değerindeki "y" harfi çıkarılınca kelime helâ manâsına "âarü'l-hades" olmaktadır. Bunun üzerine Lütfî şu rubâiyi söyler:

Ey dehr aceb hâdisedir ki hades itdün
Bünyâdını ilmin hem yıkdun abes itdün
Bir dehrîye yir olmak içün Dârü'l-hadîsin
Nakz eyleyüben onını dârü'l-hades itdün

Bu latifeyi Latifî, Hasan Çelebi ve Mecdî kaydederler.

Latifî ve Mecdî'nin kaydettiği diğer latife Leysî Çelebi ile ilgilidir. Leysî Çelebi eski Sahn müderrislerindendir. II. Bayezid devrinde defterdar olup ulemâ sınıfından çıkmış âmiller sınıfına girmiştir. Fakat o yine ulemâ ile imtihana girmeğe ve mübaheseye tutuşmaya kalkışır. Bu Lütfî'yi kızdırır. Bunun üzerine Lütfî ona isminin nâkıs fiillerden olduğunu, yaptığı için de nâkıs olduğunu söyleyerek iğneleyici şu beyti ilave eder:

Görenler işidenler hep beğendi
Efendim ilmiyle âmil olmuş

Aşık Çelebi'de kaydedilen diğer bir latife tantanalı bir şekilde giyinmiş olan bir müderrisin iğnelenmesi ile ilgilidir. Bursa'da devrin üst seviye müderrislerinden birinin kürkünün yakası samur, önleri zerdeva, yanları sansar ve arkası çalkafa imiş. Bu kişiye Bursa Sultan medresesi müderrisliği verilince Lütfî şu beyti söyler:

Bir derme çatma kürkle bir düzme koşma Türk
Lâyık dğildürür ki ola Sultan müderrisi

Mecdî'nin kaydettiği diğer latife Uslu Şücâ' ile ilgili olandır. Fatih, devrinin âlimlerinden nahvle ilgili altı kitabın tek bir kitap halinde birleştirilmesini ister. Bir gün Lütfî ile hamamda buluşan Uslu Şücâ' bu çalışma üzerinde konuşurlarken Uslu Şücâ' her satıra bir şekk işareti koyduğunu belirtir. Bunun üzerine Lütfî de her sayfaya bir şekk işareti koyduğunu belirterek "Sen benden eşekk imişsin" der.

Lütfî'nin ağır latifelerinden biri de Aşık Çelebi ve Hasan Çe-

lebi'de kayıtlıdır. Devrin âlimlerinden Molla Arab'ın sakalları çok sık ve gürmüŝ. Aşık Çelebi'ye göre Fatih'in huzurunda, Hasan Çelebi'ye göre Sultan Bayezid'in huzurunda mübahese ederlerken Molla Arab Lütfî'ye, dinî esasları ve şer'î ilimleri bilmediğini, bildiğinin sadece felsefe olduğunu ve istincâdan da anlamadığını söyler. Bunun üzerine Lütfî, Molla Arab'a kaba sakalını eline verirse istincânın bir kaç türüsünü gösterebileceğini söyler. Bu hadise üzerine Hasan Çelebi'ye göre Sultan Bayezid Lütfî'ye kırılır ve ondan soğur.

Bu tür latifelerin yanı sıra o, devrinin âlimlerinin eserlerini de hafife alıp çok sert eleştirmektedir. Biz bunu, Aşık Çelebi ve Hasan Çelebi tarafından nakledilen onun Hatipzade'nin "Hâşiye-i Tecrid"i için söylemiş olduğu ağır sözlerinde de görüyoruz.

Lütfî'nin gerek çevresini eleştirilâriyle rahaksız etmesi, gerekse yukarıda işaret edilen bilgi ve zekâsındaki üstünlük sebebiyle çevresindekileri ürkütüp kıskandırması sebeplerinden âlimler ve yöneticiler arasında gizli ve açık düşmanları çoğalır. Bunun sonucunda Molla Lütfî ile ilgili çeşitli suçlamalar artmaya ve çoğalmaya başlar.

Lütfî Sehî'ye göre münafıklıkla suçlanıp kendisine küfür isnad edilir. Latifî'ye göre onun müdahalesi ve kinamasından rahatsız olanlar katline sebep teşkil edecek ve katlini gerektirecek suçlamalar isnad ederler. Hasan Çelebi'nin kaydına göre ondan rahatsız olanlar onun katlini gerektirecek sözlerini işitip fiillerini gördük diyerek şahitlik ederler. Halkı ifsad suçundan dolayı teftişi istenir. Mecdî'deki kayda göre onun hakkındaki ilhad ve zındıklık suçlaması halk arasında meşhûr olur. Bunların üzerine II. Bayezid, Lütfî hakkında soruşturma açtırır. Aşık Çelebi'nin kaydına göre ondan incinmiş dânişmendlerden Çömlekçizade Kemal Çelebi ve emsalleri bazı konularda şahitlik yaparlar. Mecdî'nin ifadesine göre onun aleyhinde şahitlik yapanların sayısı ikiyüz kadardır. Yargılama esnasındaki bütün ilhad ve zındıklık suçlamalarını Lütfî reddederek kelime-i şahâdet getirir.

II. Bayezid'in devrin ulemâsına yaptırdığı soruşturma sonucunda Aşık Çelebi'nin belirttiğine göre Molla Arab ve Hatipzade kat-

line fetva verir. Molla Ahaveyn önce katline fetva vermezse de sonra fikrini değiştirir. Efdalzade katline fetva vermez. Mecdî'deki kayda göre Hatipzade ve Molla İzâri katline fetva verirken Molla Ahaveyn ve Efdalzade katline fetva vermezler. Zamanın ulemâsının ekserisi katlini uygun gördüğü için II. Bayezid Mecdî'ye göre istemeyerek genelin hükmüne uyar ve idamı onaylar.

Aşık Çelebi'nin kaydına göre 19 gün hapsedilir. Lütfî'nin hapsedilmesi yargılanması devresindedir. Bu hapis devresi düşmanlık besleyenlere daha rahat çalışma fırsatı vermiştir. Aşık Çelebi, Riyazî ve Faizî'ye göre hicri 900(1494-95), Mecdî'nin kaydına göre 900 Rebiü'l-âhir ayınının 25'i Salı(23 Ocak 1495 Cuma) günü At Meydanı'nda idam edilir.

Mezarı Sehî ve Riyazî'nin kaydına göre Eyüp civarındadır. Mecdî'nin belirttiğine göre Eyüp civarında Defterdar Mahmud Çelebi Mes-cidi'ne yakındır.

Mecdî Efendi Lütfî'nin ölümü ve gömüldüğü yeri verdikten sonra onun ölüm sebebiyle ilgili çeşitli rivayetler nakletmektedir. Bunlardan biri onun Hatipzade ve benzerlerinin garazına kurban gitmesi ile ilgilidir. Rivayete göre Lütfî'nin idamından sonra Hatipzade, eserimi onun elinden kurtardım diyerek bir yakınına sevinç izhar etmiştir.

Diğer rivayet Taşköprizade'nin "Şakâik"de amcası Mevlana Kivâmeddin Kasım'dan yaptığı rivayettir. Bu rivayete göre Lütfî'nin idamının temel sebebi şuna dayandırılmaktadır: Bir gün medresede derse başlarken Lütfî, Hz. Ali ile ilgili bir hadis nakledir. Bu hadiste nakledildiğine göre savaş esnasında Hz. Ali'nin vücuduna ok betar. Ve okun temreni vücudun içinde kalır, cerrahlar dokunulduğunda çok acı verdiğinden temreni çıkarıp alamazlar. Bunun üzerine Hz. Ali namazda olduğu bîr sırada temreni vücuttan alabileceklerini söyler ve Hz. Ali namaza durduğunda cerrahlar temreni vücuttan çıkarırlar. Hz. Ali bunu namaz esnasında hâssetmez. Lütfî bu hadisi naklettikten sonra "Namaz dediğin budur, bizimki kuru kıyam inhinâdır," der ve ağlar. Bu olay muarızları tarafından Lütfî'nin suçlanmasına temel teşkil eder. Lütfî namazı kuru yatıp kalkmak olarak görmeye suçlanır. Bu suçlamadan dolayı kendisine ilhad ve küfür isnad edildiği kaydedilir. Daha

sonra Lutfî'nin hayatından bahseden bütün kaynaklar onun idamının bu sebebe dayandırıldığını, bu olayın ölümüne sebep olarak kullanıldığını belirtirler.

Bizim kanaatımıza göre Lutfî'nin idamına esas sebep olarak bu rivayette anlatılan olayı almak, diğer kaynakların ve Mecdî'nin baş tarafta verdiği bilgilerle çelişmektedir. Tezkirelerin kayıtlarına göre çok sayıda kişi münafıklık ve ilhad suçlamasıyla Lutfî aleyhinde şahitlik yapmıştır. Mecdî ikiyüz şahidin aleyhte şahitlik yaptığını belirtmektedir. Önce bir medrese dersinde ikiyüz öğrencinin bulunması çok zordur, çünkü medreselerin öğrenci sayısı onbeş-yirmi civarında olmaktadır. İkinci olarak bu kadar öğrencinin hepsinin bilgili ve yerine göre alçak gönüllü hocaları aleyhinde onu idama götürecek şahitlikte bulunmaları muhal görünmektedir. Her ne kadar katle fetva verenler Lutfî'den incinmiş olan âlimlerse de onlar fetvalarını bu şahitlerin şahâdetine dayandırmaktadırlar.

Yukarıda belirtildiği gibi Lutfî en son olarak Hasan Çelebi ve Mecdî'nin verdiği bilgiye göre Bursa Sultan Murad Medresesi'nde görevlendirilmiştir. Bu durumda Şahn Medresesi'nde naklettiği ve görüş belirttiği bir hadisten dolayı nasıl suçlanıp idam edilecektir?

Daha önce de belirtildiği gibi Hasan Çelebi Lutfî'nin şakalaşma ve latifelerindeki lâubêiliktin dolayı bazılarınca dinsiz ve mezhebi geniş sanıldığını ifade etmektedir. Bu konuda tam bir açıklık bulunmamakla birlikte kanaatımızca Lutfî'nin çeşitli dinî konulardaki serbest, yer yer lâubêali konuşmaları bu konularda katı kurallar ve fıkıh kaideleri çerçevesi içinde düşünenler tarafından münafıklık ve ilhad olarak algılanmış olabilir. Düşmanlık, kin ve çekememezliğin de desteğiyle bu yanlış algılamalar Lutfî'yi idama götüren yolu açmış olabilirler.

Ayrıca Mecdî, Lutfî'nin idama giderken bütün suçlamaları reddettiğini, başı kesildikten sonra bile kelime-i şahadet getirdiğini ve meşayihden Kocavi Muhyiddin Efendi'nin onun şahadetine tanıklık ettiğini rivayet etmektedir.

Mecdî'nin diğer bir rivayeti de Lutfî'nin anlayış derinliğine

veya keramet sahibi olduğuna delalet eden bir rivayettir. Bu rivayete göre Lütfî talebeleriyle bir gün Bursa civarında kıra çıkar, bir su başında otururlar. O sara suyun yanına elinde bir hayvan yuları, sırtında dağarcığıyla bir köylü gelir. Köylü suyunu içer ve sırt üstü yatarak dinlenmeye başlar. Bunun üzerine Lütfî köylünün İnegöl'lü olduğunu, kayıp hayvanını aradığını, adının Sevindik olduğunu, dağarcığında yarım ekmek, bir parça peynir ve üç soğan bulunduğunu söyler. Talebeler köylünün yanına gidip soruşturduklarında Lütfî'nin dediklerinin aynen çıktığını görürler ve çok şaşırırlar.

Latifî, Molla Lütfî'nin kaside ve inşasının çok olduğunu ama şiirinin fazla şöhreti olmadığını belirtir. Biz burada ilk kaynaklar olarak aldığımız eserlerdeki mısraları kaydedeceğiz:

Aşkın kopuzın yine çalayın mı ne dirsin¹

Âlemlere avâze salayın mı ne dirsin

Nâlişler idüp ney gibi gavgâsı aşkın

Başuma yine satun alayın mı ne dirsin

Rüsvâ-yı cihân olmağičün şîşe-i ârî

Nolsa gerek taşa çalayın mı ne dirsin

x

x

x

Gördi gözüm ki gözi kaşı güzel²

Sevdi bir berberi tıraşı güzel

Fatih, şiir söyler misin diye sorduğunda söyledi:³

Fazl u hikmet ıssına ger olmasa eş'âr âr

Arz iderdim ben dahı eyyamında âsâr-ı Lebîd

1) Sehî; Tezkire, yk.41b.; Aşık Çl., Tezkire, yk.131b-132a.; Birinci ve üçüncü mısralar:Latifî, Tezkire, yk.141b; Mecdî, Hadâik, s.300.

2) Latifî; a.g.e. , yk.140b; Faizî, Tezkire, yk.84a; Mecdî, a.g.e., s.300.

3) Latifî; a.g.e., yk.141a.

Hapsolduğu esnada padişaha gönderdiği şiir¹:

Öldürmeyince mihr u vefâ itmezem demiş
Ger eyleser mihr u vefâ öldürün beni

Vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya²:

Ey mürüvvet ma'deni lutf eyle sultânım meded
Vey eben-an-ced vezîr-i âl-i Osmânım meded
Dâmen-i Yusuf gibi çâk oldu zeyl-i ismetim
Hasm-ı bî-insâf elinden al girîbânım meded

Davud Paşa'ya³:

Ey âsaf-ı ferzâne
Andır beni sultâna
An mûrı Süleymân'a
Zindânîlere hayr it

Ali Paşa'ya⁴:

Çok nesne gelür başa
Naz eyleme yoldaşa
Adıyla Ali Paşa
Zindânîlere hayr it

Rumeli kazaskeri Hacı Hasanzade'ye⁵:

Ey Rumeli'nin sadrı İslâmımızın fahrı
Yani ulemâ zahrı zindânîlere meded

Anadolu kazaskeri İmam Ali'ye⁶:

Ey sadr-ı Anadolu sağ eyleyegör solı
Unutmaz isen yolu zindânîlere hayr it

1) Aşık Çl., Tezkire, yk.131b; Hasan Çl., Tezkire, s.829; Be-yânî, Tezkire, yk.86a; Riyâzî, Tezkire, yk.128b; Faizî, Tezkire, yk.84a.

2) Aşık Çl., a.g.e., yk.131b; Hasan Çelebi, a.g.e., s.829; Be-yânî, a.g.e., yk.86.

3) Aşık Çl., a.g.e., yk.131b.

4) Aşık Çl., a.g.e., yk.131b.

5) Aşık Çl., a.g.e., yk.131b.

6) Aşık Çl., a.g.e., yk.131b.

1. Nişancı Tâcî Beyzâde Cafer Çelebi'ye¹:

Ey nâm nişân ehli sa'b eyleme her sehli
Uzatma igen mehli zindânilere hayr it

x x x

Matla'-ı aşkın kopuzunu yini tıngırdadayın mı
Ya'ni ki felek tâsını çıngırdadayın mı

x x x

Şimdi 'âlem benim ağıârla destânım okur
Kâssa-i Meşt Bihişt âdem u şeytân şekl

Kamu akrânım arasında beni hor u hacîl
Yağmaya ta'na taşı başıma bâran şekl

Mecdî Efendi Lütfî'nin şu eserlerinin ismini vererek kısaca açıklamada bulunmaktadır: "Hâşiye-i Şerh-i Metâli", Seyyid Şerif Cürçânî'nin "Şerh-i Miftâh"ına güzel, iyi açıklamalar taşıyan bir hâşiye, yine Seyyid Şerif'e yedi itiraz sorusu yönelttiği "Es-Seb'u'ş-şidâ", yüz kadar ilimden bahseden "Mevzuâtü'l-ulûm" risalesi, Dülgerzade Mahmud Çelebi'den naklen Mecdî'nin bildirdiği Buhârî'ye şerh, "Telhis-i Miftâh"a şerh, "İlm-i Âdâba Dair Bir Risale" ve "Ferec ba'de'ş-şidde" isimli kitabın Türkçe tercümesi Lütfî'nin belirtilen eserleridir.

Şemseddin Sâmi "Kâmusü'l-a'lâm"da ve Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmani'de Mecdî Efendi'deki bilgilerden yararlanarak Lütfî hakkında çok kısa ansiklopedik bilgi verirler.

1873'de Molla Lütfî'nin tercüme-i hâlini yazan Hâlet Bey, Mecdî'deki bilgileri, yer yer araya kendi yorumlarını da katarak Lütfî ile ilişkisi olan bazı şahısları biraz daha fazla tanıtarak aynen aktarır.

Berlin Kütüphanesi yazmaları arasında Dr. O. Rescher tarafından bulunarak "Uslu Efendi ve Vezirler Münâzarası" adıyla yayımlanan Lütfî'ye ait küçük bir eseri F. Köprülü 1928'de Hayat dergisinde "Deli Lütfî'nin Mizâhî Bir Risâlesi" adıyla tanıtır. Köprülü'ye göre bu risale eski mizah edebiyatımızın en eski ve en bariz numûnelerinden biri olması bakımından önemlidir. Köprülü eseri, içinde adı geçen şahsiyetleri ve eserin yazarını başta Mecdî Efen-

di'nin eseri olmak üzere yukarıda adı geçen kaynaklardan yararlanarak kısaca tanıtır.

Bursalı M. Tahir "Osmanlı Müellifleri"nde Lütfî'den "Sarı Lütfî" olarak bahseder. M. Tahir Mecdî ve Halet Bey'de verilen bilgilerden fazla olarak Lütfî'nin "Hâşiye alâ şerh-i akâid-i nesefiye", "Risâle fi tahkiki'l-îmân" ve "El-metâlib-i ilâhiye" isimli eserlerinden söz eder. Lütfî'nin türbesinin Eyüp'de Yâ Vedûd iskelesi civarında olduğunu belirtir. Ayrıca İbni Kemal'in Lütfî'nin en meşhûr öğrencisi olduğunu kaydeder.

Şerafettin Yalçın Molla Lütfî üzerine 1938'de yazdığı makalede ilkin değerlendirdiğimiz temel kaynakların yanı sıra "Tâcü't-tevârih", "Nâimâ Tarihi" gibi kaynaklardan da yararlanarak bilgileri arttırıp yorumları geliştirir. Yine o da ilk temel kaynaklardaki latife ve rivayetleri kullanır, aynı değerlendirme ve yargıları kabul eder. Yalçın Molla Lütfî'nin onbeş eserinin adını verir. Bunlardan Mecdî ve Bursalı Mehmed Tahir'de adları geçmeyen eserler şunlardır: "Mevzuatü'l-ulûm şerhi", "El-mevâkîf Üzerine Notlar", "Taz'îfü'l-mazbâh", "Uslu Efendi ve Vezirler Münâzarası", "Es-sa'âdetü'l-fâhire", "Harflerin Mahreclerine Dair Risâle". Sonra Lütfî'nin eserlerinden İstanbul kütüphanelerinde bizzat görüp incelediği "Es-seb'u's-şidâd", "Taz'îfü'l-mazbâh" isimli risâleleri tanıtır.

Abdülkadir Karahan 1963-64 öğretim yılında Kahire'de Ayn Şems Üniversitesinde ziyaretçi profesör olarak bulunduğu sırada Dârü'l-Kütüb'deki Talat Paşa koleksiyonu mecmuaları içinde, daha önce O. Rescher'in çok eksik bir nüshasını bularak "Uslu Efendi ve Vezirler Münâzarası" adıyla yayımladığı risalenin tam metnini "Har-nâme-i Molla Lütfî" başlığıyla bulur. Araştırmacı 1972 yılı Türk Dili Bilimsel Kurultayı'nda bu risaleyi bir tebliğ halinde tanıtır. Önce bu konuda daha evvel yazılan yazıları değerlendirir, sonra kısaca Molla Lütfî'yi tanıtır, eserin muhtevası ve edebiyatımız içindeki yeri hakkında bilgi verir.

H. Şinasi Çoruh'un 1972'de Türk Kültürü'nde yazdığı makale hissî, övücü ve amatörce bir çalışmadır. Çoruh'un ilk kaynaklara gitmeden daha sonraki kaynaklarda devir ve yazarla ilgili olarak verilen bilgilerden yararlanarak bu makaleyi yazdığı anlaşılmaktadır. Çoruh'a göre Lütfî hayatı boyunca anlaşılammış bir

dehadır. Ve yine Çoruh onun bütün eski kaynaklar tarafından ittifak halinde belirtilen lâubâli davranışlarda bulunmasını kesinlikle kabul etmez. Makalenin başlığında Lütî' den "büyük Türk ansiklopedisti" olarak bahsedilmektedir. Ancak Lütî hakkında bu yargıya neye dayanarak varıldığı belli değildir. Çoruh'un kaydettiği bilgileri kimden ve hangi kaynaktan aldığı kesin bir şekilde belirtilmemiştir. Mesela Çoruh, Molla Lütî'nin önce Molla Hürev'den ders aldığını belirtmektedir, fakat bizim Lütî'nin hayatını incelerken onun hayatıyla ilgili hiç bir kaynakta rastlamadığımız bu bilgi nereden alınmış, belli değildir.

Adnan Adıvar "Osmanlı Türklerinde İlim" isimli eserinde ilim tarihimizde Lütî'nin önemli bir yeri olduğunu belirterek onun hayatı hakkında daha önce zikredilen kaynaklardan yararlanarak kısaca bilgi verir ve onun talihsiz bir şekilde idamının ilim tarihimiz açısından büyük bir kayıp olduğunu belirtir. Sonra Lütî'nin geometri ile ilgili "Taz'îfü'l-mazbâh" isimli risalesinin, kendisi tarafından yapılan Fransızca çevirisi ile birlikte Paris'te yayımlandığını belirterek bu risaleyi tanıtır.

I.H. Uzunçarşılı "Osmanlı Tarihi" 2. ciltte Mecdî Efendi ve A. Adıvar'ın yazdıklarından yararlanarak Molla Lütî hakkında kısaca bilgi verir.

İsmet Parmaksızoğlu Milli Kütüphane yazmalarının TÜYATOK bünyesinde tasnifleri esnasında bulduğu sapıklık ve zındıklık ile ilgili bir risaleyi "Belleten"de tanıtır. Bu yazısında bulunan belgenin Molla Lütî'nin idamıyla ilgili olduğunu, onun idamına fetva veren Hatıpzade veya Molla İzârî tarafından yazılmış olabileceğini belirtir. Oysa bu risale Molla Lütî'nin hayatından bahseden daha önceki kaynaklarda zikredilen Molla Ahaveyn'in "Ahkâmü's-zındık" risalesidir. A. Karahan, Molla Lütî'nin "Harnâme"-si ile ilgili verdiği tebliğde kısaca bahs etmektedir.

İsmail E. Erünsal, Fatih devri kütüphaneleri ve Molla Lütî hakkında 1982'de yazdığı makalenin son kısımlarında daha önce yazılmış kaynaklara dayanılarak Molla Lütî'nin hayatı hakkında muhtasar, derli toplu bir bilgi verdikten sonra vakıf kayıtlarına dayanarak Molla Lütî'nin hocası, Sinan Paşa'nın kardeşi Yakup Paşa'nın kızıyla evli olabileceğini belirtmektedir.

Araştırmacı yazısının sonuna doğru Topkapı Sarayı arşivinde Molla Lütfî hakkında bulduğu iki şikâyet mektubunu tanıtmaktadır. Bu mektuplardan birinin Sinan Paşa'nın kardeşi Müftî Ahmet Paşa'ya ait olduğu kesin olup diğer mektubun da aynı kişiye ait olabileceği tahmin edilmektedir. Bu mektuplara göre Molla Lütfî hocası Sinan Paşa'nın kitapları üzerinde onun ölümünden sonra yolsuzluk yapmakla suçlanmaktadır. Ayrıca yapılan tahkikatta Molla Lütfî'nin suçlu bulunduğu belirtilmektedir.

İ. Erünsal'ın kanaatine göre bu mektuplara verilen cevaplar ortada olmadığı için buradan elde edilen bir bilgi tarafsız bir bilgi değildir. Buna dayanarak Molla Lütfî'nin şahsiyeti hakkında değerlendirme yapmak yanıltıcı olabilir. Fakat bununla birlikte Molla Lütfî'nin idam sebepleri arasında sadece kaynaklarda belirtilen sebepler dışında başka sebeplerin de düşünülmesi gerektiğini Erünsal vurgulamaktadır.

Molla Lütfî'nin hayatını 1987 yılında en geniş şekliyle yazmış olanlardan O. Şaik Gökyay ve Nazif Öztürk, Erünsal'ın -Molla Lütfî'nin ölümüne böyle bir suçlamanın neden olabileceğinin düşünülmesi gerektiği şeklindeki- görüşünü kabul etmezler. Bizim kanaatimizce Lütfî ile Sinan Paşa arasında Yakup Paşa'nın kızı vasıtasıyla kurulan akrabalık ilişkisi doğruysa bu şikâyet mektupları bir miras kavgasının ürünü olabilir.

Orhan Şaik Gökyay 1986'da Tarih ve Toplum dergisinde yazdığı kısa bir makalede daha çok tezkirelerde ve Mecdî'de nakledilen latifelerden yararlanarak Molla Lütfî'nin mizah ve hiciv yönünü tanıtmakta ve kısaca "Harnâme"sinden bahsetmektedir.

Yine aynı araştırmacı 1986'da Türk Folkloru Belleten'inde Molla Lütfî'nin "Harnâme"sinin daha önce A. Karahan tarafından tanıtılan Kahire Dârü'l-kütüb'deki nüshasını yayımlar. Araştırmacı önce eser hakkında bilgi verir, sonra eserin metninin verilmesine geçer. Metni verirken metnin içindeki Arapça ve Farsça ibârelerin tercümelerini, bilinmeyen kelimelerin anlamlarını, O. Rescher tarafından yayımlanan Berlin nüshasına göre olan farklılıkları dipnotlarda gösterir.

Orhan Şaik Gökyay "Molla Lütfi" isimli eserinde daha önce ilk kaynaklar olarak tanıttığımız eserlerde verilen bilgileri ve Molla Lütfi'nin hayatı hakkında daha sonra yazılan makaleleri re değerlendiren yazarın hal tercümesini verir. Bunun yanı sıra Lütfi'nin, tespit ettiği onaltı eserini daha önceki kaynaklarda verilen bilgilerden yararlanarak eserlerden ulaşabildiklerini inceleyerek mevzuları bakımından tanıtır. Ayrıca Molla Lütfi'nin katli konusunda fetva verenler, onun eserlerinde adı geçen şahsiyetler, Lütfi'nin öğrencileri kısa kısa tanıtılır.

O. Ş. Gökyay Molla Lütfi'nin onu çekemeyen dar görüşlü, kindâr âlimler tarafından idam ettirildiği kanaatindedir. Bu konuları anlatırken hissi davranır, Lütfi'nin katline fetva veren âlimleri tanıtırken onları tamamen kötöleyici rivayetleri nakleder. Lütfi'nin katline fetva vermeyen Efdalzade'den sitayişle bahsedir.

Gökyay'da görülen bir eksiklik Lütfi'nin hayatını anlatırken onun yaşadığı tarihi kesiti belirleyip hayatını bu çerçevede bu çerçevede değerlendirmemesi ve olayları bu çerçeve içerisinde aydınlatmağa çalışmamasıdır. Araştırmacı, biyografik eserlerdeki bilgileri çok iyi topladığı ve bir araya getirdiği halde konuyu tarihi bir çerçeveye oturtmadığı için verilen bilgiler adeta dağınık gibi görülmektedir.

Nazif Öztürk'ün 1987'de Kürk Dünyası Araştırmaları dergisinde yayımladığı Molla Lütfi ile ilgili makalesi Lütfi'nin hayatı ve eserleri ile ilgili en derli toplu, aynı zamanda en geniş ve doğru bilgileri veren bir çalışmadır. Araştırmacının makaleyi hazırlarken eski ve yeni bütün kaynakları gayet iyi bir şekilde gözden geçirdiği, daha önceki araştırmacıların düşmüş olduğu yanlışlıkları düzelttiği görülmektedir.

Araştırmacı bize Lütfi'nin eserlerini tanıtırken dip notlar halinde Lütfi'nin "Keşfü'z-zünûn"da kayıtlı eserlerinin, Süleymaniye Kütüphanesi ve Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'nde tesbit ettiği eserlerinin de isimlerini verir.

N. Öztürk, Lütfi'nin hayatını tarihi çerçevesi ve çevresindeki diğer insanlarla ilişkileri içerisinde değerlendirir. Lütfi'nin idamı meselesini o devirde Şeyh Vefa Zaviyesi çevresinde toplanan

tasavvuftan etkilenmiş ılımlı görüşlere sahip âlimlerle katı zâhid görüşlere sahip Hatipzade grubunun temsil ettiği âlimler arasındaki çekişme zaviyesinden ele alır. Çünkü Şeyh Vefa çevresi onun ilhadla suçlanmasına karşı çıkarken Hatipzade grubu bu suçlamayla Lütî'yi idam ettirmiştir. Araştırmacının kanaatine göre Lütî'nin idam edilebilmesinde Sinan Paşa gibi âlimlerin ölmesi sonucu Şeyh Vefa Zaviyesi çevresinin Fatih devrindeki gücünü ve ağırlığını kaybetmesinin de etkileri olmuştur. Belki bu çevre eski gücünü korusaydı bu idama engel olabilirdi.

Elde bulunan bilgiler ışığında bugün için Molla Lütî'nin hayat hikâyesi konusunda söylenebilecek olanlar bunlardan ibarettir.

III. BÖLÜM

RİSÂLE-İ MEVLÂNÂ LÜTFİ

1. Eserin Genel Olarak Tanıtımı

Lütfî'nin bu eseri Mecdî'de Dülgerzâde Mehmed Çelebî'den naklen "ilm-i âdâb'da bir risâle"¹, Yaltkaya² ve Gökyay³da "âdâb ilmine dair bir risâle" olarak geçmektedir. Gökyay, eseri Molla Lütfi isimli kitabında kısaca tanıtmıştır.

Eserin baş kısmından anlaşıldığına göre, risâle Arapça bilmeyenlere de belâgat ilmini tanıtmak ve öğretmek amacıyla muhtasar bir şekilde yazılmıştır. Eserin baş tarafında bu amaç teferruatıyla anlatılmaktadır.

Eser bir müddet nüshasında bekledikten sonra Kânûnî Sultân Süleymân'ın şehzâdeliğinde, ona sunulduğu tam belli olmasa bile, onun adına ithaf edilerek müellifin oğlu tarafından beyaza çekilip ihtiyaç sahiplerinin istifadesine sunulmuştur.

Müellif eserde önce belâgat ilminin önemini ve bu ilmi bilmenin faydalarını belirttikten sonra bu ilmi meânî, beyân, bedî' ilimlerine ayırmakta ve bu ilimlerin konuları ve kullanılışları hakkında örneklerden de yararlanarak açıklayıcı bilgiler vermektedir. Daha geniş bilgi edinmek isteyenlerin, meânî kısmında nahvle ilgili eserlere, beyân kısmında "Mutavvelât"a gitmelerini tavsiye etmektedir. Yazarın burada "Mutavvelât" olarak belirttiği XV. yüzyılda Sadeddin Taftazânî'nin Matavvel isimli eserine bir çok müellif tarafından yazılan haşiyeler olmalıdır.

1) Mecdî, Hadîka, s. 300

2) M.Ş.Yaltkaya, "M. Lütfi", s. 51

3) O.Ş. Gökyay, M. Lütfi, s. 35-36

Eser belâgat ilmi konusunda derli toplu bilgi veren güzel,
muhtasar bir çalışmadır.

2.Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Nüshasının Tavsifi.

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. A. 1693

Risâle-i Mevlânâ Lütfi

Mıklep ve şemseli nohûdî deri cilt olup cildin iç kısmına vişne rengi kâğıt yapıştırılmış. Cilt ve mıklep cetvelenmiş, cildin ilk kapagında bir büyük iki küçük üç, mıklepte bir şemse olup şemselerin içleri gül motifleriyle süslenmiştir. 175 mm boy ve 125 mm eninde 105 yapraktan oluşur. Kâğıt aharlı abâdîdir. Sayfada nesihle 65 mm uzunluğunda 11 satır vardır. Başlıklar, kitap içinde verilen örnek mısraların baş tarafına yazılan "şi'r" kayıtları surhla yazılmış, ayrıca eser içinde örnek olarak verilen mısraların, Arapça ve Farsça ibârelerin baş ve sonlarına surhla noktadan biraz büyük yuvarlak işâretler konmuştur. Varaklar sonradan kurşun kalemle numaralanmıştır.

1 a - 38 a arasında belâgatla ilgili Arapça bir risale vardır. Türkçe risâle 38b'de başlayıp 105 a'da bitiyor. Kitabın baş tarafındaki zahriyede "Risâle-i Mevlânâ Lütfi", "Risâle-i Mevlânâ Lütfi min ilmü'l-belâga", "meânî" yazıları ve 1692, 29 rakamları kaydedilmiş. Kitabın üst kenarındaki sayfaların kapanmasıyla oluşan düzlüğe "Risâle-i Mevlânâ Lütfi" yazılmış. 1 a' da "me'ânî" yazısı ve mühür var. Mührün içinde okuyabildiğimiz kadar "Elhamâülillâhi'llezi hedânâ li hâde vefâkına...." yazılı. 1 b'de 3cm çapında bir yıldız var. 50 a sağ kenarda, 59 b sağ kenarda ters olarak, 68 a sol kenarda, 11a sol kenarda, 72 b sol kenarda, sağ ve alt kenarda ters olarak, 77 a sol kenarda, 79 b alt kenarda, 93 a sol kenarda, 102 b sağ kenarda ters olarak metne bağlı hâşiyeler kaydedilmiş.

Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Muhtemelen XVI. yy'da istinsah edilmiş olmalıdır.

Baş: Elhamdülillâhi'llezî halaka'l-insân ve 'allemehû me'â-ni'l-esmâ' bi-bedâyi'i'l-beyân....

Son: Ve niteki şâ'ir eydür: Şi'r

Be-tiget ser-i hasm be-buride bâdâ

Ez in bih nebâşed be-makta' residen

3. Eserin Muhtevâsı

Molla Lütffî çalışmamızda ele aldığımız eserinde ilk olarak konunun öneminden, yazılmasına niçin ihtiyaç duyulduğundan, eserin meğana getirilişinden ve kısaca içindeki bölümlerden bahsetmektedir.

Müellife göre "belagat sanatı" ve "fesahat fenleri" sadece bir dil için değil bütün diller için kullanılır ve gereklidir. Bu sanat ve fenlere riayet edilmeksizin ifade edilen kelimelerin sesleri mesabesinde tutulduğundan Arap, Acem ve Rum'un bütün seçkinleri, konuşma, yazışma ve yazdıkları şiirlerde bunlara riayet ederler. Ayrıca Kur'an'ın i'cazını ve manasındaki latifeleri anlayabilmek için bu sanat ve fenlere ihtiyaç vardır.

Yukarıdaki paragrafta belirtilen sebeplerden dolayı çeşitli yer ve devirlerde belagat sanatı ve fesahat fenleri, alim ve seçkinler tarafından Arap dilinde düzenlenip telif edilmişler; daha kolay anlaşılır hale gelecek şekilde Arap belâğlerinin eserleriyle belirginleştirilip örneklendirilmişlerdir.

Arapça bilmeyenlerin belagat ve fesahat çalışmalarından faydalanamadıkları göz önüne alınarak bu alanda derin bilgi sahibi Lutfullah bin Mevla Kutbeddin tarafından bu sanat ve fenleri yaymak, bildirmek ve öğretmek için bu Türkçe risale kaleme alınmıştır. Fakat bu risale bir müddet unutulmuştur. Devir içinde nazım ve nesir yazmaya heves edenler bir kısım güzel çalışmalar yapmakla beraber, manasız sözler, kuru ibare ve istilahlar, saçma sapan sözlerle dolu eserler de vermişlerdir. Bu durumda yazma heveslisi insanlara yol gösterecek böyle bir esere ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca Yavuz Sultan Selim'in şehzadesi Sultan Süleyman bu sanat ve fenleri anlamada yetenekli olup yazdıklarında bunlara riayet ettiği ve bunların değerini bildiği için, onun adına bu risale müellifin oğlu tarafından kimsenin faydalanmadığı nüshasından beyaza çekilerek ihtiyaç sahiplerinin istifadesine sunulmuştur.

Kitap bir mukaddime, üç bab, bir hatime ve bir tetimme olarak tertiplenmiştir. Belagat ilminin kâdîsi ve mukaddematı

mukaddimedede, mutlak-ı kelamın durumu ve hey'eti birinci babda, kelamın türlerinin durumu ve hey'eti ikinci babda , kelamı meydana getiren cüzlerin durumu üçüncü babda, belagat ilminin şubeleri ve levahıkı tetimmede anlatılmaktadır.

Mukaddime

Müellif mukaddimedede önce belagatin ne olduğunu ortaya koymak için "muhazara"yı anlatmakta ,sonra belagatla arasındaki farkı belirtmek için belagatin tarifine geçmektedir.

Söz ,muhatabın haline ve durumuna göre söylenmelidir.Ulema, sipahi, tüccar,derviş,köylü, şehirli vb. ile kendi anlayış seviyelerine uygun olarak konuşulmalı,tebrik makamında söylenen söz ile ta'riz makamında söylenen söz, hüznün ve gazap makamında söylenen sözle ferah ve hilm makamında söylenen söz arasında farklılık bulunmalıdır.Kişi sözü bu şekillerde kullandığı takdirde halkın sevgisini kazanır,sözüne rağbet gösterilir.Sözü bu tarz kullanmaya muhazara,bu şekilde sözünü söyleyene Arapça'da muhazır, zarif ve emir-i kelam ,Farsça suhen-aferin, Türkçe'de söz ehli denir.

Müellife göre belagat ulemasının hepsi muhazarayı belagat zannetmektedir ki, bu yanlıştır.Belagat için önce kelam muhatabın haline uygun,yerli yerinde söylenmeli,fesahat kurallarına riayet edilmeli, buna ilave olarak "mutlak-ı kelamdan ve kelamın çeşitli hey'etlerinden ,vaz' edilen mananın üstünde bir mana kastedilmelidir.Kelamın çeşitli hey'etlerinin her birinde bir nükte vardır, işte bu nükteleri kasederek kelamı çeşitli hey'etleriyle kullanmaya belagat denir.Bu şekilde oluşturulan kelama "kelam-ı belîğ", oluşturana da "belîğ" denir.

Belagatin ne olduğu belirtildikten sonra kelamın çeşitli hey'et-leriyle çeşitli nüktelerin nasıl kastedildiği örneklerle gösterilmektedir. Ayrıca müellif belagat ve muhazara ayırımının sadece bu muhtasarda bulunup kendi yaratması olduğunu belirtmektedir.

Belagatin tarifi açıklığa kavuşturulduktan sonra , insandaki makama uygun söz söyleme yeteneğinden, bunun kazandırılmasından, derecelerinden, insana sağladığı faydalardan bahsedilmektedir.

Sözü makama uygun olarak söylemek bazı insanlarda yaratılıştan tabii olarak bulunur, buna "beliğ selikı" denir. Beliğ selikı olan kimsenin belagati öğrenmeye ihtiyacı yoktur. Bazılarında bu meleke olmadığı için onu tahsille kazanır. Beliğ selikına sahip olanlar bu melekeye sahip olmayanlara belagati öğretmek için bir ilim tedvin ettiler. Bu ilim çerçevesinde makamlara-arız olan halleri ve onlara uygun söyleyişleri belirterek bu ilme "me'âni" adını verdiler. Belagatta asıl olarak bu ilmi kabul edip belagatla ilgili diğer ilimleri bunun şubesi ve levahkı saydılar.

Makama münasip söz söylemede insanlar farklı derecelere sahiptir. Bu sahada en üst makam insan kudretinin aciz kaldığı Kur'an-ın adesidir. Bu sebepten Ku'an`amu'ciz denir ve beşer, onun bir benzerini getiremez. Burada İslam'ın ilk yıllarında Araplar üzerinde Kur'an i'cazının etkileri, bu yönüyle Kur'an`ın müşriklere meydan okuması ve bunun karşısında müşriklerin lisanla mücadelede aciz kalıp kılıçla mücadeleye bay vurma arı konularında çeşitli rivayetler nakledilerek Kur'an`ın i'cazı anlatılmaktadır.

Belagati bilmenin faydaları sıralanırken önce, bu ilim sayesinde Kur'an`ın mucizevi yönünün hakkıyla anlaşılacağı belirtilmektedir. Söz, belagat kurallarına riayet edilerek söylendiği

takdirde muhatabın hoşuna gidip daha tesirli olur, aksi takdirde muhatab sözü dikkatle dinlemeyeceği için hitaptan veya anlatımdan istenilen netice elde edilemez.

Müellif, mukaddimenin sonunda belagete müteallik isimleri kısaca tanımlayarak bunlardankitabın hangi kısımlarında bahsedeceğini belirtmektedir.

Belagete müteallik isim üçtür. Bunlardan biri asıl, ikisi fürûdur. Asıl olan ilim meani, beyan meaninin şubesi, bedi' de levahıktır. Makama arız olan hey'eti meani ilmi, bu hey'etin delaletteki keyfiyetini beyan ilmi ele alır. Kelamda makama uygun söz söylemeye riayet edilerek "zati güzellik" sağlandıktan sonra kelamı bir kısım dış süsleme unsurlarıyla süslemek bedi' ilminin konusuna girer. Eserde önce üç bab olarak meani ilmi, sonra hatimede beyan ve tetimmede bedi' ilimleri işlenecektir.

I. Bab

Bu babda 'mutlak-ı kelam'a kendi varlığının gereği olarak arız olan hey'et ve bu hey'etin delalet ettiği münasip haller ve makamlar ele alınmaktadır.

Müellif kelamın hey'etleri içinde önce "haber" ve "inşa"yı ele almaktadır. Bir kelam söylenildiğinde amaç ya haber vermek ya da haber verme dışında başka bir şeydir. Kelam haber amacıyla söylenirse buna "haber" veya "ahbar" , bunun dışında bir amaçla söylenirse "inşa" denir. Bu tamamlamadan sonra "hey'et-i ihbarî" "hey'et-i inşaiyye" nin hangi durumlarda nasıl kullanılacağı örnekler verilerek anlatılmaktadır.

İkinci olarak "mutlak-ı kelam"ın hey'etinden "hamliyye" ve "şartıyye" üzerinde durulmaktadır. Hükmün kendi içinde tamamlan-
dığı kelamın hamliyye ve hükmün kendi içinde tamamlanmayıp baş-
ka bir nesneye bağlandığı kelamın şartıyye olduğubelirtilerek
bunların çeşitli hey'etleri üzerinde durulup örnekleri verile-
rek açıklama getirilmektedir.

Mutlak-ı kelamın hey'etinde ele-alınan bir konu da kelamda
"vasl" ve "fasl"dır. İki kelamı vav-ı atıfa ile bağlamak vaslı,
vav-ı atıfa ile bağlamayarak arka arkaya getirmek faslı meyd-
na getirmektedir. Vasl ve faslın hangi durum ve şartlarda yapı-
lıp bunlarla hangi nüktelerin kastedildiği örneklerle kısaca
anlatıldıktan sonra kelamı vasletmenin önemli şartları üzerinde
durulmaktadır, vaslın yapılabilmesi için iki kelam arasında ne
çok büyük derecede yakınlık, ne de zıtlık olmalı, aralarında sa-
dece bir münasebet bulunmalıdır. Bu münasebet daha çok kelimelerin
ortak cüzler taşımasından kaynaklanır. Münasebet 'aklı' ve 'vehmî'
olmak üzere iki şekilde bulunur.

Fasl ve vasl bahsinin sonunda kelamı "fasl zamiriyle" veya
"fasl zamirsiz" söyleme üzerinde durulup Türkçe'de böyle bir za-
mirin olmadığı belirtilmektedir.

Mutlak-ı kelamın hey'etinden , üzerinde durulan diğer bir
konu, konuşan tarafından kelamın uzatılması veya kısaltılması-
dır. Kelamı "pürlendirip" uzatarak söylemeye "ıtnab", kısaltarak
muhtasar bir biçimde söylemeye "icaz" denilmektedir. Sonra itnab
ve icazın belagat açısından ehemmiyeti vurgulanarak hangi durum
ve şartlarda yapılacağı kısaca anlatılmaktadır.

Babda son olarak mutlak-ı kelama arız olan hey'etlerden "kasr" anlatılmaktadır. Kasr tarif edilip bununla hangi nükte-lerin kasdedildiği çeşitli örneklerle açıklanmaktadır. Kasr; 'kasr-ı kalb', 'kasr-ı efrad' ve 'kasr- ta'yin' olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Babın sonunda kasrı yapmadaki amacın muhatabın hatasını ortadan kaldırmak olduğu ve kasrı yapmanın çeşitli yolları belirtilmektedir. Bu yollardan başlıcaları "harf-i lâ" veya "bel" ile yapılan "atf" , "nefy" ve "istisna" ydır.

II. Bâb

Bu babda "kelam-ı ihbariyye" ve "kelam-ı inşaîyye" hususlarına arız olan hey'etler ve hey'etler vasıtasıyla kazanılan zaid manalar ele alınmaktadır.

I. Fasıll

Bu fasılda "kelam-ı ihbarî" ele alınmaktadır. İhbarî hal, bilmediği bir şeyi bir kişiye haber vermek veya bir şeyi kendisinin bildiğini bir kimseye bildirmek şeklinde iki tarzda yapılır. Bunlardan birinciye "fâide-i haber", ikinciye "lazım-ı faide-i haber" denir. Tarifleri örnek cümlelerle belirtilmekte ve bundan sonra "kelam-ı ihbarî"nin muhatabın durumuna göre çeşitli derecelerde nasıl söyleneceği yine örneklerle anlatılmaktadır. Kelamın ihbarî tarzda, zahir halin gereğine uygun veya zahir halin gereği zıddına çeşitli nükteler kasdedilerek ne şekillerde kullanılacağı örneklerle açıklanıyor. Ayrıca kelam-ı ihbarîyikinaye şeklinde ve tekidle söyleme üzerinde duruluyor. Sonunda bazı nükteler kasdedilerek ihbarî ve inşaî kullanımların birbirlerinin yerlerinde kullanılmalarından,

birleştirilmelerinden ve birbirlerine atfedilmelerinden kısaca bahsediliyor.

II. Fası1

Burada kelam-ı inşainin çeşitli hey'etleri anlatılmaktadır. Kelam-ı inşainin ; istifham,nida,temenni,terecci,emir ve nehy olmak üzere temelde altı çeşit olduğu ve diğer şekillerin bunlardan doğduğu belirtilmekte,sonra bunların çeşitli şekillerde nasıl oluşturuldukları,yerine göre çeşitli nükte1er kasedile rek birbirlerinin yerlerinde nasıl kullanıldıkları örnek cümlelerle anlatılmaktadır.

III. Bâb

Bu bâbda "mutlak-ı kelam"a eczası yönünden arız olan hey'etler anlatılmaktadır.

I. Fası1

Bundan sonraki fasıllarda kelâma cüzleri yönünden âriz olan hey'etler ve bu hey'etlere münâsıp durum ve makamlar işleneceğinden bu fasılda kısaca kelâmın eczâsının ne olduğu anlatılmaktadır.

Kelâmın meydana getiriliş şekli, meydana getirilmiş manâya delâlet eden bir şeyi bir varlığa bağlamak suretiyledir. Bu şekilde oluşturulan bir kelâmda "müsned", meydana gelen bir olayın belirli bir zamanda olmasına delâlet etmezse buna "cümle-i ismiye", belirli bir zamanda olduğuna delâlet ederse "cümle-i fi'liyye" denir. Bu fiil üç zaman dilimi içinde gerçekleşir, bunlar; "mâzi", "hâl" ve "istikbâl"dir.

Kelâmı meydana getiren cüzler "müsned" ve "müsnedün ileyh" dir. Bunlara "rükn-i kelâm" denir. Kelâmın kalan cüzleri bunlardan birine mütealliktir. Bunlara da "müteallikat-ı kelâm" denir.

II. Fasıll

Bu fasılda müsnedü'n-ileyhden dolayı gelen hey'etler ve bu hey'etlerle sağlanan zâid manalar ele alınıyor.

Önce müsnedü'n-ileyhin "hazf" edildiği yani kaldırıldığı ve zikredildiği durumlar örneklerle belirtilip bunlarla kastedilen nüktelere değinilmektedir. Müsnedün ileyhin hazf edildiği durumlar şunlardır: Makamda darlık olması, kastedilenin emârelerden anlaşılması, adının anılmasından tiksiniildiği yerler, kastedileni dinleyen emârelerden anlayıp anlayamadığını kontrol etme, istenildiğinde sonra inkâr edebilme. Müsnedün ileyhin zikredildiği durumlar şunlardır: Asâlet belirtme, karînelerin gizli olması, dinleyen sonra inkârının önüne geçilmesi, zikrinden lezzet alınması, tebrik hâsıl edilmesi, dinleyen anlayış kıtlığına işâret edilmesi.

İkinci olarak müsnedün ileyhin belirli olması durumu ele alınıp buna "ma'rife" dendiği belirtilmekte ve bunun hangi durumlarda, nasıl kullanıldığı kısaca verilmektedir.

Üçüncü olarak müsnedün ileyhde "muzâf" yani manâyı bir şeye nisbet etme meselesi üzerinde duruluyor. Konu örneklerle açıklanarak bu nisbet etmeyle çeşitli nüktelerin kastedildiği ve anlatımda bir kısım kolaylıklar sağlandığı belirtiliyor.

Dördüncü olarak müsnedün ileyhi belirsizleştirmek yani hükmü belirsiz bir şahsa bağlamaktan bahsedilip bunun hangi

durumlarda yapılacağı kısaca belirtilmektedir.

Müsnedün ileyhle ilgili olarak en son ona tâbî olan "sıfat", "te'kid", "atf-ı beyân", "bedel" ve "atf-ı bi'l-hurûf" kısaca ele alınıp, bunların müsnedün ileyhle birlikte gelip gelmemesinden çeşitli nüktelerin kastedildiği belirtilir. Kısaca sıfat üzerinde durulduktan sonra kalan konularda tafsilatlı bilgi edinmek isteyenlerin nahv ilmine müracaat etmeleri önerilir.

Ayrıca müsnedün ileyhin sona kaydırılması, müsnedin öne alınması durumlarında kastedilecek nüktelerden bahsedilmektedir.

III. Fasıll

Müsnedden gelen hey'etler ve bunlarla elde edilen nükteler ele alınmaktadır.

Önce müsnedi hazf etme üzerinde durulup, bunun önceki fasılda anlatılan müsnedün ileyhdeki durumda benzer olduğu belirtilerek geçilmektedir.

Müsnedin isim ve fiil olması üzerinde durulup, fiil olduğunda yenilenmeye, isim olduğunda devam ve sabitliğe delâlet ettiği belirtilir.

Müsnedin cümle olduğu durumlarda "şartiyye"nin "belirli" veya "belirsiz" olması ve bunlarla elde edilebilecek nüktelere kısaca dokunulmaktadır.

Fasılda bizim bugün özne yüklem uyuşması dediğimiz uyumdan da bahsedilmektedir. Müsnedin belirli olduğu durumlarda müsnedün ileyh de belirli, müsnedin belirsizliği durumunda müsnedün ileyh de belirsiz olmalıdır. Fakat bu kuralın istisnâları vardır ve bunlarla çeşitli nükteler kastedilir. Bunlardan birine

"kalb" denilmektedir. Tarife göre kalb, kelâmın eczâsını asıl yerlerinden alıp aksi yerlere koyarak anlatımda bir kısım yeni imkân ve zenginlik sağlamaktır.

En son olarak müsnedi bir şeye izafe etme, müsnedin takdimi ve bunlarla kastedilen nükteler üzerinde kısaca durulmaktadır.

IV. Fasıl

Bu fasılda fiil olan müsnedlerin bağlantıları ve ilgili olduğu durumlar ele alınmaktadır.

Anlama kuvvet vermek için fiil müsned duruma göre çeşitli kayıtlara tâbî tutulur, duruma göre kayda tâbî tutulmaksızın kullanılır.

Müsnedi kayıt altına alma yollarından biri şartdır. Bunun "hurûf-ı şart"la sağlandığı belirtilir. Bu muhtasar eserde "hurûf-ı şart"dan bir tanesi örnek olarak ele alınıp, çeşitli kullanılışları cümleler üzerinde gösterilir, kalanının buna kıyas edilmesi ve daha geniş bilgi isteyenlerin "nahv"e bakmaları gerektiği belirtilir.

Müellifin "hurûf-ı şartdan" örnek olarak verdiği Türkçe eğer anlamına gelen "in" lafzıdır. Bu, olmasından şüphe edilen konularda geçmiş için değil gelecek için kullanılır. Bu kullanımın çeşitli örnekleri ve kastedilen nükteler hakkında kısa bilgi verilmektedir.

Fiilin kuyûdundan olan takdim, te'hir, hazf, isbât, ta'rif, tenkîr, tavsîf, tahsîs ve ıtlak gibi hey'etler müsnedün ileyh ve müsnedde anlatıldığı için burada anlatılmadan geçilmiştir.

Müellif bu fasılın sonunda kelâmı görünüşteki gereğe aykırı

olarak söyleme; meselâ hazf makamında zikr, zikr makamında hazf, takdîm makamında te'hir, te'hir makamında takdîm vb. kullanımlarla kastedilen nükteler ve "üslûb-ı hakîm" üzerinde durmaktadır. Üslûb-ı hakîm'in çeşitli nükteleri kasetmede kullanımı örneklerle anlatılmaktadır. Üslûb-ı hakîm kısaca şöyle tarif edilmektedir: Genel olarak kelâmı görünüşteki gereğin hilâfına kullanmadır. Bunun bir kaç türü ve yapma şekli vardır.

Hâtîme

Bu kısmın konusu beyân ilmidir. Mukaddimede beyân ilminin delâletinin keyfiyetinden bahsettiği belirtilmişti. Burada delâletinin türleri ve beyân ilminin bahsettiği delâletinin hallerinden bahsedilmektedir.

Önce delâlet "lafzî" ve "gayrı lafzî" olarak ikiye ayrılmaktadır. Her lafzî delâlet beyân ilminin konusu içine girmemekle beraber, beyân ilminin ele aldığı delâlet budur. Beyân ilminin konusu içine girmeyen lafzlar şunlardır: Fikre ve kapsamlı düşünmeye ihtiyaç olmaksızın vaz' edildiğinde bir şeyi hemen akla getiren yani direk olarak bir şeye delâlet eden lafzlar, öksürmek gibi tabii olarak çıkan lafzlar ve bir şey arkasından gelerek orada bir şey olduğunu gösteren lafzlar.

Lafz vaz' edildiği asıl manânın dışında başka bir manâ için kullanılıp, yeni manâyâ intikalde akıldan yararlanılıyorsa beyân ilminin konusu içine giren lafz budur. Bu şekilde sağlanan delâletinin yapılmasının etraflı olarak belirlenmiş üç temel yolu vardır. Bu yollar teşbih, mecâz ve kinâyedir.

Beyân ilmini oluşturan belirlenmiş genel üç yol ayrı ayrı ele alınmadan önce kısaca beyân ilminin tarifi yapılmakta, bu

üç yolun üç asıl halinde anlatılacağı belirtilmektedir. Birinci asılda teşbih, ikincide mecâz, üçüncüde kinâye anlatılmaktadır.

Müellif hâtime ve tetimme kısmında çeşitli kavramları ve edebî sanatları kısa kısa tanımlayarak örnekler vermektedir. Biz kısaca eserin muhtevasını verdiğimiz bu kısımda bu tanımlamaları aktarmayıp çalışmamızın son kısmına koyacağımız kavramlar sözlüğü içinde vereceğiz.

I. Asıl

Önce teşbih tarif edilerek "müşebbehünbih", "müşebbeh", "vech-i şebah" in ne oldukları örnekler verilerek açıklanmaktadır.

Teşbih yapmadaki amaçlar şunlardır: Benzetilenin çeşitli durumlarının bildirilmesi veya daha iyi ifâde edilmesi, süslenmesi, çirkin gösterilmesi veyâ bir şeyin fazla büyütülmesi vb.

Müşebbehünbihle müşebbeh ortak yön bakımından eşit durumdaysalar bu tür nesnelere arasında teşbih yapılmaz.

Teşbih çeşitleri örnekler verilerek kısaca tanımlanıp tanıtılmaktadır. Tanıtılan teşbih çeşitleri şunlardır: Teşbih-i temsili, teşbih-i temlihi, teşbih-i tehekkümi, teşbih-i mübtezel ve teşbih-i garib.

Beyân ilmi birbirine benzetilen her şeyi konusuna içine almaz, onun konusuna içine aldığı benzetme, iki şey birbirine benzetildiğinde akıl vasıtasıyla bir zâid manânın alınabildiği benzetmedir. Benzetmede akıl yoluyla alınabilen manâ ne kadar garip olursa, kelâmındaki zâid manâ okadar dakik ve makbûl olur.

II. Asıl

Bu babda mecâzdan bahsedilmektedir. Mecâzın ne olduğunu belirtmek için önce "hakikat"ın tanımlaması yapılarak, buna daya-

nılarak mecâz tanımlanmaktadır. Hakikat bir lafzı vaz' edildiği manâda kullanma, mecâzsa bir lafzı vaz' edildiği manânın dışın-
da karîne getirmeksizin başka bir manâda kullanmadır.

Mecâz, istiâre ve mecâz-ı mürsel olarak ikiye ayrılmakta-
dır. Mecâz-ı mürsel ve istiâre tarif edildikten sonra mecâz-ı
mürseli sağlayan münâsebetler üzerinde durulmaktadır. Buleğâ
tarafından ortaya konulan mecâz-ı mürselin on türlü münâsebet
dayandığı belirtilip bu münâsebetlerin bir kısmı sayılmakta daha
geniş bilgi isteyenlerin "Mutavvelât"a bakmaları tavsiye edil-
mektedir. Sayılan münâsebetler;iki şey arasındaki külleyet-cüz'-
iyet, bir şeyin zaman içinde bir şeye dönüşmesi, bir şeye bir
şeyden gitme, sebebiyet-müsebbebiyet, hâliyet-mahalliyetdir.

İstiâre altı kısma ayrılıp, her kısım istiâre tanımlanarak
örneklerle kısaca tanıtılmaktadır. Bunlar;"istiâre-i asliyye,
istiâre-i tebeiyye, istiâre-i tasrihiyye, istiâre-i mekniyye"
veya "istiâre bi'l-kinâye, istiâre-i tahyîliyye, istiâre-i tah-
kikiyye" veya istiâre-i mutlaka'dır. Ayrıca bunlardan başka alt
çeşitler olarak istiâre-i müreşşaha, istiâre-i mücerrede, isti-
âre-i 'ale's-sebilü't-temsîl, mesel,istiâre-i temlihiyye ve is-
tiâre-i tehekkümiyye tanıtılmaktadır.

En güzel istiârenin benzetme yönü açık, güzel benzetmelere
dayanan fakat kelâmın görünüşünde benzetme ve benzetilme hisse-
dilmeyen istiâre olduğu belirtilmekte, benzetme yönü açık olma-
yan istiârelerin muammâ ve lügaz olduğu ifade edilmektedir.

Tenbih

Beyân ilmi içine giren delâlet-i akliyenin üç yolu daha
olduğu fakat bunların asıl kabul edilmeyip, üç aslın levâhıkı

sayıldığı belirtilmektedir. Bu üç yol teşbih-i belîğ, tecrid ve mecâz-ı aklîdir. Teşbih-i belîğ teşbihin, tecrid istiârenin, mecâz-ı aklî mecâzın levâhıkından sayılmıştır. Bunlar tarif edilip, örneklerle kısaca tanıtılmaktadırlar.

III. Asıl

Bu kısımda önce kinâye tarif edilip, mecâzla kinâye arasındaki fark belirtilmektedir. Mecâz ve kinâyenin ikisinde de kelime asıl temel manâsından başka bir manâ kastedilerek kullanılmakta, bu kullanım esnâsında kelimenin asıl temel manâsı mecâzda hiç işin içine girmezken, kinâyede girmektedir.

Kinâyet-i 'ani'-l-mevsûf, kinâyet-i 'ani'-s-safa, kinâyet-i 'ani'-n-nisbe olmak üzere kinâyenin üç türü bulunduğu belirtilip, örnekleri verilmektedir.

Sıfat ve nisbete kinâye olunur da sıfat ve nisbetin kime olduğu bilinmezse buna "ta'riz" dendiği belirtiliyor.

Tezyîl

Büleğânın, ittifakla mecâzın hakikatten, kinâyenin tasrihden, istiârenin teşbehten efdal olduğunu kabûl ettikleri belirtilmiştir.

Tetimme

Mukaddimede de belirtildiği gibi bu kısımda bedî'den bahsedilmektedir. Önce bedî' tanımlanmakta sonra çok tanınan bedîî sanatları örneklerle kısaca kısaca tanıtılmaktadır. Bunlar mukâbele, mürâ'at-ı nazîr, îham, muhtemîlü'z-zıddeyn, tecnîs, kalb, tersî', bütünü noktasız harflerden oluşturulan kelâm, bütünü noktalı harflerden oluşturulan kelâm, bir kelimesi noktalı bir kelimesi noktasız harflerden oluşturulan kelâm, riktâ ve hüsn-i makta'dır.

Bi'smi'llahi'r-rahmani'r-rahim

Elhamdulilahi'l-lezi halaka'l-insan ve 'allemehun me'a-
ni'i'l-esma' bi-bedayi'i'l-beyan ve's-salatu 'ala 'abdihi'l-le-
zi unzile 'aleyhi'l-Kur'an Muhammedin ellezi bu'ise nebiyyen
min beni 'Adnan fe-tehadda bi-akşari suverin minhu beyne fusa-
ha'i'l-'Arab ve bülagā-i Kahtān fe-'acezū 'ani'l-mukabeleti bi'l-
lisān ile'l-mukāteleti bi's-sinān ve 'alā ālihī ve aṣḥābihi ve't-
tābi'ine lehum bi-ihsānin⁽¹⁾. Ve ba'de çünki şinā'at-ı belāgat
ve fazilet-i feṣāhat bir dile maḥşūr ve bir lugata maḥşūr olma-
yup(39a) belki cemi'-i elsinede sāir ve dükeli dillerde dāir ol-
dı ve bu fenniñ şikāti katında bunlardan 'āri olan kelām aṣvāt-ı
ḥayvanāt menzilesinde olduğu sebebden fuṣalā-yı cemi'-i tavāif-i
ümem ez efāzıl-ı 'Arab ve Rum ve 'Acem muḥaverātında ve mekāti-

---

1) Hamd insanı yaratan ve ona isimlerin manâlarını, be-
yanın incelik ve güzelliğini öğretene Allah'adır. Salât kendisine Kur'an'ın indirildiği kulu Muhammed
üzerine olsun ki Allah Adnan evladından onu nebi o-
larak gönderdi ve o getirdiği Kur'an'ın kısa sürele-
ri ile Arab'ın fasihleri ve Kahtan neslinin belikle-
rine meydan okudu. Onlar Kur'an'a söz ile mukabele e-
demediklerinden kılıçla savaşa mecbur kaldılar. Selam
O'nun ehl-i beytine, arkadaşlarına ve aṣhaba güzelli-
le uyan tabiine olsun.

bâtında ve müşâ'arâtında bu şınâ'ata kemal derecede muhtac olup bu fazîlete nihâyet mertebede muştarr oldılar. Ve her 'asrın 'ulemâsı ve her diyârın fużalâsı letâif-i me'ânî-i Kurânın beyâniçün ve nazm-ı bedî'-i Furkânın i'câzının ibrâziçün 'ulûm-ı belâgatı ve fûnûn-ı fesâhat ve berâ'ati lisan-ı 'Arabîde taşnîf ve te'lif idüp(39b) bu şınâ'ati bülagâ-i 'Arabîn âşarıyla ta'rif itdiler. Amma lisân-ı 'Arabîye mâlik ve bu lûgata sâlik olmayanlar bunlardan müstefîd ve bu teşânifden müstemîd olmadıkları sebebden bu lisândan 'âciz ve bu beyândan 'âtıl olanlara 'ulum-ı mezbûrenin fevâidini ta'mim ve fûnûn-ı mezkûreyi onlara teblig ve ta'lim itmekiçün ol mağfûrun leh ve mebrûrun bih ve ol sa'îd ve şehîd vâlidim ve üstâdım el-mevlâü'l-fâzıl ve'l-üstâdü'l-kâmilü'l-mükemmel fâris-i meyâdinü'l-'ulûmü'l-'Arabîye ve hâris-i memâlikü'l-fûnûnü'l-edebîyye(40â) el-vâsilu ilâ lutfi rabbihi'l-hafîyyi⁽¹⁾ Lütfullah b. el-Mevlâ Kutbe'd-din el-med'û bi'l-mevlâ Lutfî⁽²⁾ lisân-ı Türki'de bir risâle -i şerîfe ve bu dilde 'ucâle-i la'tife taşnîf ve te'lif itmişdi ammâ çün gördüm ki bu yirde bu ma'ârifin şuyu sağıldı ve bu 'asrda bu fezâilin ismi ve resmi yoğ oldu, ibdâ'-ı nazma heves idenlerin pîşesi ve inşâ'-ı nesre mübâşir olanların endîşesi, illâ men

1) Rabbinin gizli olan lutfuna erişen.

2) Mevla Lutfi olarak bilinen

eyyedehu'l-lahu bi-zihni vakkādi ve tab' i nakkadi ve tab'in selimin ve 'aklin mustakimin⁽¹⁾ mebānī-i ḥasīyayı cevāhir-i nefīse ile tezyīn ve te'sīs oldu. Ve ma'ānī-i sādenūñ beyānı kavālibini(40b) birkaç maşnu'āt-ı bedī' iyye ile tahsin ve tahliye oldu. Ba'zısının divānı hemīn elfāz-ı bī-ma'ni oldu ve ba'zısının eş'ā-rı ve ebyātı hemān kırı 'ibārāt ve iştīlahāt ve tāmāt oldu. Keserābin bi-kıya'tin yahsebuhu'z-zamāni ma'en hatta izā-cā'ehu lem yecidhu şey'en⁽²⁾ ebyātlarında sūz u güdāz olmadığından gayrı kelimātleri daħr selāset-i elfāzdan 'ārī oldu. Çünki hāl böyle oldu ve kazıye bu vechile görindi; lā tetrahu'd-durra fi efvāhi'l-kilāb⁽³⁾ hükmünce velā tu'allıku'l-cevāhiri fi 'anākı'l-ḥanāziri⁽⁴⁾ muktezāsınca bu dürr-i nefīsi her(41a) ḥaḥise mübtezel kılmakdan şakındum ve bu gevher-i 'āli-cevheri gayr ehlerinden men' itdüm. Ammā çünki şehzādemüz ḥazretleri ol şāh-ı mükerrem ve şāhenşāh-ı muazzam, melce'-i tavāifü'l-ümem, müstahdem-i şānā-

-
- 1) Ancak o kişi ki Allah dürüst bir akıl, sağlam bir tabiat, eleştiren bir yaratılış ve keskin bir zihin ile onu teyid etdi.
  - 2) Kâfirlere gelince onların işleri uçsuz bucaksız dümdüz çöllerdeki bir serap gibidir. Susayan bir kimse onun su olduğunu sanır. Fakat ona vardığı zaman hiç bir şey bulamaz; sūre 24(Nūr), Ayet 39.
  - 3) Köpeklerin ağızına incileri atmayınız.
  - 4) Hem de domuzların boynuna mücevherleri asmayınız.

didü'l- 'Arab ve'l- 'Acem, mecrây-ı zülâlû'n-nevâl 'alâ aşhabü's-
seyf ve'l-kalem ve müfiż-i sicâlû'l-elfâz 'alâ erbâbü'l-fezâil
ve'l-hikem el-muhtass min ledünn hakîm-i 'alîm bi-fazl-ı cesîm
ve hulķ-ı kerim es-Şultan b. es-Şultan Sultân Süleymân b. Sul-
tan Selim fezâil-i cibilliyeyle muhallâ olup anda şınâat-ı be-
lâgat selîkı ve fazîlet-ifesâhat hulķı oldu. Ve tab'ı fâiklerü
(41b) belâgat ilminden maqsud olan dekâyakı kelâm-ı fasîhlerin-
de icrâ itmekde bî-nazîrî oldu. Zirâ her kelâmlarınun ma'ânî-i
aşliyyesi makâma münâsib olup ânun hey'et-i terkibinden nice
ma'ânî-i zâide kaşd idüp ve enva'-ı teşbihât ve isti'ârât ve
kinâyât irâd itdiklerinden sonra muhassenât-ı bedi'iyeyi bir
vechile rif'âyet iderler ki lisân-ı takrîrle beyân ve beyân-ı
tahrîrle 'ayân olmaz. Lâcerem kâffe-i enâm ez havâs ve 'avâm
bi-mücübü'n-nâs 'alâ din-i mülûkihîm 'atebe-i 'aliyyelerine bu
şınâ'atla tevessül idüp südde-i seniyyelerine bu faziletle(42a)
tavassul ider oldılar. Eyle olsa ben dahı bu kitâbı nüshasından
ihrâc idüp ism-i şerifleriyle resm itdüm tâ ki 'âmme-i nâs bun-
dan müstefîd olup şehzâdemüz hazretlerine duf'â'-yı hayra sebeb
ola. Hak sübhâne ve ta'âlâ âsitâne -i sa'âdet-menziletlerini ev-
tâd-ı 'inâyetiyle meşdûd idüp zill-ı zalîl-ma' deletlerini ilâ
el-yevmü'l-mev'ûd kâffe-i enâm üzere memdûd ide. Ve bu kitâb bir
mukaddime ve üç bâb ve bir hâtîme ve bir tetimme üzerine tertîb
olındı. Zirâ bu muhtasarda mezkûr ya 'ilm-i belâgatün kendüsi veyâ

mukaddemâtı veyâ şu'besi veyâ levâhıkıdır. Bu 'ilm-i (42b) belâğat dahi yâ kelâm-ı mutlakâ, min haysu huve kelâm⁽¹⁾, 'arız olan hey'etüñ ma'ânî-i ziyâdesinden bahs ider yâhud nev'î kelâma, min haysu huve nev'⁽²⁾, 'arız olan hey'etüñ ma'ânî-i ziyâdesinden bahs ider veyâhut mutlak-ı kelâma eczâsı cihetinden gelen hey'etüñ ma'ânî-i ziyâdesinden bahs ider. Mukaddemâtı mukaddime-de beyân olundı ve şu'be hâtimedede ve levâhık tetimmedede beyân olundı. Ve mutlak-ı kelâmüñ hey'etünden bâb-ı evvelde bahs olundı. Ve envâ'-ı kelâmüñ hey'etinden bâb-ı sânide bahs olundı. Ve eczânüñ hey'etünden bâb-ı sâlisde bahs olundı.

El-mukaddime

Bilgil ki her söz ki(43a) insân söyler lâbüddür kim ol sözüñ mâddesi ve aslı muhâtabuñ hâline münâsib ola. Meselâ 'ulemâyyla bir asl söz söyleşürler ve sipâhi ile bir tavr-ı âhırda mukâleme olunur ve tüccârla ve dervişlerle ve etrâkla ve şehirlüyle ve bilcümle her tâife ile bir asl muhâvere olunur. Ve dahi muhâtabla tehniye makâmında olan söz muhâlif olur ta'riz makâmında olan söze. Ve hüzn ve gazab makâmına lâyıq olan sözler ferah ve hilm makâmına lâyıq olmaz şöyle ki bu makâmlarüñ birinin sözüñ birinde söyleseler bârid düşer kelâm râyic olmaz. Am-

1) Söz olması hasebiyle

2) Nev olması hasebiyle

mā bir kişi ki bu sözleri(43b) yırlı yirinde söylese beyne'n-nās maḥbūbū'l-kulūb ve sözleri halk arasında mergūb olup müsāhabetti her kişiye matlūb olur ve her tāife sözlerinden ḥaz alır.İmdi kelāmı bu vechile söylemeğe muḥāzara dirler.Ve bu vechile söyleyene muḥāzır ve zarīf ve emir-i kelām derler Arab dilinde ve suhen-āferin dirler Fārisi dilinde ve söz ehli dirler Türkide. Sözi bu vechile söylemek belāgatun gayridir ammā ekser-i ulemā belāgat bunı şānır.Bu zan yanlıştır.Zirā belāgat bu mañiyi riāyet idüp asl-ı kelāmı yirine devşirdükden soñra mutlak-ı kelāmdan veyā dürlü dürlü hey'etinden ma'āni-i(44a) mevzū'un lehden zāid ma'āni kasd itmekdür.Bunun birle kelāmda feşāhat dañı ola ki feşāhat selāset-i lafz ve şunūh-ı ma'nāyla kelām lugat-ı aslī üzerine cārī olmaktadır.Bes kelāmun hey'etinün her birinde bir nükte vardır ān kasd itmeğe belāgat dirler.Ol kasd iden mütellime dañı belīg dirler.Meşelā bir makām makām-ı beşāret olur yāni bir kişiye "beg sikke 'atā itdi" diyü muştumlu olur.İmdi ol makāma münāsib söz oldur kim ol kişiye bu sözi söyleyeler zirā gayri söz anın eksügi degüldür belki söyleseler dañı (44b) kulağına girmez,meger bundan yig nesne muştulayalar,vaktā ki ol kişiye bu aşş sözi söyleyeler ol kişinün hāline münāsib söylenmiş olur.muḥāzara emri tamām olur.Andan soñra bu makām-ı beşārete münāsib sözi dürlü dürlü hey'etle sözleyiş olur.Gāh olur "Bir ağız sikke beg 'atā itdi" derler ve gāh olur "Sikke tahkik beg 'atā itdi"dirler ve gāh olur "va'llāhi billāhi tah-

kik beg sikke 'atā itdi" dirler.İmdi bu sözlerün üçü dahı beşāret makāmına münāsibdür lākin her birinün bir yiri vardur anı dahı ri'āyet etmek gerek ki kişi belig ola zīrā ol kişi ki ana bu haberi muştularlar(45a) bundan hālī deǵıldür ki hiç bu haberi tasavvur itmemiş ola hālī zihn iken ,min hayṣu lā yahtesibū (1) muştulayalar anuñ gibi kimseye bir agız "Beg sikke 'atā itdi" demek kifāyet ider veyāhut gece gündüz fikrinden gitmez anuñ hayretinde muntazır olup oturur 'atā ola mı olmaya mı diyu tereddüd içindedür,gāh pādīshāhuñ kemāl-i kudretini ve vūfur-ı himmetini mülāhaza idüp ümiz ider ve gāh kendünün nuhūset-i tāli'ini fikr idüp ye's ider işbu hālde mütereddid kişiye muştulayacak "taḥkik verdiler" diyu biraz muhkem söylemek gerek.Ve yāhud kendinün nuhūset-i tāli'ine kemālde i'tikād idüp 'atā yetişmez diyu münkirdür.(45b) İmdi anuñ gibiye "Vallāhī ve billāhī taḥkik verdiler" deyü muştulamak gerek tā ki ol söz anuñ hāline münāsib ola.Bes ma'ḥlūm oldı ki makām-ı beşārete dürlü dürlü ahvāl 'ārız olurmuş,ol beşāretde münāsib kelāmı dürlü dürlü söylemek iktizā idermiş,yalunuz beşārete münāsib söylemekle emr-i belāgat tamām olmazmış.belki hemān emr-i muḥāzara tamām olurmuş.Emr-i belāgat şol vakt tamām olurmuş ki ol beşāret ke-

---

1) (Ona) beklemediği yerden (rızk verir)...Sûre 65(Talak),Ayet 3.

lāminuñ dürlü dürlü hey'etiyle söyleyişleri ol beşāret makāmına 'arız olan dürlü dürlü hāllere tatbīk oluna.ya'ni sözün hey'eti aña münāsib getirülüp aña delālet (46a) itdirile.Ol münāsib getürmek belāğatdur.Anuñla emr-i belāğat temām olur.Eger delāletde ta'kid olmazsa bu mezkūrātđan belāğatla muhāzara arasında fark zāhir oldı.Bu fark kavm kitābında mezkūr olmamış olur, bu fakirān muhtere'ātındandır.Şöyle ma'lūm ola ki geregi gibi fehm ve zabt olunup zamānenüñ cuhhāline izhār olmaya.fe-men yahsabuhe'l-cuhhālu 'ilmen aza'e⁽¹⁾,husūsā ki mu'ānīd olalar hakkı ketm idüp küfrānu'n-ni'melik eyleyeler.İmdi bu beşāret makāmına kıyās ile cemi' makāmātı ve aña münāsib olan sözleri ve makāmāta 'arız olan ahvāli ve ol ahvāle münāsib olan (46b) hey'et-i kelāmı ve bu makāmātun ve aña 'arız olan ahvālün nihāyeti yokdur.Lākin makām-ı beşāreti makāma münāsib bir veche temsīl ve bir müsebbiki'l-tefā'il getürdük ki,zannu'l-'ākili 'alā māyerā ve'l-kālū 'alā mācerā⁽²⁾,Andan sonra bilgil ki bu makāmātı bulup ve aña münāsib söyleyişleri tuyup sözi makāmāta münāsib söylemek ba'zı kimesnede bi't-tabi' olur.Aña belig se-

1) Cahiller onu ilim zanneder oysa o başka bir şeydir.

2) Akıllı olanın zannı gördüğü şeye düşer söz ise vâki olan şeydir.

likî dirler, anuñ gibi kimsenüñ bir kimseden belâgat öğrenmege haceti yokdur. Ve ba'zî kimesne olur ki bu ma'nî anda bi't-tabî olmaz sönradan öğretmekle tahsîl ider. Bes anuñ gibi kimseye öğretmek için belig selikî olanlar bu 'ilmi tedvîn (47a) idüp ol makâmâta 'arîz olan ahvâli ve âna münâsib söyleyişleri anuñ içinde beyân itdiler ve ol 'ilme 'ilm-i me'ânî diyü âd kodılar. Belâgat 'ilminde asl bu 'ilm-i me'ânîdür kalan 'ilimler kâ belâgata ta'allukî vardur, bu ilmüñ şu'besinden ve levâhıkındandır. Ve dahî bilgî ki makâmâta münâsib söylemekte insân mütefâvit merâtib üzerinedür. Bu bâbda ba'zî âdem ba'zıdan yukâru olur ve aşâğa olur. Ve bu ma'nâyı kemâli üzerine itmek ki makdûr-ı beşer olmaya kelâmullâhda vâki' olmışdur. Anıñçün Kurâna mu'ciz dirler yañi beşer mislin getürmekte 'âcizdür. Zîra bize tevâtürle sâbit oldı ki Hazret-i Risâlet (47b) sallallahu aleyhi ve sellem Kurân inicek 'Arab beliglerini cem' idüp eyitdi: "Bu Kurân Allah kelâmı idigüne şübheñüz varsa gelün siz dahî bunun bir kısacık sûresi gibi sûre getürün görelüm" didi. Cümlesi 'âciz olup getüremediler, ba'zî imâna geldi, ba'zî 'inâd itdi. Ol zamanda 'Arab ortasında yidi meşhûr kasîde vardı cümle bülagâ ittifâk itmişlerdi ki "beşerün elinden gelen ancak bu kasîde-lerde olan belâgatdur, bundan ânarusına beşer kâdir degildür" dirlerdi. Hattâ ol kasîdeleri Mekke kapusunda aşup kemâl-i ta'zimlerinden anlara secde ederlerdi. Kurân gelicek ba'zî mu'an-

nidler ol (48a) kaşideleri Kurān'a mu'arızdur diyü bir zaman 'inād idüp indirmeyüp aña ta'zimler eyleyüp karşusuna secdeler itdiler bir zaman 'inādların aña tervic itdiler. Ahir işbu āyet inicek ki; Ve kile yā arzu'bla'ki mā'eki ve yā semā'u akli'ci ve gize'l-mā'u ve kızuve'l-emru vestevet 'ale'l-cūdiyyi ve kile bu'den li'l-kavmi'z-zālimin⁽¹⁾ dir. Cemi'ci mu'ānidinün güci üzülüp secde itmez olurlar. Ol hinde mu'ānidlerin ba'zı dahı müslümān oldı ammā inādı kemāilde olanlar Ebū Cehil gibi ve Ebū Leheb gibi ve Şeybe gibi mukābele bi'l-lisāndan (48b) 'āciz olup mukātele-i bi's-sinān itmege başladılar. Ve men yuzlili'l-lāhu fe-mālehu min hādin⁽²⁾ ve huve'l-hādi ilā sebīli'r-reşād⁽³⁾. Bes imdi bu sözlerden ma'lūm oldı ki Kur'ānün hüneri ve kemāli kemāl-i belāgat ve i'cāzından ötürü imiş, belig seliki olmayan annün belāgatuñ bilmek bu belāgat 'ilmin bilmege muhtācdur tā belāgat neydügin vicdān idüp mu'ciz idügin yakinen bile ve Hazret-i Risāletün nübüvvetine tasdikinde muṭmainü'l-kalb olup

-
- 1) Yere "suyunu çek" göğe "ey gök sen de tut" denildi. Su çekildi iş de bitti, gemi Cūdi'ye oturdu. "Haksızlık yapan millet Allah'ın rahmetinden uzak olsun" denildi. Sûre 11(Hud), Ayet 44.
  - 2) ...Allah'ın saptırdığını doğru yola getirecek yoktur. Sûre 40(Gafir) Ayet 33.
  - 3) ve o doğru yola iletendir.

sa'âdet-i dâreyne yitişe. Bundan zâhir oldu ki bu 'ilm-i şerîfün ne büyük fâidesi varmış öğredirsen ki belâgat neydügin bilmeñün fâidesi ma'lûm oldu. Ve sözi (49a) belâgatla söylemeñün fâidesi nedür imdi bilgil ki kelâmı belâgatla söylemeñün fâidesi oldur ki muhâtaba hoş gelüp gönlünde te'sir eyleye ve kelâmı eyüce dinleyüp andan maksûd olana vâkıf olup muhâvereden 'arz olunan fevt olmaya. Zîrâ kelâm hâle münâsib olmayıcak ol kelâmdan muhâtabuñ hazzı almaz ve aña eyüce kulak urmaz, muhâvereden maksûd olan garâzlar fevt olur. Anıñçündür ki ba'zı kişinün sözini "tatsızdur" diyüp dinlemezler, belki gördükleri yerde "miksirdür gelür 'abesiyât söyler" diyü kaçarlar, ol kişinün sözi dinlenmeyüp maksûdı fevt olur. Eger belig' olaydı sözi yirince (49b) söylerdi. sözi arasında nice makâsıd bitürirdi. Ve dahır bilgil ki belâgata müte'allık olan 'ilm üçdür; biri asldur ikisi aña fûru'dur. Ol asl didigimiz 'ilm me'ânîdür ki asl-ı belâgat bundan bilinür, niteki yukaruda didük zîra bu 'ilm bize bildirür makâmâta 'arız olan ahvâli ve ol ahvâle münâsib olan söyleyişleri ki belâgat bundan 'ibâretdür. Ve ol fûru'un birine 'ilm-i beyân dirler, Bu 'ilm bize bildirür ki kelâmıñ hey'eti bu makâmâta 'arız olan ahvâle ne keyfiyetle delâlet ider, yañi makâma 'arız olan hâle münâsib olan hey'eti 'ilm-i me'âni bildirür ve ol hey'etün keyfiyet-i (50a) delâletin 'ilm-i beyân bildirür anıñçündür ki 'ilm-i beyân ilm-i me'âninün şü'besidür dirler. Ve ol fûru'un biri-

ne dahi 'ilm-i bedi' dirler, bu 'ilm bize bildirür ki kelâmın be-
 lāğatın ri'āyet itmekle kelāma hüsn-i zātī hāsıl olduktan sonra
 ol kelāmı nice zinetlerle müzeyyen iderler ve andandur ki bu 'il-
 me levāhik-ı me'ānī dirler. Zira ki hüsn-i zinet hüsn-i şüret ol-
 dugundan sonra yaraşur ki hüsn-i şüret yogiken bir kimseyi tez-
 yin itmek tonuz boynuma cevāhir asmışa döner. (Bu makāmda hüsn-i
 süretten murād hüsn-i zātīdür, arzī degildür zira hüsn-i şüret
 hüsn-i zinete mukābil olmışdur)⁽¹⁾. Kelāmın hüsn-i süreti 'ilm-i
 me'āniden ma'lūm olur, zira ki hüsn-i şüret muktezā-yı makāma mü-
 nāsib söylemekdür, bu ma'nī hod 'ilm-i me'āniden bilinür. (50b) Bes
 bu takrirden zāhir oldı ki 'ilm-i bedi' 'ilm-i me'āninin tevā-
 bi'inden imiş ve 'ilm-i beyān andan bir şube imiş. Bes biz dahi
 'ilm-i me'ānī 'ilm-i Belāğatda asıl oldığığın anı maksūd-ı bi'z-
 zāt idüp ve üç bāb üzerine tertib idüp bu muhtaşarda evvel anı
 beyān itdük ve 'ilm-i beyānı ve 'ilm-i bedi' i hātimedede ve tetim-
 mede bir, sebili teba'iyet 'alā vechi'l-icmāli ve'l-ihtisār⁽²⁾,
 irad itdük. Bu mukaddime burada temām oldı şimden gerü ilm-i
 me'ānī ebvābına şuru' idelüm.

---

1) Parantez içindeki kısım sayfa kenarında yer almakta-
 dır.

2) İcmāl ve ihtisār yolu üzerinde bir tabaiyyet yolu

El-Babü'l-Evvel

Bu bab mutlak-ı kelâma kendü nefsi sebebiyle 'arız hey'eti ve aña münasib ahvâli ve makâmâtı bildirür ki (51a) ol hey'et ol ahvâleedelâlet ider. İmdi bilgil ki her kelâm ki insân eni söyler andan maksûd ya haber virmekdür veyahud haber virmek degüldür gayrı nesnedür. Evvelki kelâma ahbâr dirler ve haber dirler, sonrâğıya inşâ dirler. Bu ahbârün ve inşânün hususları ve ahvâli bāb-ı s̄nāide gelür, şimdi mutlak-ı kelâmda olan hey'eti ve aña münāsib olan me'ānī-i zāideyi bildirelüm. İmdi bir mütekellim mutlakı bir kelâmı irād itdiği gāh olur ki ma'nā-yı vaz'isin ifāde itmekden gayrı bir garāz-ı āhır içün olur, meselā muhātabla kişili degildügin bildürmek yāhud kendinün (51b) dilinde lüknet pāpelteklik yoğduğun bildürmek gibi ve ne ki buña beñzer varsa. Ve gāh olur ki mutlak-ı kelâmı hey'et-i ihbāriye ile söylerler, bir hükmi-garībü's-şānün vukū'unda muhātabun kalbine yā sürür yā gam veyā havf veyā emn veyāhud bunlara beñzer bir nesne bırakmakdan ötrü. Ve gāh olur ki hey'et-i inşā'iyet ile söylerler, muhātaba mülāṭife kaşd idüp tarik-i ihbāre mecāl olmayıcak bu nükte mutlak-ı kelâmı yā ihbār veyā inşā getürmek nüktesidür ammā envā-yı inşānün ve ahbārün nüktesi inşā'allah bāb-ı s̄nāide ma'lūm olur. Ve mutlak-ı kelāmın hey'etinün biri dahı, kelām gāh hamliyye olup gāh (52a) şartıyye olmaktadır. Hamliyye oldur kim hükmi anda bi'l-fi'l temām ola, ta'liksüz tereddüdsüz. "Padişāhimuz 'ā-

dildür ve pâdişah-zâdemüz şahib-i himmetdür"didigümüz gibi.Ve şartiyye oldur kim hükm anda bi'l-fi'l temām olmaya,yā bir nesne bir nesneye ta'lik olına."Eger beg gazā iderse esir bol olur" didigümüz gibi,bunun gibiye şartiyye-i muttasıla dirler.Veyāhud bir nesne ile bir nesne arasında tereddüd olına,"Beg bu yıl yā Anatoliya sefer ider veyāhud Rumiline sefer ider" didigūn gibi. Bunun gibiye şartiyye-i münfasıla dirler.Vaktā ki şartiyyeyi ve hamliyyeyi bildūnse bil imdi ki kelāmı şartiyye getürmek hükmü, 'alā (52b) veche't-tansīs ve't-tenciz⁽¹⁾ itmek için yā hükmün şartın bildürmek içündür ve bunun emsāli ne kim varsa.Ve şartiyyātdan husūs-ı nev'in irād itmek şol fevāidi makām-ı iktizā itdig içündür ki şart harflerinin (me'anisi anı müfiddür)⁽²⁾ ol fevāidi bilmek şart harflerinin me'ānisin bilmege mevküfdür,bu şart harflerinin me'anisi 'ilm-i nahvde ma'lüm olur eger bunda getürsevüz iksār olur.Ve kelāmı hamliyye getürmek kelāmda tansīs ve tenciz kaşd idüp hurūf-ı şart me'anisinden kaşd olınan fevāidi makām iktizā itmedig içündür.Ve mutlak-ı kelāmın hey'etinin biri dahı bir kelām bir kelāmdan gāh fasl (53a) olup gāh vasl olmaktadır.Kelāmı vasl itmek meselā vāv-ı 'atfile "Pâdişah falan kişiye bir sancak virdi ve bir kişiye akça bağışladı" demek gibi.Ve

---

1) Karar verme ve bitirme yoluyla

2) Parantez içindeki kısım sayfa kenarındadır.

faşl itmek vāv-i 'atfile getürmeyüp iki kelāmı birbiri ardınca söylemekdür. Meşelā vüzerāya pādişah "ehl-i 'ilmi mertebelü mertebesince ri'āyet idūn" didüğinden soñra, "filan kal'anuñ azığı koyıldı mı?" demek gibi. Faşl, vaşl me'ānîsin bildükten soñra bilgil kim vaşluñ şartı vardır, her kaçan ki ol şart bulunmasa kelāmı birbirinden faşl iderler, evvel ol şartı bildirelüm andan soñra faşldan vaşldan kasd olunan nükteleri diyelim. (53b) Bilgil ki bir kelāmı bir kelāma şol vakt vaşl iderler ki ol iki kelāmuñ ortasında gayet ittihād olmaya ve gāyet ihtilāf olmaya zira ki gāyet ittihād olıcak şeyi kendü nefsine ulaştırur gibi olur bu cāiz degildir. Ve eger gāyet ihtilāf olsa iki muhālifi biri biri yānına getürmek gibi olur, bu dahı dürüst degildir. Bes vaşl-ı beyyîn beyn-i hāletde olur ne ara yirde gāyetde ittihād ola ve ne gāyet ihtilāf, belki min vech arada münāsebet olup min vech muhālefet ola tā ki vaşl itmek dürüst ola. Zevkı olan bu ma'nāyı eşhās-ı nāsden iki kişiyi birbirine vaşl itmekde dahı bulur. Ve (54a) dahı münāsebet ziyāde oldukça vaşl gökçek olur ve bu münāsebet ya aklīdür : iki kelāmuñ eczāsından bir cüz ikisinde bile müşterek olmak gibi, nitekim dırsūn "Zeyd kāimdür ve 'Amr dahı kāimdür", işte kāim müşterek oldu. Veyāhud dırsūn ki "Zeyd kāimdür ve Zeyd kātib dahı olur", bu kere Zeyd müşterek oldu. Veyāhud dırsūn "Zeyd kāimdür evde ve 'Amr kā'iddür evde", bu kerre evde demek müşterek oldu. Bu eczāda iştirāk sebebiyle iki kelām ortasında

olan münāsebet akīdirler. Veyāhūd bu münāsebet vehmīdür, nefsi-emrde münāsebet yokdur vehm anda kendüden bir münāsebet ihtirā' (54b) ider. Meselā bir şey' bir şey'ün zıddıyken a k ve kara gibi vehm anları arasında olan zıddıyeti bir münāsebet 'add idüp anları müştamil olan cümleleri birbirine 'atf itmege sebep ider. Meselā dırsün ki "Zeyd akdur ve 'Amr karadur". Veyāhūd münāsebet hayālīdür, ya'nī nefsi-emrde bunda dahı münāsebet yokdur. Lākin ittifāk düşüp bir hikmetden ötürü eşya'-i münāsib hayālde cem' oldığığün aralarında münāsebet peydā olur. Nite ki Hāk Te'ālā'nın kavlinde gelür ki, efelā yenzurüne ile'l-ibili keyfe hulikat ve ile's-semā'i keyfe rufi'at (ve ile'l-cibāli keyfe nusibet) ve ile'l-arzı keyfe sutihat⁽¹⁾. Belāğatda nākış olanlar (55a) "Hāk Ta'ālā bu kelāmları münāsebet yoğiken birbirine nice 'atf itdi" diyü mütehayyir olurlar. Zira ki nefsi-emrde yir ve gök ve deve arasında münāsebet yokdur; amma belāğatda kāmīl olanlar bilür ki Kurān'la muhāvere 'Arabludur, 'Arabun hayālde dāim bu üç nesne müctemī'dür, zira ki Arabun me'āşı dāim deveyledür ve bu devenün ma'īseti sebebinden dāim fikirleri gökden yağmurlar yağup

---

1) Bu insanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, (dağların nasıl dikildiğine), yerin nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı? Sûre 88 (El-Gaşiye), Ayet 17-20; parantez içindeki kısım metinde yoktur.

yirden otlar bitmekdür, bu cihetden bu üç sūret dāim bunlaruñ hayāllerinde müctemi^c olur. Bes anlara nisbet bu üç nesne ortasında münāsebet olur, anlarla muhāvere idicek bu üç şey'i müştemil olan kelāmları (55b) birbirine ^catf itmek dürüst olur. Ve dahı münāsebet-i vasılda mümkün oldukça münāsebet ri^cāyyet olmak müstaḥsen olduğundan ötürüdür ki vasıl olan kelāmları cümle-i ismiyye olmağ-
la veyā fi^cliyye olmağla birbirine muḥalif getürmezler illā meger ki cümle-i ismiyye veya fi^cliyye getürmekte bir nükte kaşd oluna. Cümle-i ismiyyenüñ ve cümle-i fi^cliyyenüñ ma^cnāları ve nük-
teleri bāb-ı sālīde ma^clūm olur, bu arada ana iktifā idüp bildür-
medük. Egerçi fi^cliyyelik ve ismiyyelik dahı mutlāk-ı kelāmüñ hey^cetündendür. Vaktā ki şart-ı cevāz-ı vasıl bildüñ bundan ma^clūm oldu ki kaçan ki bu şart (56a) bulunmaya fasıl vācibolur illā meger ki kelām hilāf-ı muktezā-yı zāhir üzerine çıka. Münāsebet ol-
mamağı bir hikmetden ötürü münāsebet yirinde tenzīl idüp vasıl ideler. Ve hilāf-ı muktezā-yı zāhirüñ tafşīli bāb-ı sānīde ge-
lür amma vasıl şerāiṭi olduktan sonra gāh bir nükte kaşd idüp fasıl iderek, meşelā yukarıda bir kelām geçse ki o kelāma bu ke-
lāmın iştirākinden fesād gelür eger ol kelāmdan gayrı yukarıda iştirāk saḥih olur. Bir kelām dahı geçmemiş ise fasıl vācibdür. Zira fesād müte^cayyindür ve eger geçmiş ise (56b) fasıl yigdür gene işbu ihtiyātdan ki nāgāh iştirāk caiz olunmaya iştirāk kaşd olındı sanıla amma vasıl dahı dürüstdür ol iştirāk caiz olına. ^cAtf

kaşd idüp ve mümkün oldukça ana 'atf idüğine karîne getürmek bu asl faşla kat'-ı kelām dirlir. Ve dem olur ki vaşl şerāiti varken faşluñ sebebi kelām-ı sâbıkdan kopan suālũñ def'in kaşd itmek olur, bu faşla istināf dirlir çün vaşl cāiz olan yirde faşl nükte-lerin bildũñ. Ma'lũm ola ki vaşl itmeñũñ nüktesi bu nükte-lerin bulunmasıdır. Ve mutlak-ı kelāma 'arız olan hey'etũñ (57a) biri dahı gāh zamir-i faşlsuz getürmekdür. Zamir-i faşl getürmek "Zeyd kām" gibi. Kelām-ı 'Arabda bir cümleñũñ iki nükne arasına giren "hue"ye zamir-i faşl dirlir. Türkiñde bu zamir-i faşl için söyleyişde müstakil lafz yokdur, belki kelāmı söyleyişde bir vechile telaffuz iderler ki anden zamir-i faşl ma'nā sı añlanur, kelāmı ol vechile söyleyiş tahrirle beyāna kâbil degildür belki söylerken göstermekle olur. Ve bi'l-cümle zamir-ifaşl getürmek haberi mübtedāya tahşis kaşd itmekden olur. Ve mutlak-ı kelāma 'arız olan hey'etũñ biri dahı mütekellim kelāmını gāh uzadup evvelkiye pürlendirüp bed kılınurmakdur ve gāh muhtasarca söylemekdür. Evvelkiye itnāb dirlir, sonrakiye icāz dirlir. Şunuñ gibi yirde ki muhātabuñ inbisāti olup söz dinlemekden hazzı ola bir sözi bin söz iderler. Şunun gibi yirde ki muhātabda inkibaz ola işgāya hazzı olmaya bin sözi bir söz iderler tā ki muhātaba imlāl olmaya ammā şu şartla ki bu bir söz ol bin sözüñ fāidesin vire. Kelāmda bu vechile belāgatı bilmeyen ekābir muşāhebetē lāyık olmaz, anla-ruñla (58a) muşāhebet idene bundan gerekli belāgat olmaz. Ve mut-

lak-ı kelāma 'arız olan hey'etün biri dahı kelāma kaşr üzerine getürüp ve kaşr söz getürmekdür. Kaşr müsnedi müsnedünileyhe veya müsnedünileyhi müsne de taḥsīs itmekdür. Müsnedün ve müsnedünileyhin maḥāsı bāb-ı sālīsde ma'lūm olur. Müsnedi müsnedünileyhe taḥsīs itmek "şā'ir degildür illā Zeyddür" demek gibidür. Ve müsnedünileyhi müsne de taḥsīs itmek "Zeyd degildür illā şā'irdür" demek gibidür. Bu kaşr dahı yā iddi'āyi olur andan mubālağa kaşd olunur ,geçen misāller gibi, zīrā ma'lūmdur ki 'ālemde Zeydden gayrı şā'ir vardır ve Zeydün şā'irlikden (58b) gayrı hāli vardır, lākin sen Zeydden gayrı şā'iri şā'ir yerine koymayup şi'ri Zeydde kaşr idersin misāl-i evvelde. Ve Zeydün kalan hālını hāl yirinde koymayup şi'ri ancak Zeyde kaşr idersin misāl-i sānide. Veyāhud ḥakīkidür, bu kaşr-ı ḥakīkī senüñ dediğin gibidür ki Vācibü'l-vücūd degildür illā Allah. Ve andan sonra ma'lūm ola ki bu kaşr üç dürlüdüdür. Birine kaşr-ı kalb dirler, meselā bir kişi i'tikād itse ki sana gelen 'Amr'dur ammā vakı'a gelen Zeyd idi, 'Amr degildi, sen ana "gelmedi bana illā Zeyd" dirsün. Ve birine kaşr-ı efrād dirler gene bu misāl gibi şol muḥātaba nisbet ki Zeyd'ün dahı ve (59a) 'Amr'uñ dahı gelmesin i'tikād itmişdür. Veyā kaşr-ı ta'yīn dirler yine bu misāl gibi şol muḥātaba nisbet ki saña bir kimse geldigin bilür amma bilmez ki Zeyd midür 'Amr midür tā'yīninde mütereddiddür. Bu üç dürlü kaşrun her birin kelāmda ge-

türmekden ğaraż muhātabun hatāsın def⁶ idüp şevābın takrİR it-
mekdür, zīrā üçünde dahı gelmek varduĝın bilür bu şavābdur bunı
takrİR idersün ve gelen kimdiĝin bilmez kaşr-ı ta⁶yinde veyāhud
geleni ĝayrı kişı sanur kaşr-ı kalbde veyāhud gelenün yanınca
bir gelmeyi bile katar kaşr-ı efrādda. Bes bunlar hatādur, bun-
ları red idüp gelen kimdüĝin bildirirsün. Ve kaşrun (59b) bir
tarīki dahı ʿatfdur ya harf-i lāyila nite ki dirsün "Zeyd şā⁶ir-
dür, müneccim degül" veyahud harf-i bel ile nice ki dirsün "Zeyd
şa ir degil. belki müneccimdür" (Degil demek la-yı ʿātifa ma⁶nās ı-
dur, terkībde bel dahı hurūf-ı ʿātıfadandır)⁽¹⁾. Ve bir tarīki da-
hı nefy ve istisnādur, meselā dirsün ki "Zeyd degildür illā şāir-
dür". Ve bir tarīki dahı takdīmdür, inşā⁶-allah bāb-ı sālīsde gelür
ve bu kaşr-ı müsned ve müsnedünileyhde olduĝı gibi kelāmın cemi⁶i
eczāsında ve müte⁶-allikātında dahı olur. Bu bāb kaşrun tevāsili
ahvāli Mutavvelāt'da mübeyyindür andan taleb olına. Vaktā ki kaşr
üzerine getürmek nüktesin bildünse ma⁶lüm oldu ki kaşrsuz keli-
menün nüktesi bu kaşr nüktesi bulunmamaktadır ve dahı (60a) ma⁶lüm
ola ki evvel bāb-ı evvelde bu araya gelince söylenen nükteler
kelāmı muktezā-yı zāhir üzerine çıkaracaktır ammā kelām hilāf-ı
muktezā-yı zāhir üzerine olsa vākı⁶-ada olan hal ki makāmda zāhir-
dür i⁶-tibār olunmayup hilāfı i⁶-tibār olınsa bir nükteden ötürü

---

1) Parantez içindeki kısım sayfa kenarındadır.

ol vakt bu hey'et-i mezkûrede hal mün'akis olur, meşelâ ihbâr gelicek yirde inşâ gelür ve inşâ gelicek yirde ihbâr gelür ve şartiyye gelicek yirde hamliyye gelür ve bi'l-'akis ve faşl olıcak yirde vaşl olur ve bi'l-'akis, ve kıs 'alâ hâzâ sāyire ahvāli'l-makāmāti ve'l-hey'āt⁽¹⁾.

El-Bāb-ı Sānī

Bu bāb hus-ı kelām-ı ihbāriyye ve husūş-ı (60b) kelām-ı inşā'ıyye 'arız olan hey'eti ve andan kaşd olınan ma'āni-i zāideyi bildirür. Bu bāb iki faşl üzerinedür.

Faşl-ı Evvel:

Kelām-ı ihbārī hālūñ bildirür. Bigil ki garaz ihbārdan yā bir bilmeze bu haber verdügin kelāmın ma'nāsın bildürmekdür; niteki bir bilmeze dırsün "filan kişiye pādīşah falan mansıbı virmiş" bu aşl garaza fāide-i haber dirler. Veyāhud ihbārdan garaz mütekellim kendü bir haberi bildigin muhātaba bildürmekdür, meşelâ bir kişiye pādīşah beş bin akçe virse ol akçeyi ol kişi kabz itse bir kişi ol kişiye eydür "pādīşah saña beş biñ akçe virmiş". Garaz bundan ol kişi muhātaba (61a) kendi bildügin bildürmekdür. Bu aşl garaza lāzım-ı fāide-i haber dirler. İmdi kelām-ı ihbārī ki bu iki vechden biri üzerine irād olunur, eger muhātab hālī zihin ise bu haberi ya mütekellimün bu habere ilmi olduğın hiç

---

1) Bunun üzerine makamların ve heyetlerin hepsini kıyas et.

tasavvur itmemiş ise mütekellim ol kelām-ı haberiyyi ilka itmek de bir ağız söylemek yeter, kelāmı te'kidle söylemek hācet degil. Eger muhātab bu haberi yā aña, muhātabuñ 'ilmini tasavvur idüp şıdkında kizbinde mütereddid ise ana biraz te'kidle söylemek gerek. Eger muhātab bu haberi, yā 'ilm-i muhātabı işidüp inkār itdi-se aña muhkem te'kidle söylemek gerek, meselā "Vallāhī billāhī elbetde elbetde fūlan fūlandur" demek gibi. (61b) Ve dahı muhātabuñ bu üç hāli vākı'ada olsa ve kelām ol vākı'ada olan hāle muṭābık irād itseler bu irāda ihrācū'l-kelām "alā muktezū'g-zāhir dirler yāni kelāmı zāhir hal muktezāsınca getürmek demek olur amā dem olur ki bir muhātab bir haberi bilürken bildügi üzerine 'amel itmedüginden bilmez yirinde korlar veyā mütereddid veyā münkir yirinde korlar, kelāmı hālī zihne veyā mütereddide veya münkire söyler gibi söylerler. Meselā bir kişi turdığı mansıbda gāyetde zulm ider olsa aña eydürler ki "bu mansıbuñ 'azli vardır" hālī zihn yirinde koyup veyā "taḥkik 'azli vardır" mütereddid yirinde veya "vallāhī billāhī (62a) taḥkik 'azli vardır" münkir yirinde koyup ve bi'l-cümle bu kişi muṭlaka bilmez yirinde korlar, andan 'azl hālin bilmezler 'ameli geldigün ki ol zulmdür zira 'azl bilenden zulm ba'iddür husuṣā ki bir kerre görmüş ola. Ve gāh olur ki haber kendü nefesine şübhe itmeli olmayup inkār muhātabuñ kusurundan geldiginden ötürü münkiruñ inkārına i'tibār itmeyüp yā mütereddid yā hālī zihn yirinde korlar ve ol muhātab münkir iken mütereddid ve hālī zihne söyler gibi söylerler nite ki Hak

Ta'ālā Kurānūn haqqıyyetine münkir olan müşrikleri gayrı münkir yirinde koyup, Zālike'l-kitābü la raybe fihi⁽¹⁾, didi. Ya'ni bu kitab ol kitābu'l-laħdur(62b) ki enbiyāya iner, bunda şekk yokdur dir, halbuki cümle kefere şekk iderdi ya'ni bu kitābun şānında şekk itmeli degildir. Zira delāili haqqıyyet bilesincedür, eger kefere şekk iderse anlaruñ kusur-ı rāyından ve noksan aklından- dur anların inkārına ne i'tibār diyüp gayr münkir yirinde kodı. Ve gāh olur ki mütereddidi hālī zihin yirinde korlar bi aynihī bu hikmetden ötürü ve ana hālī zihne söyler gibi söylerler ve gāh olur ki 'alāmet-i inkār zāhir oldığıçün hālī zihni veyāhud mütereddidi münkir yirinde korlar ve münkire söyler gibi söylerler. Ve gāh olur ki hālī zihni mütereddid yirinde korlar andan 'alāmet-i (63a) tereddüd zāhir oldığıçün ve ana mütereddid söyler gibi söylerler. Bu tokuz şüretüñ cümlesi ihrācü'l-keām lā 'alā mukteziü'z-zāhir dirlər ya ni kelāmı zāhir muktezāsınun hīlāfı üzerine çıkarmak dimekdür. Ve bu tokuz şüretde muhātabun vāki'ada olan hālin bir hikmetden ötürü yok yirinde koyup bir hāl dahı i'tibār iderler ve kelāmı āna göre söylerler ve muhātablaruñ bu i'tibār alınan hāllerine kelām delālet itmege delālet-i bi'l-kināye dirlər. Kināyet neydügi hatimede gelür. Ve gāh olur

---

1) Bu doğruluğu şübhe götürmeyen (ve Allah'a karşı gelmekden sakınanlara yol gösteren) kitabdır. Sûre 2 (Bakara) Ayet 2.

ki kelâmı te'kîdle söylerler kelâmûn ilkasına ziyâde neğât oldığıñın veya bunun emsâli nesnelere için. Bu te'kîdden garaz redd-i tereddüd (63b) yâ redd-i inkâr olmaz, belki bu asıl te'kîd kelâm-ı ihbâriye ve kelâm-ı inşâiye 'ammdur ve muṭlak-ı kelâmûn ahvâlin- dendür, bâb-ı evvelde zıkr olunmak gerek idi lâkin münâsebet ri'â- yet idüp bunda zıkr itdük. Ve gâh olur ki ihbâri sûret-i inşâda getirirler, nite ki bir kimseye takrî' itmekden ötürü "Eyleden utanmadığından her ne iş işlersen işle" dîrsün, bundan garaz her ne iş işlersen işle diyü emr degıldür ki hakîkâta inşâ ola bel- ki yaramaz işler işlersün diyü haber virmeğdür. Emr sûretinde gel- muhâtaba takrî' itmek için ke'ennedür ki olmayacak işleri işle- mekten kaçmazsun emr olinmiş gibi (64a) işlersin. Ve gâh olur ki ihbâri inşâyâ 'atf iderler ya'nî vaṣl iderler, ortalarında kemâ-i mübâyenet varken ma'nî cihetden bir dakîk münâsebet bulup ol mü- nâsebetün ri'âyetini bir nükteden ötürü makâm iktizâ itdigîçün. Bunun misâli budur ki pâdişah vüzerâsına eydür "Filan kişiyi a- sun", işde bu inşâdur. Döner buna vaṣl idüp eydür: "Ve her kişi ki benim emrime müti' dür benden ihsân görür". Keenne bunı vaṣl it- mekle bu iki kelâmûn arasında bir münâsebet-i ma'neviye varduğı- na işâret ider ki makâm anun ri'âyetin iktiza ider bir nükteden ötürü. Ol nükte budur ki pâdişah bildürmek ister ki asılması (64b) ol kişinün isyanından ötürüdür ve müti'lere bundan istimâlet var- dur, bu nükte vaṣlile hâşıl olur eger fasl itseler kelâm münkati'

olur yukarudagi kelāma münāsebet fehm olunup bu nükteye varılmaz. bu dakika ehl-i zevka mahfî degildir.

El-Faslü's-sāni:

Bu fasl kelām-ı inşāinūn ahvālin bildirür yukaruda bildün ki kelām-ı inşāi oldur ki andan haber kaşd olunmaya. Bu haber kaşd olmayan kelām altı vech üzerinedür; ya andan şormak garaz olur aña istifhām dirler "Zeyd kaim midür?" demek gibi, ya bir kimseye çağirmekdur ana nida dirler "Ya fülani" demek gibi, yā bir olmaz nesneye ümid tutmakdur aña temenni dirler "Nolaydı yigitlik (65a) yine geleydi demek gibi, ya bir olur nesneye ümid tutmakdur aña terrecci dirler "Nolaydı beg beş biñ akçe vireydi" demek gibi, veyā bir kişiye "Şöyle it" diyü buyurmakdur buna emr dirler, veya "Şöyle itme" diyü buyurmakdur buna nehy dirler. Kelām-ı inşā'î dahı çokdur amma cümlesi bu altıdan mütevellid olur, ol cihetden anlar envā'-yı asliyyeden sayılmas çünki envā'-yla kelām-ı inşā'înūn hususiyetine 'arız olan hey'eti ve aña münāsib olan ahvāl ve makāmātı bildirelüm. Ve gāh olur ki hilāfı ma'lūm iken bir nesneyi muhātaba sorarlar bir kuru 'arız itmekçün niteki bir kişi bir becidd işe giderken kapuñ (65b) önüne uğrasa "İnmez misün?" dirsün inmeyeceği hod ma'lūmdur garaz bundan bir kuru 'arızdur, inmesine şevk göstermekçün. Veyāhud hilāfı ma'lūm olanı muhātaba tecāhül idüp sorarlar ta'yib için keenne buña işāret iderler ki bu iş ādem işitmeli nesne degil-

dür niteki babasına bir kişinin söğdügin bilürken "Babaña söger misün?" dırsün, veyâhud tehdid için niteki dirler "Hele katlan fulan vakt bege söğdün mi?", veyahud tahvif için niteki dırsün fulân kişiye bu iş için, "Karşuña ne itdüğüm gördün mü?" Ol kişiye itdüğün muhâtabuñ karşusuna itmişiken sen (66a) anuñ gördüğün bilüriken gene "Gördün mi?" diyü sorarsun, garaz bundan kemâl-i tahvîfdür keenne dir ki "Eger ol iş idene ne'ukûbet olduğın bileydün, görmüş olayduñ bu işi itmezdüñ" bundan kemâl-i tahvif hâsıl olduğu ehl-i zevke mahfî degildir. Ve dahı bir kişinin gitmedüğün göre tırurken "gitmedün mi?" dırsün bundan garaz ol kişinin geç gitdüğün iş'âr idüp anı ketmile kandırmakdur, veyâhud "Geldün mi?" dırsün anuñ tiz geldüğün iş'âr için yâ gelmesine ferâh izhâriçün. Ve dahı bir kişi ögünse saña dırsün ki "Seni bilmez miyin?", bundan garaz hakikatı istifhâm degildir belki iş'âr-ı inkârdur. Ve dahı nidâ istemeyecek makâmda nidâ idersün nite ki (66b) bir kimse saña bir zâlimden şikâyete geli tırurken "Yâ mazlûm!" diyü nidâ idersün, bunda hakikate nidâ râst gelmez zîrâ ki nidâ saña bir kimseyi müteveccih kılmak içündür, bu mazlûm hod saña müteveccih olup geli tırurur, belki bundan garaz ol mazlûmı şikâyete kandırmakdur ve saña zulm idenden hakkın alivermeği izhâr itmekdür. Ve gâh olur temennî istifhâm sûretinde gelür niteki asılmak hîninde asılan kişidür: "Hiç baña şefi' yok midur?" Bundan garaz hakikaten şefi' sormak degildir, belki şefi' temen-

nî itmekdür zîrâ şefî^c yogduğın kendü dahı bilür lâkin şüret-i istifhânda getürür, şefî^c gâyet maḥlûb idüğün izhâr itmekiğün ke- enne (67a) gâyet maḥlûb oldukda şefî^c yogduğın bildükden soñra ğaflet idüp şefî^c sorar. Ve gâh olur ki tereccî şüret-i temennî- de gelür, ol tereccî olunan emri istib'âd içün nite ki dirler: leYTE Zeyden yu^ctinî dinâren, ya^cni nolaydı Zeyd baña filori vi- reydi. Bu sözi şol vakt dirler ki Zeyd gâyetde ḥasîs ola andan bir filori virmek muḥâl gibi ola. Ve gâh olur ki emr şüret-i te- mennîde gelür, emrle maḥlûb olan muḥâl menzilesinde idüğün izhâr içün, nite ki yoldaşuña dîrsün: leYleke tuḥadduşni, ya^cni nolaydı sen baña haber vireydün, ya^cni bundan ğarâz ḥakîkat temennî de- gildür belki (67b) muḥâtabdan ḥaber ṭaleb itmekdür lâkin ḥaber virmek andan ba^cîd olduğından ötrü böyle ta^cbir idersün zîrâ müsteb^cidi ṭaleb itmek muḥâl ṭaleb itmeğe beñzer ki ma^cnâ temen- nîdür. Ve gâh olur ki emr ve nehy tehdîd makâmında isti^cmâl olu- nur nite ki bir kimseye dîrsün "Sen baña söğ" veyâḥud dîrsün "Di- sen benüm sözimi ṭutma". Bunlardan ğarâz emr ve nehy degildür bel- ki tehdîddür nite ki ehl-i idrâke maḥfî degildür. Ve bü'l-cümle terâkib-i inşâ'yyeden, ma^cnâ-yı vaz^ciyyesinden zâyid çok ma^cnâlar kaşd olunur. Ehl-i idrâke bu mezkûr olan kifâyet ider bâkîsi bu- ña kıyâsla bilinür.

El-Bâbü's-sâlis

(68a) Bu bâb mutlak-ı kelâmuñ eczâsı cihetinden 'ârız olan hey'eti bildirür ve bu bâb dört faşl üzerinedür.

El-Faslü'l-evvel:

Bu fasl icmâlen kelâmuñ eczâsın beyân ider. zîrâ evvel eczâ'yı bilmek gerek ki andan sonra eczâ cihetinden gelen hey'eti ve ol hey'ete münâsib ahvâl ve makâmâtı bildirevüz. İmdi kelâm hâsıl olmaz illâ bir ma'na-yı hadese delâlet iden nesneyi bir zâta yitişdürmekle nite ki dîrsün "Zeyd žaribdür". (Bu söz gâlibâ binâdur zîrâ gâh olur ki müsnedde ma'na-yı hadese olmaz mese-lâ "Zeyd insân" gibi)⁽¹⁾. Ol cüz ki aña bir hadesi yitişdirürsün Zeyd gibi meselâ müsneddürler ve bu sânisî gâh olur ki ism olur ya'ni (68b) ol ma'nâsında olan hadesün bir mu'ayyen zamânında delâlet itmez dârib gibi ki ma'nâsı urucu dimekdür, ammâ ol darb kankı zamânda idüğine delâlet eylemez. Ve gâh olur ki cümle olur, müsnedi böyle olan kelâma cümle-i ismiyye dirler ve gâh olur ki fi'l olur. Fi'l diyü ol lafza dirler ki hadesün üç zamândan bir zamânda olmasına delâlet ide. Ol üç zamânuñ birine mâzî ve birine hâl ve birine müstakbel dirler. Nite ki dîrsün "urdu" geçmiş zamanda, veyâhud "urur" ya'ni şimdi ya gelecekte. Ol fi'l ki geçmiş zamana delâlet ider aña mâzî dirler ve ol fi'l ki hâzıra ya gelecege delâlet (69a) ider aña muzâri' dirler. Ve müsnedi böyle olan kelâma cümle-i fi'liyye dirler. Ve kelâmuñ bâkî eczâ'sı ya müsnedünileyhe ve müsne de rûkn-i kelâm dirler, bâkî eczâ'ya mü-

1) Parantez içindeki kısım metin kenarında yer almaktadır.

te'allikāt-ı kelām dirlir. Kelāmūñ eczā'sın beyān itmede bu mik-
dar yiter, bākī tefāsıl taleb iden 'ilm-i nahvden bilsün.

El-Faşlı's-sāni:

Bu faşl müsnedünileyhden gelen hey'eti ve anuñ delālet
itdügi me'ānī-i zāideyi bildürür. Gāh olur ki müsnedünileyhden
gelen hey'eti ve anuñ delālet itdügi me'ānī-i zāideyi bildirür.
Gāh olur ki müsnedünileyh hazf olunur aña delālet ider karīne
olup makāmda tārlik olduğından ötrü şayyadūñ "Geyik!" didügi gi-
bi ya'ni "işde geyik!" demek isder, işde demek (69b) müsnedünileyh-
dür, anı hazf itdi makāmda tārlik olup "işde" dimeğe mecāl olma-
dığıñ veyāhud "Helāl gözedūñ helāl!" didügi gibi ol dāhı işde
helāl dimekdür makām tārığından işde dimegi hazf itdi. Ve gāh
olur ki karīneden müsnedünileyh añlanur, zāhiren getürmek 'abes-
dür diyü hazf iderler. Nite ki saña bir kişi "İşbu turan kimdür?"
dise, sen aña "Zeyd" dirsün ya'ni "Bu Zeyddür" dimekdür. "Bu" di-
mek müsnedünileyhdür, hazf itdūñ getürmedūñ 'abesdür diyü. Ve gāh
olur ki müsnedünileyhūñ adın añmaktan kerāhet idüp ya hayā idüp
hazf iderler. Nite kim 'Ayişe radyallāhu 'anhā didi; minnī ve mā
re'eytu minhu (70a) ya'ni Muhammed aleyhi's-selām benden görme-
di ve ben andan görmedüm dimekdür, ammā görülmeyen ne nesnedür
bildürmedi hazf itdi istihyādan ötürü. Maflūmdur ki ben anuñ 'av-
ret-i galīzasın ve ol benüm 'avret-i galīzamı görmedi dimekdür.
Ve gāh olur ki müsnedünileyhi hazf iderler görelüm sāmi' karīne

ile düşünür mi diyü.Ve gâh olur ki müsnedünileyhi hazf iderler adın anmazlar sonra inkâr idüp "Murādımız sen degüldün" dimege kolay olsun ve buña beñzer ne ki varsa.Ve amma müsnedünileyh getürmek gâh aşâletden ötrü olur ve gâh karîne hafî olur nâgâh düşünülmege diyü olur ve sâmi^c ben (70b) müsnedünileyh kimdügin bilmedümdi diyüp sonra inkâr itmesin diyü olur ya müsnedünileyhün zikrinden bi'z-zat ya teyemmüm ve tebrik hâsıl olduğışün olur veyâhud sâmi^c ün gevdenliğine işâret olur ya'ni karâinden nesne tuymaz elbetde tasrîh ister ve ne ki bunlara beñzer varsa. Ve amma müsnedünileyhi mu^cayyen getürmek fâide tamamca olsun diyü olur zîrâ mutlakâ "Bir kişi öldi" demekden "Fulan kişi öldi" dimenün fâidesi artukdur.Müsnedünileyh-i mu^cayyene,ma^crife dirler ve bu ma^crifenün envâ^cı vardur ki her nev^cin kelânda müsnedünileyh kılmağla bir nükte kaşd olunur.Ol envâ^c ma^crife'i 'ilm-i nahvden bilmegince (71a) andan kaşd olunan nüktelemi beyân itmek olmaz, bes bu muhtaşâr anı tafsîl itmegi götürmez.Amma cümle ma^crifelerden biri ism-i 'alemdür ya'ni kişiye konulan addur,imdi müsnedünileyhi 'alem getürmek aña maşşûs olan ismle zihn-i sâmi^c de ibtidâen hâzır itmekçündür veyâ ta^czîm içündür veyâhud istilzâz içün veyâ teberrük içün veyâ tefâ'ül içün veyâ tetâyur içün veyâ kinâyet içün veyâ meserret içün veyâ mesâ^cet içün veyâ sâmi^c a tescîl içün (ya'ni ka^ci müsnedünileyh bildirmek tâ ki sonra inkâr itmeye)⁽¹⁾ veyâ gabâvete nisbet içündür ya'ni adly-

---

1) Metin kenarında yer almaktadır.

la söylemeyince anılamaz. Ve biri daha muzâfdur muzâf diyü sol lafa za dirler ki anuñ ma'nâsı bir şey'e nisbet olunur fülânunñ demekle (71b) nitekim dırsün: "Zeydünñ kulu ve Amrunñ cāriyesi". Bu iki mi-sâlde kul ve cāriye lafzına muzâf dirler zîrâ ki ma'nâsı Zeyd'e ve Amr'a nisbet olındı. Bes imdi bir kimesnenünñ adı Bekr iken adıyla getürüp müsnedünileyh itmezsün belki bir kimseye nisbet idüp muzâf idersün ya bundan ötürü ki adın bilmezsün ve bu mu-zâf kılmakdan gayrı bir muhtaşar tarikle daha ta'finidemezsün makânda ta'fin maksûd iken. Bes muzâf kılup ta'fin idersün ki "Zeydünñ kulu seferden geldi" veyâhud adın bilürsün veyâhud gayr tarikle ta'fin idersün ammâ gene muzâf kılursın anıñçün ki bu muzâf kılmağla bir maksûd daha (72a) hâşıl olur, ihtisâr-ı vech üzerine ol maksûd tafsilden müstağni olmağdur. Ahşar tarikle ol tafsıl daha ya müte'azzir olur mümkün olmaz meselâ "Beni âdem bi-gam olmaz" demek gibi zîra cemi' efrâd-ı benî âdemi saymak muhâldür, bes muzâf getürmekle ol mümkün olmayanı tafsilden kurtıldı. Veyâ müte'assir olur niçe zahmetlerle hâşıl olur, mesela "Begünñ kulları sefere gitdi" didigünñ gibi, zîrâ begünñ kulların egerçi bir bir adlarıyla getürmek mümkündür lâkin gayet zahmetlerle hâşıl olur, ol zahmetlerden muzâf getürmekle kurtıldı. Ve-yâhud tafsili imlâl virür ya vakt tar olur, ya esmayı tafsıl itsek (72b) içinde tetayyür idicek veyâ kerâhet idicek veyâ sakil ism bulunur veyâhud ol adları şayanların ba'zınunñ "Beni şaymada te'hir itdünñ" diyü hâtırı melûl olur veyâhud nisbet olınan fi'l

kubh olur, ism-i sariha isnad itmekden kaçarsun. Ve gah olur ki muzaf itmek nev'-i taf'zinden ötrü olur ya muzafı veya muzafün-ileyhi veyā bir gayrıyı (Niteki dirsün "İşbu gelen fülānūñ kulıdur". Ol kul bir 'azimettü kimse oldugı vaktin muzafünileyhi ta'zim idersün)⁽¹⁾, (Niteki dirsün: "Şol gelen beg kulıdur" adı Ahmed iken Ahmed dimezsın buña izāfetle ta'zim idersün)⁽²⁾, (Niteki dirsün fülān kişinūñ evine beg kulı geldi, arz bundan ol kişiyi ta'zimdür)⁽³⁾; (gene bu vech)⁽⁴⁾ veyā tahkır için olur veyāhud gönle bir iyilik ya yaramazlık ya ferah veyā gam bırakmak için olur ve gah muhabbete ve gah 'adāwete ve gah terahhuma kandırmak için olur ve gah teberrük ve istilzaz için olur (Niteki dirsün habibūñ kapudadır veyāhud 'uzvūñ kapudadır)⁽⁵⁾ ve gah istihza için olur ve dahı buña beñzer ne varsa. (73a) Ve ammā müsnedünileyhi tenkır itmek ya'ni gayr-ı mu'ayyen getürmek, hükmi efrād-ı gayr-ı mu'ayyeneye isbāt itmek kasından olur veyāhud

-
- 1) Parantez içindeki bu kısım metnin sol kenarında yer alır.
  - 2) Parantez içindeki bu kısım yaprağın sağ tarafında kenarda ters olarak yazılmıştır.
  - 3) Parantez içindeki bu kısım metnin kenarında sağ tarafta ters olarak öteki kısmın altında yer alır.
  - 4) Bu ibare sağ tarafta diklemesine yukardan aşağıya yer alır.
  - 5) Bu kısım sayfa altında metin dışında, ters olarak yazılmıştır.

mütekellim hiç te'ayyün idemedüğünden olur yâ hakikaten yâ iddi'â'en, nitekim Hak Ta'âlâ kâfirlerden hikâyet ider Muhammed Resulu'l-lah hakkında ki didiler: hel nedullukum ala recul⁽¹⁾ ya'ni gayet ma'lûmlariken "recul" diyü ta'bir itdiler iddi'â'en ve yâhud mütekellim bilür ammâ sâmi'a ta'yin itmege çâre yokdur gâyet-i 'azamet şânından 'akl ihâta idemez veyâ (73b) gâyet-i hakâretinden hefs iltifat itmez. Ve dahı müsnedünileyhün tevâbî'i olur ki anâ sıfat dirler, te'kid dirler ve 'atf-ı beyân ve bedel ve 'atf-ı bi'l-hurûf dirler. Bunların dahı müsnedünileyhle gelmesinden ve gelmemesinden çok nükteler kaşd iderler ammâ bu tevâbî'i 'ale't-tafsîl bilmek 'ilm-i nahvde olduğu cihetden bunda nüktelerini 'ale't-tafsîl getürmege mecâl olmadı lâkin sıfat nüktelerden söyleyelim kalanın anâ kıyâs eyle. İmdi sıfat getürmek gâh müsnedünileyhün hakikatün beyân itmekçün olur, niteki dirsün "Zâhid ki dünyâdan el çekdi müstehak-ı cennetdür". Bu sıfat zâhidün ma'nâsın (74a) bildürür zîrâ zâhid diyü hemân dünyâdan el çekene dirler, bunun gibi sıfata sıfat-ı kâşife dirler ve gâh te'kid için olur niteki dirsün: "Geçen dün yevm-i mübârek idi? Geçen demek te'kidür zîrâ dün hod elbette geçmişdür. Bunun gibi sıfata mü'ekkede dirler. Ve gâh olur ki medh için olur, "Zeyd 'âlim geldiği" didüğü gibi. Ve gâh zemm için olur, "Zeyd câhil git-

---

1) Size ...bir âdem gönderelim mi? Sûre 34(Sebe'), Ayet 7.

di" didüğün gibi. Ve amma müsnedünileyhi takdim eylemek ehemmi ol-
dığıçün olur veyā ta'zīm içün olur veyāhud müsned fi'l olsa ol
müsnedi müsnedünileyhe kaşr itmekçün olur, niteki dırsün: "Ben ur-
dum". ya'ni gayrı kimse urmadı. Ve amma müsnedünileyhi te'hîr it-
mek müsnedün (74b) takdîmin iktizā ider bir nesne olduğundan o-
lur, niteki bilseñ gerek müsned ahvālinde veyāhud müsnedüniley-
hün adında bi't-tetayyür idecek nesne olduğundan te'hîr olunur
veyāhud tahkîr içün te'hîr olunur ve ne ki buña beñzer varsa.
Ve gāh olur ki müsnedünileyh gāyet gerek iken muhātab veyā mü-
tekellim getirürler ve muhātab geregin mütekellim veyā gāyib
getirürler ve mütekellim getürecek yerde ya muhātab ya gāib i-
derler. Bu işe bu 'ilm-i me'ānide iltifāt diyü ād virürler, bun-
dan gārağ kelāmı bir nükteden ötürü hilāf-ı muktezā-yı zāhir
üzerine çıkarup envā'-yı teferrünātla söyleyüp (75a) sāmifā ne-
şāt virmekdür, bunun misālleri Mutevvelātta mestürdür andan ta-
lep olına. Ve hem bunun misāllerinde dakāyık çokdur, mübtediye a-
nı fehm itmek 'asirdür, bes anı irād itmek bu muhtaşara lāyık de-
gildür, bu kadar dahı anmakdan maksūd icmālin tıydurmaktadır.

El-Faslü's-salis:

Bu fasl müsnedden gelen hey'eti ve anuñ nükätını bildi-
rür. Amma müsnedi hazf itmek müsnedünileyh hazfında geçen nükte-
lerden ötürüdür. Ve amma zıkr itmek dahı müsnedünileyh zıkrinde
Δ geçen mükteleden ötürüdür ki müsned fi'l midür ki andan teced-
düd kaşd olunmuşdur ya'ni yeñt yeñi (75b) olmak, zira fi'l teced-

düde delâlet ider veyâhud ism müdrike, andan devâm ve sübüt kaşd olunmamışdur anıñçün ki ism sübüta ve devâma delâlet ider. Amma müsnedi cümele getürmek hükme kuvvet virmek içündür, nite ki dırsün: "Zeyd hue kâim" ya'ni Zeyd hue. bu Zeyd kâimdür, hue getürmekle güyâ ki Zeyd'e iki kerre isnâd itdün zira hue dahı Zeyd'den 'ibâretdür, bes bu vechile takviyet-i hüküm olındı. Veyâhud müsned sebebidür ya'ni müsned aslâda müsnedünileyhün hâli degil iken ana isnâd olunur bir ğayrı kişi sebebinden, niteki dırsün "Zeyd ebuhu kâim" ya'ni Zeydün ebi kâimdür, kâim Zeyd'e ebi sebebiyle müsned oldı bunun gibiye (76a) müsned-i sebebi dırler, bes müsnedi cümele getürmek ya takviyet-i hüküm için olur ya müsned-i sebebi idügin bildürmek için olur. Ve müsned cümle olduğından sonra cümle-i ismiyye olmak sübüt ve devâm içündür. Ve cümle-i ismiyye olup müsnedinde fi'l olmak teceddüd-i istimrâri içündür ya'ni dâim yeñi yeñi olmağ içündür. Ve cümle-i fi'liyye olmak teceddüd içündür, üç zamandan birine ihsar-ı tarikle delâlet itmekle. Ve zarfiyye olmak fi'liyyeden ihtisâr içündür. Ve amma şartiyye olmağın nüktesi mutlak-ı kelâm şartiyye olmağın nüktesidür; nitekim bab-ı evvelde geçdi. Ve amma müsned müfred olmak takviyet kaşd itmeyüp ve müsned-i sebebi olmaduğındandır. Ve amma müsned ism olmak (76b) devâm ve sübüt kaşdındur. Ve amma fi'l olmak teceddüd i'tibârındandır ve hem üç zamandan birine ihsar-ı tarikle delâlet içündür. Ve amma müsned ğayr-ı muâyyen olup nekre olmak

müsnedi müsnedünileyhe hasır itmek kaşd olmayup ve müsneden bir muâyyen 'ahd olmayıcakdur;nitekim dırsün: "Zeyd kâimdür" veyâ ta^c-zîm veyâ tahkîr içündür;nitekim müsnedünileyhde geçdi ya müsnedünileyh nekre oldugışündür,zirâ kelâm-ı 'Arabda yokdur ki müsnedünileyh nekre ola dahı müsned ma'rife ola,müsnedünileyh nekre olicak elbette müsned dahı nekre olmak gerek.Ve amma 'Arablaruñ bu kavli ki dirler:Azabyun kâne ummuke em himâru⁽¹⁾ bāb-ı kalb dendir ya'ni bu kavlı zāhirde şöyle gösterür ki müsnedünileyh (77 a) ki "azabyun"dur nekre iken,müsned ki "ümmüke"dür,ma'rifedür. Bes bu söz 'Arab kelāmına muhālif olup müsnedünileyh-i nekreye müsned ma'rife oldı;bunuñ cevābı budur ki bu söz bāb-ı kalbdendir.Kalb diyü kelāmıñ eczāsını yirlü yirinden ayırup mün'akis itmege dirler;niteki dırsün;'Araztu'n-nākata 'ale'l-havz⁽²⁾ ya'ni deveyi havza 'arz itdüm.Eczā'-yı kelām bunda kalb oldı aslı buydı ki: 'Araztu'l-havzı 'ale'n-nākati⁽³⁾ ya'ni havzı deveye 'arz itdüm (ve Türkiide dirler ki atı şuya getürdüm)⁽⁴⁾diyeydün lakin bir nükteden ötürü böyle dimedün;ol nükte budur ki işāret idersün havzıñ gāyet vüs'atüne ve şunuñ gāyet çoklığına,keenne ki

1) Acaba annen ceylan mıydı,eşek miydi?

2) Deveyi havza iletdim.

3) Havzu deveye gösterdim.

4) Parantez içindeki cümle metnin sol kenarında yer almaktadır.

deve anuñ (77b) katında bir zerre gibidür, şöyle ki deveyi anā 'arż itmelüdü, ol bu vüs'atile deveye nice 'arż olunur. Bu bāb-ı kalb dahrı kelāmı hilāf-ı muktezā-yı zāhir üzerine çıkarmakdan bir bābdur. Vaktā ki bu ma'nā-yı kalbi bildünise bilgil ki misāl-i mahsūsda dahrı ki; Azabiyun kâne ummuke em hımārūn⁽¹⁾dur, kalb olmışdur ya'ni müsned müsnedünilyh yirine gelüp müsnedünileyh müsned yirine gelmişdür. "Azabyun" hakikatde müsneddür "ummuke" müsnedünileyhdür, bes kelām-ı 'Araba muhālif olmadı. Ve ammā müsnedi tahsīs itmek ya izāfetle ya vasfla fāide etemm olmadığıçündür zirā ma'lūmdur ki "Zeyd mutlakā yazıcıdur" demekden izāfetle "İmāret yazıcısıdur" demek (78a) veyāhud "Kātib-i kāmildür" demek fāidelüdü. Ve ammā terk-i izāfet ve tahsīs ziyāde fāideden ma'kamda māni' olup hemin mutlakā müsned kifāyet itdiğiçündür. Ve ammā müsnedi ma'rife getürmek sāmi' yanında iki ma'lumı birbiriyle berkdürmekçündür. Meşelā bir kişi huşūşıyla Zeyd'i bilse ve sentūñ kardaşuñ varduğın dahrı bilse anuñ gibiye "Zeyd ahi Zeyd benüm kardaşumdur" diyüp müsnedi ma'rife idersün kendüne izāfet itmekle. Veyāhud müsnedün cinsi müsnedünileyhe kasr için olur ya hakikaten; niteki Zeydü'l-emir ya'ni Zeyd'e mahşürdür cins-i pādışāhluk şol vakt ki cins-i pādışāhluk Zeyd'e mahşür olup memleketde (78b) pādışāh ol ola. Veyāhud iddi'ā'en ki dirsün: "Zeydü's-

1) Bkz. sayfa 36 , dipnot 1.

şuca^ç" ya^çni Zeyd'e mahşurdur cins-i bahâdarlık mubâlagadan ö-
türü keenne andan gayrı bahâdırı bahâdır yirinde komazsun.Ve
amma müsnedi te^çhîr itmek müsnedünileyhün^ñ takdîmi içündür ve da-
hı müsnedünileyhün^ñ te^çhîrinde söylenen nükteler içündür.Ve amma
takdîm itmek ya şadr-ı kelâm iktizâ iden nesneyi müşt Emil oldı-
ğındandır "Eyne Zeyd?" didüğün gibi ya^çni "Zeyd kandadır?". "Ey-
ne" ki müsnedür mukaddem oldı istifhâm ma^çnâsın müşt Emil oldı-
ğın zira istifhâm şadr-ı kelâm iktizâ ider,yâhud müsnedüniley-
hi müsne de kasr itmekçündür;niteki dirsun "Fi'd-dâri Zeyd"(79a)
ya^çni Zeyd dârdadır gayrı yirde degildir,yâhud evvelemrden müs-
ned idüğine ve müsnedünileyhün^ñ sıfatı degüldüğüne tenbîh için
olur;şâ^çirün^ñ kavli gibi şîr:Lehu himemun lâ muntehâ li kibâri-
hâ ; ve himmetü's-sugrâ ecellu mine'd-dehr,⁽¹⁾ ya^çni anıñın himmet-
ler vârdur ki ol himmetlerün^ñ ulusına nihâyet yokdur ve giçi him-
meti cümle-i rûzgârdan uludur ve şâ^çirin "lehu" didüğü kavli müs-
nedür eger takdîm itmese;Himemun lehu lâ muntehâ lâ kibâriha⁽²⁾
dise bunun birle ki vezn dahı müstakîm olur,sıfata mültebis olur-
dı,ya^çni "himem" ki müsnedünileyhdür,anın sıfatı şanılrđı evvel
emirden bilinmezdi niçe te^çemmülden sonra zâhir olurđı ki müsned

1) En büyüğü sonsuz olan himmetleri onun içindir ve en
küçük himmeti zamandan daha yücedir.

2) En büyüğü sonsuz olan himmetleri onun içindir.

imiş (79b) sıfat degül imiş, bes evvelemrden bilünsün diyü takdim itdi. Veyāhud tefā'ilden ötürü takdim olur, veyāhud müsnedünileyhün zikrine şevk virmek için olur. Bundan gayrı dahı ne varsa ki müsnedünileyh takdīminde geçdi.

El-Faslı'r-rābi :

Bu fasl müsned-i fi'liyyenün kuyudınun ve müte'allikatmun ahvālin bildirür. Müsned-i fi'liye kuyūd getürmek ziyāde içündür; niteki dırsün: "Zeyd urdı Amr'ı agacıla cum'a güninde meşid içinde. Kati urış urdı te'dīb için kām olduğı hāde." Amma kuyūdı olur (veyā kuyūd bilinmediginden)⁽¹⁾ veyā kuyūda hācet olmadıgın- dan veyā sözi uzatmağla (80a) fırsat fevt ola diyü korkmadan olur veyā muhātab bu kuyūda muṭṭali olmasun diyü olur, veyā muhātab mütekellimi iksār-ı kelāma nisbet itmesün diyü olur veyā mütekellimün kelāmda kati kudreti varduğın bildürmek için olur ve bunlara beñzer dahı ne varsa. Ve amma şartla takyīd itmek şol hāletden ötrüdür ki ma'ānī-i huruf şarta münasibdür ol hāleti bunda tafşīl itmek olmaz, hurūf-ı şartun ma'nīsın 'alāe't-tafsil bilmevince ve ma'ānī-i hurūf-ı şart nahvde ma'lūm olur bunda getürseviz iksār olur. Bes bu muhtaşara lāyık olan oldur ki hurūf-ı şartdan bir meşhūrı getürüp ma'nāsın (80b) bildireviz ve aña mü-

---

1) Bu cümle metin dışında sağ alt köşededir.

tereddib olan nükāt ve zekāyrkı beyān idevüz ve kalanın āna mukāyese ideler. İmdi bu hurūf-ı şartdan gāyet meşhūr olan "in"dür ki ma'nāsı Türkçe "eğer" dimekdür bu "in" vākı'ında şekk olan nesnelere girür anuñçündür ki dāim müstakbele dāhil olur, māziye dāhil olmaz illā meger ki bir nükte kaşd ola, zirā māzī muhakkaku'l-vuku'dur müstakbel meşkuku'l-vuku'dur; meselā dırsün ki "Eğer bu yıl kış katı olsa sefer olmaz", kış katı olması meşkükdür meczüm degüldür çünki bu "in" ma'nasını bildün imdi bilgil ki gāh olur ki "in" muhakkaku'l-vuku'da müstamel olur. Ol muhakkakuñ vuku'ında tecāhül (81a) kaşd idüp bir sebebden ötri niteki bir hizmetkāra "Efendün evde midür?" diyi sorarsun ol hizmetkār evde idügin muhakkak bilürken, "Eger evde ise gireyin haber ideyin" dir, efendisinden korkdığıçün tecāhül ider. Veyāhud muhātabuñ ol muhakkaku'l-vuku'da şekki oldugıçün ki dırsün seni haberünde tekzib idene, "Eger ben sādıksam ne virürsün", sen muhakkak sıdkuñ bilürsün lākin muhātabuñ şekki oldugı cihetden āna muvāfakat idüp "in" ma'nāsın şokarsın. Veyāhud mütekellim kendü nefsinı veyā muhātabı şartuñ vukūfuna 'ālimler iken şekk idici yirinde kor. muktezā-yı 'ilmlerince 'amel itmediklerinden (81b) ötri. Veyāhud şartla muttaşif olmayanları şartla muttaşif olanlara tağlib içün olur, Al-lahu Ta'āla kavli gibi ki dir : Ve in kuntum fī reybin mim mā nezzelnā⁽¹⁾ illā reyb idiciler muhakkik iken Hak Ta'āla "in" ge-

1) .... indirdiğimizden şüphe ediyorsanız, Sûre 2 (Bakara)

türdi reybitmeyenleri reybi idenlere tağlib için zira itmeyenler dağı vardı ki aña reybi muhakkik olmadı amma reybi itmeyenleri reybi idenlere tağlib itdi, 'aks itmedi bu nükteye işāret için ki Kurān'ın hakkında reybi itmelü degüldür, reybi idenlerin reybi ke'l- 'ademdür. Bu tağlib mecāz cinsinden bir vāsi' bābdur çok yerde cā-rī olur, vālideyn, Hasaneyn, ahaveyn, Ömereyn, kamereyn (82a) demek dağı bāb-ı tağlibdendür, bu tağlibā aslı budur ki iki nesne arasında bir emr-i müsterek olur, ol emr-i müsterekde ol iki nesnenin biri gālib olduğün ol gāibe itlak olıcak lafzla ikisinden bile ta'bir iderler. Bu ta'biere tağlib dirler, güyā ki bu gālibün lafzın ol mağlūbün lafzına gālib kılup bu gāliblafzla ta'bir itdük mağlūb lafzıla ta'bir itmedük. Ve amma bu "in" harfinün medhūlini māzī getürmek gayr-ı hāsilı hāsil yirinde komakdan olur huşūl esbābı kavī olduğundan ötrü, yāhud vāki' olıcak nesnetün vāki' gibi olduğundan ötrü, yāhud tefa'ilden ötri (82b) yāhud izhar-ı rağbetden ötrü olur. Bunun cemi'inün misāli bu fakirün didügi gibidür ki; İn a'tai's-sultānu'l-karyete iyyāye haracetu ileyha fī eyāmu't-tā'un⁽¹⁾ ya'ni eger pādişāh baña köyi virdise eyyām-ı ta'unda çıkdum. Bu söz māzī birle ta'bir olındı dağı olmamışken işbu zikr olunan nükteler için. Ve "in" harfini muhakkaku'l-vuku'da isti'māl itmeğe dağı nükte çokdur, bākisin bu mez-

---

1) Sultan bana köyü verirse ana veba günlerinde bile giderim.

kür olanlardan ma'lum olup anları 'alâe't-tafsîl itmekde iksâr olduğunun terk itmek evlâ görildi ve bu cemî' mezkûrat ki bâb-ı sâni'de ve bâb-ı sâlis'de söyledik. Kelâmı muktezâ-yı zâhir üzerine söyleyicek olur ve eger hilâf-ı muktezâ-yı zâhir üzerine söylemeseler bir nükteden ötri kazıyye 'aksolur; meşelâ hazf makâmında zikr olur ve zikr makâmında hazf olur ve ta'rif makâmında tenkîr olur ve tenkîr makâmında ta'rif olur ve takdîm makâmında te'hîr olur ve te'hîr makâmında takdîm olur ve bunun üzerine kıyâs eyle bu iki bâbda mezkûr olanın cemî'sin. Ve kelâmı (83b) hilâf-ı muktezâ-yı zâhir üzerine çıkarmak her yerde olur, ve anın bir nev'ine üslûb-ı hakîm dirlir. Bu üslûb-ı hakîm mütakellim sayıla, hilâf-ı matlûb üzerine cevap virmekdür bir hikmetden ötri veyâ muhâtab mütakellimün kelâmın hilâf-ı murâd mütakellime haml itmekdür bir nükteden ötri, evvelkinün misâli Hak Ta'âla kavli gibidür ki ; Yes'elûneke 'ani'l-eh kul hiye mevâkîtu linnâsi⁽¹⁾ peygambere su'âl itdiler ki nedendir ki bu ay gâh vara vara incelür gâh vara vara tolar ya'ni bunlar sebebden su'âl itdiler, Hak Ta'âla anların matlubunun hilâfı üzerine cevâb virdi, ya'ni; Kul hiye linnas ve'll hacc⁽²⁾ didi, ya'ni eyit ki nas için vakidler bildür-

1) (Ey Muhammed) sana helal halindeki ayları sorarlar.

De ki : "Onlar insanların (ve hac) vakitlerinin ölçüsüdür. Sûre 2(Bakara), Ayet 189.

2) De ki o insanların ve haccın vakitlerini gösterendir.

mekçündür, dahı haccun vaktin bildürmekçündür. Bu söz incelmenün tolmanuñ gâyetinden cevabdur, bu nükteye tenbîh için ki sâ'ilün hâline lâyıķ buyıdı ki bu incelmanün tolmanuñ fâ'idesinden şorıdı zîrâ sebebin şormak anuñ şânına lâyıķ münasib degüldür, zîrâ ki esbâbını söyleyeler fehmi idemez. Ve sâ'ninün misâli budur ki meselâ bir kişinün bir kişide emânet baltası varmış, ol balta ıssı bu kişiyi göregeldükde ol kişi dahı baltasun isteyügeldi şanup, "Baltasun getürün!" diyü hıdmetkârına buyurdı. Balta ıssı kelâmı hilâf-ı (84b) murâda haml idüp eyitdi: "Senin gibi sahlî kişiden âdem konuklamak istese bal tâsın belki şeker tebsisin getür dise 'aceb degül." İşbu nükteyi iş'âr itmekiçün ki ol vâcib olan konuğın konuklayup andan emânetün virmekdür, evvel emrden beni gördüğüñ gibi emânetüm virmege emr itdüğüñ münâsib degüldür zîrâ beni def' itmege delâlet ider. Ve gâh olur ki üslûb-ı hakîm muhâtabuñ muntazır olduğı nesnenün hilâfın söylemekle olur; nite ki meşhûrdur ki sehâ ehli pâdişâh bir kimseye yigirmi biñ filori bir yirden 'atâ eylemiş. Vüzerâ bu 'atâyı istiksâr idüp eyitmişler ki "Beg yigirmi biñ filoriyi bir (85a) arada gördüğü yokdur anıñçün bu mikdâr çok nesne bağışladı yoksa bağışlamazdı." diyüp varmışlar, yigirmi biñ filoriyi pâdişahuñ nazarına iletmişler ve eyitmişler ki "İşde yigirmi biñ filori işbu mikdâr nesne olur." Ol pâdişâhdan bunu umarlar ki "Hey ne katı çoğımış" diyüp ol kişiyi bu yigirmi biñ filoriyi 'atâ itmeye. Ol pâdişâh işbu nükteye işâret kaşd idüp ki pâdişâhlar yef'alu mâ yeşâ'u ve yahkumu mâ yurid⁽¹⁾ olurlar,

---

1) O dilediğini yapar. Sure 3 (Ali İmran), Ayet 40 ve dilediği hükmü verir. Sure 5 (Maide), Ayet 1.

anların fi'line husûsâ ki 'atâ bâbında vüzerâdan i'tirâz düşmez. Anlara lâ-yık odur ki buyurulanı vireler az çok dimeyeler, hâkî müstehâkına yetiştirirler, pâdişah (85b) bir kişiye bir mansıbı lâ-yık görüp viricek ucundan birâzin tasarruf gösterüp alıkoymaları. Eyitmiş ki "Bu yigirmi bin filori ne azıcuk nesne olurmuş, ol kişiye az 'atâ itmişüz varûn ol kişiye yılda bin filori hâşıl olur bir köy dahı virûn." demiş. Allahumme urzukna 'âcilen lâ ecilen. Temme 'ilmu'l-me'âni⁽¹⁾.

El-Hâtıme.

Bu hâtıme 'ilm-i beyânı bildirür. Bundan evvel mukaddimede bildün ki bu 'ilm-i beyân keyfiyyet delâletinden bahş ider. Bes bize vâcib oldı ki envâ'-ı delâleti bildirevüz, andan soñra bu 'ilm-i beyân bahş itdüğü delâlatun ahvâlin bildirevüz.

İmdi delâlet ki bir şey'in bir vechile olmasıdır ki (86a) andan bir şey dahı fehm olına. İki dürlüdür: Lafzîdür ve gayr-ı lafzîdür. Gayr-ı lafzî ki tütünün oda delâleti gibiye dirler, andan bahş yokdur.

Geldük delâlet-i lafziyyeye. Bu delâlet-i lafziyye diyü bir lafzıla bir ma'nâ ortasında bir vechile hâl olmağa dirler ki her kaçan ki ol lafz işidilse ol ma'nâyâ varıla. İmdi bu hâl yâ vâzî'un vâz'ından gelmişdür, ancak nite ki "Zeyd" disen bu ism-den müsemâsına varılır vâzî' bu ismi zât-ı Zeyd'e vâz' itdüğün. Bu vechile delâlete delâlet-i lafziyye-i vâz'ıyye dirler. Bu ilmde bunun gibiden dahı bahş yokdur zîrâ bülegâ elfâz söyleyüp m ma'nâyâ delâlet-i (86b) vâz'ıyye ile delalet itdürmegi aşvât-ı

---

1) Ey Allah'ım bize rızkı acele ver onu erteleme. Meani ilmi tamam oldu.

hayvanāt yirinde korlar, fikre ve te'emmüle ihtiyāc olmayup nice g gerekse geldigiün. Veyāhud ol hāle lafzı söyleyen kişinün tab'ı sebep olmışdur "ahāh" demek gibi ki bir kişiden işidilse ol kişinün öksürigi varduğına delālet ider zira öksürük olanun tab'ı böyle demek iktizā ider. Bu delāletde vaz'ın dahli yokdur, bu 'ilmde bu delāletden dahli bahs itmezler. Veyāhud ol hāle 'aklı sebep olmışdur, ancak nite ki bir kişi divār ardında bir lafz söylese ol lafz ol kişinün vücūdına delālet ider. Bu delāletde dahli vaz'ın dahli yokdur zira ol (87a) lafz hiç bir ma'nāya dahli vaz' olmasa, lafz mühmel olsa hemin gene vücūd-ı lafza delālet ider. Bu 'ilm-i beyān bunun gibi delālet-i 'akliyyeden dahli bahs itmez. Veyāhud ol hāle sebep 'akldur bu lafz bir ma'nā-yı ahara vaz' oldigiün bu 'ilmde bahs bu asl delāletdendir. Bu asl delāletün istikrāyla tarik-i mazbutı üçdür: Birine teşbih dirler, birine mecāz dirler, birine kināye dirler. Bes ilm-i beyān bir 'ilmdür ki bahisdür, elfāzın me'ānisine bi'l-vaz' delālet itdüğü cihetden fehm olunan ma'āni-i aharon delālat-ı 'akliyyesinün turük-ı külliyye-i mazbūtasından. Bu turük-ı külliyye-i mazbūta dahli istikrāyla üçe münhasır (87b) bulundu. Bes 'ilm-i beyān ol üç tarikun ahvālin bildirmekiün üç asl üzerine tertib olındı. Asl evvelin tarik-i teşbih ahvālin beyān ider, asl-ı sāni tarik-i mecāz ahkāmın bildirir, asl-ı sālis tarik-i kināyetden bahs ider.

El-Aslü'l-Evvel

Bu asl teşbihi beyān ider. Teşbih iki şey'i bir emrde müşterek itmekdür. Huruf-ı teşbihdeh biriyle şol şey ki teşbih olunur müşebbehünbih dirler, ve ol şey ki anı teşbih iderler müşebbeh dirler, ve ol vech-i müştereke vech-i şebah dirler.

Nite ki dırsün "Zeyd esed gibidür." yāhud "Zeyd esede benzer." veyāhud "Güya ki Zeyd eseddür." Bu teşbihden garaz ekser teşbih olunan şey'ün yā hālin (88a) bildirmekdür, yā mıkdar-ı hālin bildirmekdür, yā imkân-ı vücûdın bildirmekdür, veyā ziyāde takrîr veyā ziyāde tezyîn veya ziyāde takbîhdür veya istitrâfdur. Ve gâh olur ki garaz müşebbehünbihe râcî olur, yā ihām olur müşebbehünbih vech-i şebehde etemm idüğine veya mühettemünbih idüğine. Vaktâ ki müşebbehünbih ve müşebbeh vech-i şebehde müsâvî olsa anlardan birini birine teşbih itmek ahsen degüldür, belki ikisi biribirine benzer demek gerek tâ ki biri asl ve biri ferîd idüğine delâlet itmeye. Ve gâh olur ki bir ma'nâ-yı münekkebi bir ma'nâ-yı murekkebe teşbih iderler ve ol teşbihe teşbih-i temsîlî dırlar. Nite ki dırsün bir emrde mütereddid olan kişiye "Senün (88b) hālin bir ayâğın yire koyup gene geri çekene benzer." Ne kadar terkîb artuk olsa teşbih garîb olur; nite ki Hâk Ta'âlâ buyurur münâfıkın hakkında ki Meselühüm kemeseli'l-lezi'stevkade naren felemmâ azâ'et mâ havlehu zeheba'l-lahu binürihim ve terekehum fi zulumâtin lâ yubsirün⁽¹⁾ ya'nî bu münâfıklar şol kimseye beñzer ki od yandurdu, vaktâ ol od ol yandıranun etrafına şu'a' virdi, Hâk Ta'âlâ ol odı giderdi, ol yanduranı cemi' havâlisiyle zulumât içinde kodı ki hiç bir nesneyi göremezler. Münâfıkun hâli bu od yakup sonra hâli böyle olana benzedügi zâhirdür zîrâ ki ol dahı zâhir imân izhâr idüp etrafına şu'a' virürken (89a) Hâk Ta'âlâ ol münâfıklarun hâliñ izhâr itdi. Ol zâhir gözükken nür-ı imân münsalih oldı zulumât-ı küfr

1) Onlar, çevresini aydınlatmak için ateş yakan kimseye benzerler ki, Allah ışıklarını yok edince, onları karanlıklar içinde görmez bir halde bırakmıştır. Sure 2 (El-Bakara), Ayet 17.

içinde kaldılar. Akide-i hakkâdan bir nesne idrâk itmezler. Ve dahı iki şey'ün arasında zıddiyyet varken ol zıddiyyet cihetinden olan münâsebeti bir latîfeden ötri, ya istiḥzâdan ötri tenâsüb ve teşâbüh yirine korlar, ol zıddeyni biribirine teşbîh iderler. Meselâ bir gâyet korkak kişiyi arslana benzedürler veyâhud bir hasîse "Hâtem gibidür." dirler. Bunun gibi teşbîhe teşbîh-i temliḥi ve teşbih-i tehakkümü dirler. Ve dahı şol teşbîh ki anda vech-i şebeh gâyet zâhirdür, ekser nâs arasında gayet meşhûrdur. (89b) anuñ gibi teşbîhe mübtezel dirler. Nite ki dirsün "Fulan maḥbûbun yüzi güneş gibidür."

Ve eger vech-i şebeh meşhûr ve zâhir olmasa teşbîh-i 'garîb dirler: Nite ki yüzün çiçek bozmuş kişinün yüzünü "kepkep tahtasına" teşbîh iderler. Ve gâh olur ki bir teşbîh mübtezel iken anda bir tasarrufcuk olsa teşbîh 'garîb olur, nite kim şâ'ir dir. Şi'r:

Benzerdir âdem ağzuña gonce yüzüne gül

Pâk olsa gülün dâmeni gonce itse tekellüm

Ve bülegâ ortasında tefâvüt bâb-ı teşbîhde teşbîhi 'garîb idüp veyâ mübtezelde tasarruf itmekledür. Ve dahı âgâh ol ki bir şey'i bir şey'e teşbîhün ma'nâsı ki (90a) bu 'ilm-i beyân ol ma'nâyâ delâletden bahş ider, hemin ol iki şey'ün bir emrde iştirâki degüldür, zîrâ bu ma'nâyâ ḥod terkib-i teşbîh ancak vaz'la delâlet ider. 'ilm-i beyânun ḥod vaz'la delâletden bahşı yokdur, bil ki ma'nâ-yı teşbîh ki 'ilm-i beyân aña delâletden bahş ider; terkib-i teşbîh vaz' sebebiyle iki şey'ün iştirâkine delâlet itdügi cihetden ol terkibden 'akl vâsıtasıyla alınan ma'nâ zâ-iddür. Meselâ disen ki "Zeyd aslan gibidür." bu terkibden vaz' sebebiyle anlanan budur ki Zeyd aslana bahadırılıkta müşâ-

rikdür, yâ nî ikisinde bile cür'et varlığın, bu arada 'akl an- lar ki ol Zeyd'deki cür'eti aslandaki (90b) cür'et sûretinde muşavver itmişsün. İlm-i beyânûn teşbîh tarîkînden bahşi bu sonrağı 'akl tarîkiyla alınan ma'nâ haysiyyetinden olur, ol ma'nâ ne kadar ki garîb ola, kelâmda ma'nâ-yı zâ'id dakîk olur ve makbûl olur.

El-Aslü's-Sânî

Bu asl mecâzı beyân ider. Mecâzı bilmek hakîkati bilmege mevkûfdur. Hakîkat şol lafzdur ki vâzî' vaz' itdügi ma'nâda müs- ta'meldür, vâzî' bunda vaz' itdi (esed gibi) diyü meşelâ aslan- da müsta'mel olıcak vâzî' un aslanda vaz' itdüğinden ötri.

Mecâz diyü şol lafza dirler ki vâzî' un vaz' itdügi ma'nâ- dan geçüreler, anı bir ma'nâ-yı ahırda isti'mâl ideler. Bu ma'- nânûn (91a) ol vâzî' vaz' itdügi ma'nâyı münasebeti var diyü bu vech üzerine isti'mâlüne eger ol gayrı ma'nâ murâd idüğine ka- rîne getürmeyeler. Ol ma'nâ fehm olmaz belki gene ol ma'nâ-yı aslî fehm olur.

Bu mecâz iki kısımdur: Birine isti'âre dirler. Eger ma'nâ-yı asliyyesiyle sonrağı ma'nâsı ortasında olan münâsebet müşâbehet ise "esed" gibi ki bahâdır kişide isti'mâl oluna; nite ki dir- sin "Bu gün hammânda bir aslan gördüm." Bu mişâlde murâd esedden, bir bahadur kişidir, asl ma'nâsı degüldür hammâm karînesiyle. Ve birine dahı mecâz-ı mürsel dirler, eger münâsebet müşâbehet- den gayrı nesne ise. İmdi bu müşâbehetden (91b) gayrı nesne çok- dur. Bülegâ ortasında mu'teber olan istikrâ' ile on dürlü münâ- sebetdür ve cemî' mecâz-ı mürsel ki bülegâdan sâdır olur, bu on dürlü münâsebetün biriyledür. Bu ondan biri bir şey'le bir

şey'ün arasında külliyyet ve cüz'iyet münasebetidür. Küll adın cüz'de ve cüz' adın küllde mecaz isti'mâl iderler. Ve biri dahı bir şey'i zamânla bir şey'i ahıra münkalib olmak münâsebetidür, ya'ni varılacak nesne adın henüz varmamışa dirler, bu ana varsa gerek diyü. Nite ki Hâk Ta'âlâ kelâm-ı kadîminde şırâya hamr diyü itlâk itdi bu i'tibarla. Niteki dir: Inni erâni a'sıru hamran⁽¹⁾.

Ve biri dahı bir şey'i bir şey'den gitmek münâsebetidür (92a) ya'ni gitdügi şey'e giden nesnenün adın virürler andan gitdügiçün. Nite ki bir kişiye paşa dirler aşda paşa oldugıçün. Ve biri dahı sebebiyyet ve müsebbebiyyetdür. Ve biri dahı hâliyyet ve mahallâyyetdür. Dahı bunlardan gayrı ne varsa ki Mutavvelât'da mestürdür.

Andan sonra bu isti'âre altı kısımdur. Birisine isti'âre-i aşliyye dirler. İsti'âre-i aşliyye oldur ki müşebbehünbih olanun adın müşebbehde asâletle isti'mâl ideler, bir gayrı isti'âre-i aşliyyeye tâbi'iyetden ötri olmaya. Nite ki esedi bahâdır kişide isti'mâl itdün bir gayrı isti'âreye tâbi' olmadan. Ve birine isti'âre-i tebâ'iyeye dirler. Bu isti'âre (92b) ef'âlde ve ef'âlden müştâk olanlarda olur, maşdarlarınun isti'âresine tâbi' olup. Nite ki bir kişi bir kişiyi katı ursa, "Fulan kişi fulan kişiyi öldirdi." dırsün. Ol kişinün zırbını katı oldugıçün katle teşbîh idüp ol zırb katı adını virürsün, katı zırb ma'nâsında isti'âre olur. İsti'âre-i aşliyye ile bir gayrı isti'âreye tâbi' olmayup ve bu zırbdan müştâk olanları dahı fi'l olsun şıfat-ı müştâka olsun bu maşdara tâbi' iy-

---

1) ....Rüyamda şaraplık üzüm sığığımı gördüm. Sure 12
(Yusuf), Ayet 36.

yetle isti'āre idersün; urdı diyecek yirde öldürdi dirsün ve urur diyecek yirde öldürür dirsün. Kālan müştakları dahı bu gibi kıyās eyle. Bu maşdar isti'āresine tābi' (93a) olan isti'ārelere isti'āre-i tebā'iyeye dirler. Ve dahı isti'āre-i tebā'iyeye ħurūfda dahı olur. Ĥurūf şol lafzlara dirler ki ānuñ müstakıl ma'nāları olmaya, belki müstakıl ma'nāları arasında ta'aqqul oluna (de, demek gibi ve den)⁽¹⁾ demek gibi bunlardan ma'nā anlanmaz. Mādām ki müstakıl ma'nālarla bile te'aqqul olunmaya , meselā "Mescidde urdum ve bāzārdan geldüm." demek gibi ve her lafz ki böyle ola ana ħurūf dirler, bu ħarfi dahı dem olur kendü ma'nāsından ġayrı bir ma'nāda dahı isti'āre idüp isti'māl iderler ammā ol isti'āre dahı bir ġayra tābi' oldığıçün isti'āre-i tebā'iyeye dirler. Nite ki Haġ Ta'ālā Fe't-takātaġahu el fir'avne liyeküne lehum (93b) 'aduvven ve ġazanan(2) didi ya'nī Fir'avn tā'ifesi Mūsa'yı yerden ġötirüp beslediler kendülere 'aduv olmağıçün. Bu ma'nā zāhire rast gelmez zīrā ki 'aduv olmağıçün beslemediler, lākin bunlaruñ beslemesine 'adāvet mütereddib oldığıçün ġūya ki bunlar 'adāvet içün beslediler. Bes lam ma'nāsı illiyet içün mevzu'ken ma'nāyı terettübde müsta'mel oldı isti'āre olup, lākin bu ħuşuş terettüb-i 'adāvet ki Mūsa ile Fir'avn ortasındadır, anda lafz-ı lāyı isti'āre itmek tabi'dür muṭlak terkibi muṭlak illiyete teşbihe bu muṭlakda olan teşbiħden ötri bu ħuşuş terkibinde isti'āre olındı ol muṭlak terkible bu terettüb-i (94a) maḡ-

1) Parantez içindeki kısım metnin sol kenarında diklemesine yer alır.

2) Firavun'un adamları onu almışlardı. Firavun, (Ĥāmān ve askerleri suçlu olduklarından) o onlara düşman ve başlarına da dert olacaktı. Sure 28 (Kasas), Ayet 8.

şüş ortasında bir nev' iztilzâm oldığıçün ol mutlak terettübde olan teşbîh geldi, bu husûş terettübe sirâyet itdi bes ol cihetden isti'âre-i lâm ol mutlak terettübde olan teşbîhe tâbi' olup câ'iz oldu. Bu teşbîh evvel emrden mahşûş-ı illiyyet ki lâmûn ma'nâsıdur anuñla mahşûş-ı terettüb ortasında mümkün degüldür. anıñçün ki lâm ma'nâsı gayr-ı müstakildür başka te'akkul olup ana bir ma'nâyı teşbîh itmek mümkün degüldür. Bes bunıñ teşbîhinün tarîki oldur ki bunun ma'nâsına münâsib bir müstakil ve mutlak ma'nâda teşbîhi mülâhaza idüp bunun ma'nâsı ol ma'nâyı münâsib olduğı (94b) cihetden bunun ma'nâsına ol teşbîhi sirayet itdiresün çünki isti'âre teşbîhe mübteni' oldu ve hurûfun me'ânisinde teşbîh aşâletle mutasavver olmadı gayr-ı müstakil oldığıçün. Bes hurûfun isti'âresi kendü mefhûmından hâric teşbîhe tâbi' oldu ol cihetden hurûfun isti'âresine tabi' iyye dirler. Ve bir isti'âreye dahı isti'âre-i tasrîhiyye dirler. Bu isti'âre oldur ki lafz-ı isti'âre şarih-i mezkûr ola, nite ki dirsün: "Hammânda bugün aslan gördüm." ve aslan lafzından bir bahâdır kişi dilersün. Bu aslan lafzı şarih-i mezkûr oldığıçün isti'âre-i tasrîhiyye ve muşarraha (95a) diyü ad virürler.

Ve bir isti'âreye dahı isti'âre-i mekniyye dirler ve dahı isti'âre bi'l-kinâyeye dirler. Bu şol isti'âredür ki şarih lafz-ı isti'âre anda mezkûr olmaya velâkin ma'nâda mezkûr idügin bir kinâyete tuydurasun. Kinâyete tuyılduğdan ötri isti'âre bi'l-kinâyeye dirler. Meşelâ dirsün ki "Ölüm falan kişiye kıynağın urdı." İşbu sözden kinâyete anlanur ki sen ölümü yırtıcıya teşbîh itmişsün ve ma'nâda aña yırtıcı diyü itlak itmişsün zîrâ ki yırtıcı hâlin ki kıynağdur, ölüme isbât itdiñ, bes ol yırtıcı

lafzı ki ölüme itlāk olmuşdur, ana isti'āre bi'l-kināye dirler. Ve ölüme isbāt olunan (95b) ki kıynakdur, ana isti'āre-i tahyīliyye dirler zīrā ölüme kıynak yogıken sen tahyıl itmekle isbāt itdün. Ve dahı ol isti'āre-i tahyīliyye karīne-i isti'āre bi'l-kināye dirler zīrā ol ma'nāda olan isti'āre bu isti'āre-i tahyīliyyeden fehm olunur, çünki isti'āre-i tahyīliyyeyi bildün her isti'āre ki isti'āre-i tahyīliyye olmaya ya'nī isti'āre bi'l-kināyeye karīne olmağıçün.

Kelimeye ki isti'āre-i tahkikiyye dirler ve dahı isti'āre-i mutlakā dirler, eger bilesince ya müşebbehünbihe münāsib ya müşebbehe münāsib nesne gelürse ol nesneye terşih dirler ve ol (96a) isti'āreye müreşşaha dirler. Ve eger müşebbehe münāsib nesne gelürse ol nesneye tecrīd dirler. Ve isti'āre-i mutlakānūn misāli "Esed gördüm hammānda" dimekdür. Isti'āre-i müreşşahanūn misāli "Kıynaklı esed gördüm hammānda." dimekdür zīrā ki kıynak esedün münāsiblerindendür. Isti'āre-i mücerredenūn misāli "Bir atıcı esed gördüm hammānda" dimekdür zīrā ki atıcılık müşebbehe münāsibdür. Ve gāh olur ki terşih-i tecrīdle cem' idüp eydürler: "Atıcı ve kıynaklı esed gördüm hammānda." Annā isti'ārede yalūnuz terşih getirmek eblağdur zīrā ki mübālağada ol artuğdur. Ve dahı bilgil ki teşbih-i temsili ki asl-ı (96b) teşbihde geçdi, a anūn vaktā ki harf-i teşbihūn zikrin tayy idesün ve müşebbehünbihi müşebbehe itlāk idesün. Ol elfāz-ı terkihiyyeye isti'āre-i ale's-sebilü't-temsıl dirler, nite ki mütehayyir kişiye dirsün: "Nedendür ki dā'im seni görürem ayagın basarsun gene kaldırır-sun." Hāl bu ki ol kişi öyle itmez, anun tereddüdi suretinden ayagın basup gene kaldırmağla ta'bīr idersün tereddüd ana benzediğiçün.

Vaktā ki bu teşbih-i temsili isti'āre tarikiyla ta'bir olmak beyne'n-nas meşhūr olsa ol isti'āreye mesel dirler. Bu misāl her dilde çok olur, cümlesinden biri budur ki "Gel senūnle bazan idelim bir vechile ki ne et (97a) yana ne şiş göyine." dirler. Bu sözleri didikleri yerde ne et vardur ne şiş. Bil ki dimekdür ki ne sen beni alda ne ben seni, çünkü bu söz meşhūr olmışdur ale't-tariki'l-isti'āre iki tarafun dağı hāli mer'i olmada bunu her yerde bunun gibi ma'nālara isti'māl idüp mesel kıldılar. Ve gāh olur ki teşbih-i temlihīnūn harf-ı teşbihin ve müşebbehin giderüp müşebbehünbihi müşebbehe ale's-sebili'l-isti'āre itlāk iderler, ol isti'āreye isti'āre-i temlihiyye dirler ve tehekkümiyye dirler. Nite ki gayet korkak kişi yanuña gelse, "İşde aslan geldi." dirsün. Eger anı masharalığa almağıcün didünse lafz-ı aslana isti'āre-i tehekkümiyye dirler ve eger kişiye (97b) bir latife itmekiçün didünse isti'āre-i temlihiyye dirler. Ve dağı isti'ārenūn ahseni oldur ki gökcek teşbihlere mübtenī ola ammā kelāmun zāhirinde teşbih rāyihası ve müşebbeh rāyihası olmaya ve dağı vech-i şebah vāzih ola, eger vech-i şebah vāzih olmaya ol lafza mu'ammā ve lugaz dirler isti'āre dimezler.

Tenbih

Agāh ol ki delalet-i 'akliyyeden üç tarik dağı vardur lākin kavm anları bu üç asla levāhik kılup başka tarik saymadılar. Birine teşbih-i belig diyüp teşbihde getürdiler. Teşbih-i belig oldur ki bir şey'i bir şey'-i ahiye haml ideler, haml sahih degül iken mübālağa kasd idüp anda harf-i teşbih getürmeyeler (98a) Nite ki dirsün "Zeyd eseddür" kavm bunu dağı teşbihden saydılar zira ma'nāda "Zeyd esed gibidür." dimekdür, lākin mübālağadan ötrü harf-i teşbihi hazf itdiler. Ve birine tecrid

diyüp isti'āre levāhıkından saydılar. Tecrīd oldur ki bir şey'i bir şey'e haml idüp sarīh oldur diyü hükm itmeyeler lākin ol şey'i bir vechile söyleyeler ki oldur demek yirine ola. Nite ki dirsün "Zeyd'den bir esede uğraşdum." veyāhud "Yanında bir esed gördüm." Garaz Zeyd'e eseddür dimekdür lākin bu vechile ta'bir itdük. İmdi bu tecrīd ne isti'āredür zīrā müşebbeh mezkürdür ve ne teşbihdür. Bes delālet-i 'aqliyyede bu daħı bir ta'arık-i (98b) āhirdür, lākin isti'āreye karīb olup sūretā teşbih olmadıgından ötri isti'āre levāhıkından kıldılar. Ve birine daħı mecāz-ı 'aklī dirler bunu daħı mecāz levāhıkından kıldılar. Mecāz-ı 'aklī bir hāli bir şey'e isbāt itmekdür, ol isbāt olunan hāl bu şey'ün hāli degül iken bir gayrun hāli iken. Ammā ol isbāt olanla bu şey'ün arasında bir ta'alluk var ki, gūya ki ol ta'alluk sebebiyle bu hāl gayrun hāli iken bu isbāt itdigümüz şey'ün hāli olmaşdur. Nite ki dirsün: "Beg fulan askeri sıdı." sıyan beg degil çeri iken bege isbāt idersün zīrā ki bu sınmagla beg ortasında bir ta'alluk var ki gūya ki ol ta'allukla hakıka-ten (99a) sıyan begdür. Gene buncılayın "Fulan kişiyi beg asdı." dirsün, hāl bu ki asan celladdur. Ve daħı dirsün ki "Fulan kişinün gündüzi sā'im gecesi kā'imdür." hāl bu ki sā'im kā'im olan kendüdür, gündüzi gecesi degüldür lākin sıyām ve kıyām gündüzde ve gecede oldugı sebeble gündüze ve geceye isnād idersün. Bunun emsāli çokdur hep buna kıyās eyle bunun gibiye hep mecāz-ı 'aklī dirler zīrā ki bu tasarruf ya'ni bir şey'in bir şey'e ta'allukı oldığıçün anuñ hāli degül iken şey -i āhirün hāleti ana isnād-ı 'akldan geldi. Lafz gene kendü ma'nāsına olur yirinden hiç göçmedi.

Bes mecāz iki dürlü oldı birine mecāz-ı lügavî dirler ki lafz (99b) yirinden göçer aşl ma'nāsından gayrı bir ma'nāda müsta'mel olur karine ile. Ve birine mecāz-ı 'akli dirler ki lafz yirinden göçmez ve aşl ma'nāsında müsta'meldür lâkin ol aşl ma'nāsın tasarruf-ı 'aklile kendü yirinden göçürdük ya'ni kimün hāliyse aña hāl itmeyüp bir hāli olmayana hāl itdük. Meselā "Gicesi kā'imdür." didigün vaktde gene kā'im aşl ma'nāsında müsta'meldür, bir ma'nāya dahı göçmemişdür lâkin kıyām ma'nāsın ol kişiden ki aña hāldür, göçürdük bir hāli olmayana hāl itdük ki ol gicedür bir tasarruf-ı 'aklile ya'ni kıyām gicede oldugı sebeble ve çünki bu mecāz-ı aklide ma'nā yirinden göçmekle mecāz-ı lügaviye münasebeti oldı, bunı (100a) dahı mecāz-ı lügavî levāhıkından kılup delālet-i 'akliyyeye başka tarik saymadılar.

El-aslü's-sālis

Bu aşl kināyeti beyān ider. Kināyet şol lafza dirler ki makām karinesiyle anuñ ma'nā-yı aslīsınün lâzımı murād ola andan ya aşl ma'nā bi't-tab'î ile murād olmagla veyāhüd Bārī irādesinden bi hasb'il-makām māni' olmamağla ma'nā-yı lâzım iradesine karine za'if oldıgıçün 'umde-i fark mecāzla kināyet ortasında budur; zira mecāzda ne ma'nā-yı aslî bi't-tab'î murād olur ne hod irādesine bi hasbi'l-makām sıhhat olur zira ki mecāzuñ karinesi kat'î olur, vāzih olur ma'nā-yı aslî irāde itmege mecāl komaz.

(100b) Bu kināyet üç dürlüdür. Birine kināyet-i 'ani'l-mevşūf dirler, nite ki gönüllerden kināyet idüp "hasedler tu-ragı" dirsün. Ve birine kināyet-i 'ani's-safa dirsün dirler, nite ki bir kişün cūdından kināyet idüp "kullı çok" dirler.

Ve birine kināyet-i 'ani'n-nisbe dirler, nite ki dirsın; Şi'r:

Inne's-semāhate ve'l-mürüvete ve'n-nede
Fi kubbetin duribet 'alā sultānina⁽¹⁾

ya'ni cūd ve mürüvvet ve ihsān bir kubbedür ki bizüm sultanımız üzerine kurulmuşdur. Bu ma'nā kināyetdür, pādişāhımıza cūd nisbet itmeden.

Ve gāh olur ki kināyet-i sıfatda ve kināyet-i nisbetde mevsuf zikr olunmaz, ya'ni bu sıfat kimün sıfatı idügin ve bu nisbet kime idügin bildirmezler ve bunun gibi kināyete ta'riz dirler. Nite ki dirler: (101a) Müslümān oldur ki müslümānlar anuñ şerrinden emīn ola." garāz bundan şerr iden kimseye küfr işbāt itmekdür. Veyāhud bir kimsenün cūdına ta'riz idüp dirsün ki kişi kesirü'r-remād⁽²⁾ olıcak her kişi aña muhibb olur.

Tezyil

Bilmiş ol ki cemi' bülega ittifāk itdiler ki mecāz hāki-katden ve kināyet tasrihden ma'āni beyān itmede efdaldur, zī-rā ki bunlara intikāl melzūmdan lāzıma intikaldür, bir lāzımı melzūmile getürmek şey'i delilile getürmiş gibidür. Ve dağı isti'āre teşbihden efdaldur anıñçün ki teşbihden maksūd olan isti'ārede mübālağa vechiyle ve te'kid tarikıyla beyān olur. Bu arada 'ilm-i beyān tamām oldı.

(101b) E't-Tetimme

Bilgil ki yukarı mukaddemede bildün, adı ki 'ilm-i bedi' oldur ki kelām muktezā-yı makāma muntabık olup teşbihden

-
- 1) Yumuşaklık, mürüvvet ve cömertlik bizim sultanımızın bulunduğu yerin kubbesi altındadır.
  - 2) Bir kişinin çok misafir ağırladığını belirtmek için "ocağının külü çoktur" manasındaki bu ifade kullanılır.

mecāzdan kināyetden cihete delālet mer'î oludkdan sonra anı muhassenāt-ı 'arziyyeyle nice tahsin olduğın bildirür. İmdi kelāma hüsn-i 'arzi virenler yā min ciheti'l-ma'ni⁽¹⁾ virürler, ya min ciheti'l-lafz⁽²⁾ virürler. Bu iki kısmuñ envā'ı çokdur anı tafsille zikr itmek bu muhtaşara düşmez lâkin iki kısım kısmından bile ziyāde meşhūr olanlardan bir kaçın getürelüm ammā ol ki cihete ma'nādan hüsn-i 'arizi virür.

Birine mukābele dirler. Bu san'at oldur ki biribirine zıdd olan ma'nāların lafzından kelāmda (102a) cem' ideler. Misāli:
Şi'r:

Başda hāk u gözde āb u dilde āteş elde bād
Sanki hālimdür muşavver kākül-i müşgin dost

Ve birine münā'āt-ı nazir dirler. Bu san'at oldur ki biribirine münāsib olan ma'nāların lafzların cem' ideler. Misāli:

Husrevā şirin lebün hasretleri Ferhād-veş
Küh-ı gāmda her gice gülgün yaşım şebdiz ider.

Ve birine ihām dirler. Bu san'at oldur ki kelāmı bir vechile getüreler ki iki ma'nā sı ola biri uzak ve biri yakın, ma'nā-yı karib murād idüğün vehme birağalar ve ne karine getüreler ki andan irak ma'nā murād idüğüne delālet ide bunun emsilesi meşhūrdur.

Ve birine muhtemilü'z-zıddeyn dirler (102b). Bu san'at oldur ki kelāmı bir vechile dirler ki biribirine zıdd olan iki ma'nāya haml itmek mümkün ola, birine haml itseler medh çıka ve birine

---

1) Veya mana yönünden

2) Veya lafz yönünden

haml itseler zemm çıka. Nite ki meşhürdür ki bir beligün 'Amr adlu bir derzi dostı vardı, bir gözi körü. Bir gün ol derzi bu beliga eyitdi: "Saña bir kaftan dikeyin kimse bilmesün anı ki kabā midur yoksa cübbe midür?" Belig dahı aña eyitdi: "Ben dahı saña bir beyt eyideyin kimse bilmesün anı ki medh midür ya zemm midür?" Derzi kaftanı diküp getürecek belig eyitdi:

Hāta li Amrun kabā'en leyte ayneyhi seve'ün
Kultü şî'ren leyse yedri em medihun em hecā⁽¹⁾

ya'ni 'Amr baña bir kaba dikdi, n'olaydı anuñ iki gözi bir düzeğe olaydı. (Bunun meşeli bizim zamānımızda vāki' oldı. Meger kuzāt-ı kibārdan bir kimse vardı, hisset ehli kişi idi ve hem bir gözi ma'lūl idi. Bir vakt düğün itdi, işi yol düşmedi zürefādan bir kişiye meger aş degmemiş. Göreyin seni ki bir gözün bir göziñe döne didi: Ademleri işidüp ol kişiye ta'zir kaşd idicek, murādım ma'lūl gözün şahih gözün gibi olsun ki çok ni'met dökdün dimekdür diyüp halās oldı.)⁽²⁾ İmdi (103a) bu beytden ma'lūm oldı ki dikdügi kaftanı begenmeyüp n'olaydı sağ gözün dahı kör olaydı mı dimekdür ki ma'nāsı zemm ola ve yāhud begenüp, n'olaydı kör gözün dahı sağ olaydı mı dimekdür tā ta ki ma'nāsı medh ola bes bu beyt zıddını muhtemil oldı ve ammā ol ki cihet-i lafzdan hüsn-i 'arzi virür.

Birine tecnīs dirler. Bu san'at oldur ki bir lafz iki yirde añılıp her birinde andan bir ma'nā dilene. Bu lafz iki yirde bile ya müfred ola, misali; Şi'r:

1) Amr benim için bir kaba dikti keşke iki gözü aynı olsaydı. Bir beyit söyledim, medh mi hicv mi bilinmez.

2) Parantez içindeki kısım metnin sağ kenarında ters olarak yazılmıştır.

İy kemān ebrūsına cān. ile kurbān olduğum

İydum oldur kim görem kūyuñda kurbān olduğum

Veyāhud bir yirde müfred ve bir yirde mürekkeb ola: Mişāli:
Şi'r: (103b)

Eger cem' eyleseler biñ debiri

Yazılmaya bu sözün biñde biri

mısrā'-ı evvelde müfreddür fetha-i dālile yāzıcı ma'nāsına ve
mısrā'-ı s̄ānide mürekkebdür. Bu tecnisiñ aksāmı çokdur garaz
çünki, bir nümunedür, bu miqdārla iktifā olındı.

Ve birine dahı kalb dirler. Bu kalbün dahı aksāmı çokdur, birin
bildirelüm, bākisin aña kıyās eyle. Meselā cümlesinden birisine
kalb-i tām dirler. Bu san'at oldur kim ya bir beyt evvelinden
āhirine nice okunursa āhirinden evveline bi-'ayniyle okına.
Nite ki kelāmu'l-lahda gelür: kullun fi felekin⁽¹⁾ ve rabbeke
fekebbir⁽²⁾ ve nite ki bu farsī beytde var:

Şükr be-tırāz vey vezāret ber-keş

Şev hemreh-i bülbul be-leb-i her mehveş⁽³⁾

(104a) Bu beytle Kurān'dan getürdigim iki kelām evvelinden āhi-
rine nice okınursa āhirinden evveline şöyle okınur nite ki
te'emmül ile zāhir olur.

Ve birine dahı tarşi' dirler. Bu san'at oldur ki kelāmda biribi-
rine mukābil olunan kelimāt bir veznde olup ahır harfleri müt-
tefik ola. Mişāli Şi'r:

1).....her biri bir yörüngede yürür; Sure 21 (Enbiya)ş

Ayet 33

2) .....rabbini yücelt; Sure 74 (Müddessir), Ayet 3.

3) Şükrü uzat, inlemelerini yükselt. Bülbülle yoldaş ol
ve her ayyüzlünün dudağıyla ol.

İy mukarrer betū rūsūm-ı celāl
Vey münevver betū nücūm-ı kemāl⁽¹⁾

Ve gāh olur ki kelāmun cümle hurūfın nokṭasuz getüreler. Şi'r:

له كرم عمر الفوالم كلها واملأ آمال الصومل اموالا

Lehu keremun 'ammara'l-'avālime kullehe
Ve emle'e amālin el-muvammili emvālā⁽²⁾

Ve gāh olur ki hep ḥurufunı nokṭalu getürürler. Misāli Şi'r:

ثبت تثبتى فى بيت شيخ تقى تقى شفيق

Sebbit tesbiti fi beyti

Şeyhin takatti nakṭti şefiki⁽³⁾

Ve gāh olur ki bir kelime hep nokṭalu olur bir kelime hep nokṭasuz olur (104b) ale't-tertib bu san ata ziga dirler. Misāli.

Şi'r:

الله ثبت اساس بيت سودر
فى صرح بفت سرمد

Allahu sebbete esāse beyti sudedin
Fi sarhı bahti sermed⁽⁴⁾

-
- 1) Sen öyle bir kişisin ki seninle yücelik merasimleri mukarrer olur ve kemalin yıldızları aydınlanır.
  - 2) Öyle bir cömertliği var ki bu cömertlikle bütün alemleri âbâd eder ve arzu edenin arzularını malla doyurur.
  - 3) Beni güzellik sahibi, temiz ve Allah'tan korkan bir ihtiyarın evinde sabit kıl.
  - 4) Allah'ım Sevder'in evinin temelini Süded'in talihinin köşkünde dağm kıl.

Ve gāh olur ki bir harf noktalı ve bir harf noktasız olur,
'ale't-tertīb bu şan'ata riktā dirler. Mişāli. Şi'r:

لغت سخايه شايع فاش
لا يوجد يعقوبه حايع فاش

Na'tu Sahāye şāyi'un fāşin

Lā-yucidu Ya'kūbe cāye'un haş⁽¹⁾

Ve büleğā ortasında bu muhassenāt-ı 'arziyyeden gāyet eyüsi ve
gāyet ahseni oldur ki kelāmı gökcek suverle temām idelər. Bu
şan'ata hüsn-i maқта' dirler. Mişāli. Şi'r:

لا زلت كهفنا للخلائق كلها
خصوصا لداع ليس غيرك ملجأ

Lā zilte kehfen lil-ḫalāyık kullihā

Huşūşan lidā'in leyse gayrike melce²i

ve nite ki şā'ir eydür. Şi'r:

بتیغت سر خشم بربوده بادا
ازین به نباشد بمقطع رسیدن

Be-tīget ser-i ḫaşm be-burīde bādā

Ezīn bih ne-bāşed be-maқта' residen⁽³⁾

-
- 1) Saha'nın cömertliği o kadar büyük ki onu ancak Yakub'a gelen bir aç bulabilir.
  - 2) Yaratıkların hepsine devamlı olarak sığınakgibisin özellikle de senden başka sığınağı bulunmayan duacı için.
  - 3) Düşmanın başı kılıcınla kesilsin, bundan daha iyi bir sana erişmek olmaz.

(105a) Elhamdülillahi 'ale't-temām ve 'alā nebiyyinā
efdalü's-salāti ve ekmelü's-selām ve 'alā ālihi'l-'izām ve
ashābihi'l-kirām. (1)

-
- 1) (Eseri) tamamladığımız için Allah'a hamd ve duaların
en geçerlisi, selamların en yücesi peygamberimiz, onun
büyük akrabaları ve cömert arkadaşları üzerine olsun.

KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ(1)

- Belâgat : Kelâmı muhatabın haline uygun yerinde ve fesahat kurallarına riayet ederek söylerken mutlak-ı kelâmda ve kelâmın çeşitli hey'etlerinde vaz' edilen mananın üstünde mana kasdetmeye denir.(43b-44a)

-Belîğ : Kelamı çeşitli hey'etleriyle düzenleyerek çeşitli nükteler kasdeden kimseye denir.(44a)

-Belîğ selîkî : Bazı insanlarda yaratılıştan tabii olarak bulunan sözün uygun makamını keşfederek bu makama uygun söz söyleme melekesi.(46b)

-Cümle-i fi'liyye : Meydana gelmiş bir olayın zaman içinde meydana geldiğine müsnedinde delalet olan cümleye denir.(68b)

-Cümle-i ismiyye : Müsnedinde zamana delalet olmayan cümleye denir.(68b)

-Emîr-i kelam : Bkz. muhâzır

-Emr : Bir kimseye bir şey buyurmak için söylenen kelam-ı inşaîye denir.(65a)

-Fâide-i haber : Bilmeyen bir kimseye bir haberi bildirmek için söylenen kelama denir.(59b)

-Fasl : Vav-î âtıfa getirmeksizin iki kelamı birbiri ardınca söylemeye denir.(53a)

-Fesahat : Lafzda selaset, manada açıklık ve kelamı aslı anlamında kullanmaya denir.(44a)

-Haber (: ahbar) : Bir kimsenin başka bir kimseye bir şeyi haber vermek için oluşturduğu kelama denir.(51a)

-Hakikat : Vaz' edildiği manada kullanılan lafza denir.(90b)

1) Sözlük, Molla Lütî'nin eserinde verdiği tariflerin günümüz Türkçesinin söyleyişine aktarılmasıyla oluşturulmuştur. Tariflerin sonlarında tarif in hangi varaktan alındığı parantez içinde belirtilmiştir.

-Hamliyye : İçinde bir hükmün hiç bir şeye bağlanmaksızın ve tereddütsüz olarak tammalandığı kelama denir.(52a)

-Hüsn-i makta' :(Bedi sanatı) Kelamı güzel bir suretle tamamlama sanatıdır.(104b)

-Itnâb : Konuşan tarafından kelamın çoğaltılıp uzatılmasına denir.(57b)

-İcâz : Konuşan tarafından kelamın muhtasar,kısa bir şekilde söylenmesine denir.(57b)

-İhâm :(Bedi sanatı) İki manası olacak şekilde söylenen bir kelamın,yakın manasını vehme bırakıp uzak manasının kastedildiğine delalet edecek şekilde karîne getirilerek kullanılması sanatına denir.(102a)

-İlm-i Bedî' :Kelamı kullanılması gerektiği makamın gereklerine uygunbir şekilde ve teşbihmecaz,kinayeden kaynaklanan delaletlere riayet ederek oluşturduktan sonra dışa ait güzellik unsurlarıyla süslemeyi ve güzelleştirmeyi anlatan ilme denir.(101b)

-İlm-i beyan:Akli delalet yoluyla anlaşılacak şekilde lafzın manasına bir başka mananın konulmasının belirlenmiş genel yollarını anlatan ilmedenir.(87a)

-İlm-i me'ani : Sözün söyleneceği makamı keşfedip bu makama uygun söz söyleme melekesine sahip olmayan kimselere bu melekeyi kazandırmak içintertiplenen ilme denir. Belagatta asıl ilim kabul edilir.(46b)

-İnşâ : Bir kimsenin başkasına haber vermek kasdı taşımaksızın oluşturduğu kelama denir.(51a)

-İstiare :Asıl vaz' edildiği manadan ayrı bir manada kullanılan lafzın,asli manası ile sonraki manası arasındaki ilişki, benzerliğe dayanıyorsa bu lafza istiare denir.(91a)

-İstiare-i bi'l-kinaye :Bkz. istiare-i mekniyye

-İstiare-i 'ale's-sëbilü't-temsîl :Teşbih-i temsîlinin benzetme yönünü ele alıp benzetilene söyleyerek kendisine benzetilene benzetilen yerine koyup yapılan düzenlemeyle oluşturulan istiareye denir.(96b)

-İstiare-i asliyye :Bir başka istiareye bağlı olmaksızın kendisine benzetilenin adının, benzetilende asli şekliyle kullanıldığı istiaresidir.(91a)

-İstiare-i mekniyye (:istiare-ibi'l- kinaye) : İstiare olarak kastedilen lafz ,sarih olarak söylenmeyip genel mana içinde kinayeyoluyla zikr edilerek duyurulduğunda meydana gelen istiareye bu ad verilir.(95a)

-İstiare-i musarraha:Bkz. İstiare-i tasrihiyye.

-İstiare-i mutlaka :Bkz.İstiare-i tahkikiyye.

-İstiare-imücerrede :Benzetilene uygun bir nesnenin birlikte geldiği istiareye denir.Örnek:"Bir atıcı esed gördüm hamamda"(96a)

-İstiare-i müreşşaha :Kendisine benzetilene uygun bir nesnenin birlikte geldiği istiareye denir.Örnek:Kıynaklı esed gördüm hamamda.(96a)

-İstiare-i tahkikiye (:İstiare-i mutlaka) :Kendisine benzetilene veya benzetilene uygun bir nesnenin birlikte gelmediği istiareye denir. Örnek:"Esedi gördüm hamamda."(96a)

-İstiare-i tahyiliyye: İstiare-i mekniyyeye karine olan istiareye denir.(95b)

-İstiare-i tasrihiyye (: Musarraha) :İstiare olarak gayet açık seçik bilinip anlaşılan bir lafzın kullanıldığı istiareye bu ad verilir.(96b)

-İstiare-i tebeiyye :Çıkış noktası bakımından ortaklık taşıyan fiil ve fiil müştaklarıyla yapılan istiareye denir.(92b)

-İstiare-i tehakkümiyye :Teşbih-i tehakkümünün benzetme edatını ve benzetilenini kaldırıp kendisine benzetilene benzetilen yerine koyarak yapılan ve istihza, alay amacı taşıyan istiareyedenir.(97a)

-İstiare-i temlihiyye :Teşbih-i temlihinin benzetme edatını ve benzetilenini kaldırıp kendisine benzetilene benzetilen yerine koyarak yapılan ve latife yapmak amacı taşıyan istiareye denir.(97a)

-İstifham :Bir şeyi sormak için oluşturulan kelam-ı inşâîye denir.(64b)

-Kalb :Kelamın cüzlerini asıl yerlerinden alıp aksi yerlere koyarak kullanmaya denir.(77a)

-Kasr :Müsnedi müsnedün ileyhe veya müsnedün ileyhi müsne de tahsis etmeye denir.(58a)

-Kelam-ı belîğ :Kelamın çeşitli hey'etlerinden çeşitli nükte-ler kasdedilir.Kelamın kasdedilen nükteye göre oluşturulan hey'-etine bu isim verilir.(44a)

-Kinaye :Bir kelime kullanıldığında kelimenin asıl manası ta-bii olarak işe karışıp, kullanıldığı yerden dolayı asıl manayı engelleyici bir karîne bulunmaz ve bunun yanında asıl kasdedi-len mananın karînesi de zayıf olursa, kelimenin hem asıl manası hem kasdedilen manası devreye girer,bu tür bir kullanıma kinaye denir.(100a)

-Lâzım-ı fâide-i haber :Bir kimseye , bir haberi kendisinin bildiğini bildirmek için söylenmiş olan kelama denir.(59b)

-Lügaz :Bkz. muamma.

-Ma'rife :Müsnedün ileyhin muayyen olmasına denir.(70b)

-Mecâz : Laf zın vaz' edildiği mana dışında başka bir manada, o mana kasdedildiğine karîne getirilerek kullanılmasına denir(91a)

-Mecaz-ı aklî : Başkasına ait olan bir hali aralarındaki iliş-kiden dolayı bir başkası üzerinde göstermeye denir.Bunda lafz asıl manasında kullanılır fakat,anlam aklî bir tasarrufla elde edilir.Örnek:"Bey, fulan asker sıdı."(99b)

-Mecaz-ı lugavî :Lafzın asıl manasını bırakıp bir karîne ile bu manadan başka bir manada kullanılmasına denir.(99b)

-Mecaz-ı mürsel :Asıl vaz' edildiği manadan ayrı bir manada kullanılan lafzın aslî manası ile sonraki manası arasındaki iliş-ki benzerlikten başka bir sebebe dayanıyorsa bu lafza mecaz-ı mürsel denir.(91a)

-Mesel :Teşbih-i temsilinin istiare yoluyla ifade edilmiş şek-li insanlar arasında çok meşhur olursa mesel denir.(96b)

-Muamma ve lügaz :Benzetmeye dayalı olarak yapılan istiaredede benzeme yönü açık olmadığı takdirde muamma ve lügaz meydana gelir.(97b)

-Muhâzara :Sözün muhatabın haline uygun olarak yerli yerinde söylenmesine denir.(43b)

-Muhâzır :Sözü muhatabın haline uygun , yerli yerinde söyleyerek halkın sevgisini kazanan,sözü rağbetgörüp dinlenen ve konuşmasının dinlenilmesinden zevk alınan kimseye verilen Arapça isimdir.Sözü bu şekilde kullanan kişiye Arapça zarîf,emîr-i kelâm, Farsça suhen-âferîn, Türkçe söz ehli de denir.(43b)

-Muhtemilü'z- zıddeyn :(Bedi sanatı) Kelamı bir manaya haml edilse övme ,bir manaya haml edilse yerme çıkacak tarzda dinleyenin anlayışına bırakarak söylemesanatıdır.(102b)

-Mukabele:(Bedi sanatı) Birbirlerine zıt manaların lafızlarını bir araya getirme sanatıdır.(102a)

-Müşebbeh :Teşbihte başkasına benzetilen şeye verilen isimdir.(87b)

-Müşebbehün-bih :Teşbihte başka bir şeyin kendisine benzetildiği şeye verilen isimdir.(87b)

-Müte'allıkât-ı kelam :Kelamda müsned ve müsnedün ileyh dışın da kalan cüzlere denir.(69a)

-Nehy :Bir kimseye bir şeyi yapmamasını bildirmek için söylenen kelam-ı inşâîdir.(65a)

-Nidâ : Bir kimseyi çağırmaq için söylenen kelam-ı inşâîdir(64b)

-Riktâ :(Bedi sanatı) Kelamın bir harfi noktalı bir harfi noktasız olarak tertiplenmesi sanatıdır.(14b)

-Rükn-i kelam : Kelamda müsned ve müsnedün ileyhe denir.(69a)

-Söz ehli :Bkz. muhâzır

-Suhen-âferîn :Bkz.muhamazır

-Şartıye :Bir hükmün, içinde fiilî olarak tamamlanmayıp başka bir şeye bağlandığıkelama denir.(52a)

-Tağlîb :iki nesne arasında müşterek bir özellik bulunup bu özellikte biri diğerinden daha fazla ağırlık taşımasından dola-

yı özellik bakımından ağırlık taşıyana dayanarak iki nesneyi birden ifade etmeye denir.(82a)

-Târiz :Bir sıfat veya nisbete kinaye yapıldığında vasıflandırılan zikredilmeyerek sıfatın kimin sıfatı olduğu , nisbetin kime yapıldığı belirtilmeyen kinayeye denir.(100b)

-Tecnîs :(Bedi sanatı) Her birinde ayrı mana istenerek bir lafzın iki yerde söylenmesi sanatıdır.(103a)

-Tecrid :Açıkça o olduğuna hükmetmeksizin bir şey bir şeye haml edilir,f akat söyleyiş tarzından haml edilenin o olduğu anlaşılırsa, buna tecrid denir.(98a)

-Temennî :Olmaz bir şeye ümit uyandırmak için oluşturulan kelam-ı inşâîdir.(65a)

-Tereccî : Olur bir şeye ümit uyandırmak için oluşturulan kelam-ı inşâîdir.(65a)

-Tersî' :(Bedi sanatı) Kelamda birbirine tekabül eden kelimelerin aynı vezinde ve diğer harflerin müttefik olması sanatıdır.(104a)

-Teşbih :Huruf-ı teşbihten biriyle iki şeyibir emirde müşterek kılmaktır.(87b)

-Teşbih-i belîğ : Haml edilmesi doğru olmadığı halde mübalâğa kasederek teşbih edatı getirmeksizin bir şeyi başka bir şeye haml etmektir.(97b)

-Teşbih-i garîb :Benzetme yönü meşhur ve açık olmayan teşbihe denir.(89b)

-Teşbih-i mübtezel :Benzetme yönü gayet açık ve halk arasında meşhur olan teşbihe denir.(89a)

-Teşbih-i tehekkümî :İki şey arasında zıtlık varken bu zıtlıktan kaynaklanan münasebeti istihza için uygunluk ve benzerlik yerine koyarak yapılan teşbihe denir.(89a)

-Teşbih-i temlihi : İki şey arasında zıtlık varken bu zıtlıktan kaynaklanan münasebeti latife için uygunluk ve benzerlik yerine koyarak yapılan teşbihe denir.(89a)

-Teşbih-i temsili: Bir mürekkep manayı başka bir mürekkep manaya benzeterek elde edilen teşbihe denir.(88a)

-Üslûb-ı hakim :Kelamı bir nükteden dolayı görünüşe göre gerekli olan şekliñ hilafına söylemektir.(83b)

-Vasl :Vav-ı âtîfa getirerek iki kelamı birleştirmeye denir.(53a)

-Vech-i şebeh :İki şey arasındaki müşterek yönüne denir.(87b)

-Zigâ :(Bedi sanatı) Kelamın bir kelimesi noktalı bir kelimesi noktasız olarak tertiplenmesi sanatıdır.(104b)

BİBLİYOGRAFYA

- Adivar, Abdülhak Adnan : Osmanlı Türklerinde İlim, 4. baskı, İstanbul, 1982.
- Âşık Çelebi : Meşairü's-Şu'arâ, İstanbul Üniversitesi Ktp. T.Y.2406. (Fotokopiden)
- Âşıkpaşazade : Âşıkpaşaoğlu Tarihi , sadeleştirip neşreden (Nihal) Atsız, İstanbul. 1970.
- Baltacı, Dr. Cahid : "XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri , İstanbul 1976.
- Baltacı , Dr. Cahid : "Mescid:10., Osmanlı Devri Medreseleri" IA(1971)c.8, s.71-77.
- Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri, c.2. Söğüt-Ötüken, İstanbul 1985.
- Beyanî, Şeyh Mustafa : Beyanî Tezkiresi, Millet Ktp. Ali Emiri, tarih, 757. (fotokopiden)
- Bilge, Doç. Dr. Mustafa : İlk Osmanlı Medreseleri, İst.1984
- Bursalı Mehmed Tahir : Osmanlı Müellifleri , c.2, İst.1333/1914-15
- Çoruh, Hakkı Şinasi : "Fatih'in Kütüphane Memuru, Büyük Türk Ansiklopedisti Molla Lütfî "Türk Kültürü, yıl XX, sayı 115, 7 Mayıs 1972, s.435-442.
- Danişmend, İsmail Hami : İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c.1, İst.1971.
- Erünsal, İsmail E. : "Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lütfî Hakkında Birkaç Not." İst. Üni. Ed. Fak. Tarih Dergisi. sayı 33, Mart 1980/81, s.57-78.
- Gökyay, Orhan Şaik : "Molla Lütfî'nin Mizah ve Hiciv Yönü ", Tarih ve Toplum, yıl 1986, c.6, s.250-253.
- Gökyay, Orhan Şaik : "Tokatlı Molla Lütfî'nin 'Harname'si" Türk Folkloru, Belleten 1986/1 , s.155-173.
- Gökyay, Orhan Şaik : Molla Lütfî, Ankara, 1987.
- Gölpınarlı, Abdülbaki : Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu II, Ankara 1971.
- Hacımuftuoğlu , Dr. Nasrullah : "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi , sayı 8, s.115-127.

- Halet Bey :Tercüme-i Hal - Mevlânâ Lütfullah, İst.1290/1873.
- Hoca Sa'deddin Efendi : Tacü't- Tevarih, c.2. İst.1279/1862.
- Hoca Sa'deddin Efendi :Tacü't- Tevarih, sadeleştiripneşreden İsmet Parmaksızoğlu,c.3,4 .İst.1979.
- İA :İslam Ansiklopedisi
- İnalçık, Halil : "Murad II",İA(1971),c.8,s.598-615
- İnalçık ,Halil : "Mehmed II",İA,c.7,s506-535
- İstanbul Kütüphanelerinde Fatih'in Hususi Kütüphanesine ve Fatih Çağı Müelliflerine Ait Eserler. İst.1953
- Karahan, Abdülkadir : "Molla Lütflî 'nin Harnamesi ve XV.yy. Sade Türk Nesri."Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler Ankara 1972,s.173-179
- Kafzade Faizî: Zübdetü'l- Eş'âr, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, 1877
- Karatay ,Fehmi Edhem :Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu , 4.c.,İst.1969
- Keykavus: Kabusname, çev,Mercimek Ahmet , neşreden O. Şaik Gök- yay , İst. 1974
- Kınalı-zade Hasan Çelebi : Tezkiretü's- Şu'arâ ,2.c.,neşreden Dr. İbrahim Kutluk ,Ankara,1981
- Kocatürk, Vasfi Mahir : Türk Edebiyatı Tarihi ,Ankara,1970
- Köprülü-zade, M. Fuad : " Deli Lütflî'nin Mizahi Bir Risalesi", Hayat (İstanbul,1928),4.c.,426.s.
- Latîfî :Latîfî Tezkiresi , Kayseri Raşid Efendi Ktp.,1160
- Levend, Agah Sırrı : Türk Edebiyatı Tarihi ,1.c. ,Ank.,1984
- Mazıoğlu, Hasibe : "Türk Edebiyatı,Eski",TA, XXXII.c.,80-134.s.
- Mecdî Mehmed Efendi : Hadaiku's- Şakâik, neşreden Dr. Ab- dülkadir Özcan, İst.1989.
- Mehmed Neşrî : Kitab-ı Cihan-nüma, Neşrî Tarihi,2.c. neşreden Faik Reşit Unat ,Prof.Dr. Mehmed A. Köymen,Ank. 1987
- Mehmed Süreyya :Sicill-i Osmanî,6.ç., İst.,1314/1896
- Öztürk, Nazif : " Osmanlı Düşünce Tarihi Çerçevesinde Molla Lütflî (?-900/1494)" ,Türk Dünyası Araştırmaları, 47.sayı,Nisan 1987, s.203-222
- Parmaksızoğlu, İsmet:"Molla Lütflî ile İlgili Yeni Bir Belge" Belleten,44.c.,176.sayı, 675-682.s.
- Riyazî Mehmed :Riyazu's- Şu'arâ, Nuruosmaniye Ktp. ,3724.

- Sehî Bey :Heşt Behişt,Süleymaniye Ktp. Ayasofya,3544.
- Sevengil, Refik Ahmet : Fatih Devrinde Alimler Sanatkarlar ve Kültür Hayatı, İst.,1953
- Şemseddin Sami :Kamusu'l- A'lam,5.c.,İst.,1314/1896
- TA : Türk Ansiklopedisi
- Tursun Bey : Tarih-i Ebü'l- Feth, nşr. Dr. A. Mertol Tulum,İst.1977
- Uzunçarşılı , İsmail Hakkı :Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı, 3.baskı,Ank.,1988
- Uzunçarşılı , İsmail Hakkı :Osmanlı Tarihi,4.baskı, 1.c.,Ank.1982
- Uzunçarşılı , İsmail Hakkı : " " " " , 2.c., Ank.1983
- Ülken , Fatih :Şeyh İsmail Ankaravî'nin Miftahu'l- Belaga ve Misbahu'l- Fesaha'sı, İzmir 1990(Basılmamış yüksek lisans tezi)
- Ünver ,A. Süheyl : Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı,İst.1946
- Yalçın ,M . Şerefeddin : " Molla Lütî " , Tarih Semineri Dergisi,İst. 1938,2.c.,33-59 s.
- Yıldız , Doç. Dr. Sakıp : Fatih'in Hocası Molla Gürani ve Tefsiri, İst. (Doçentlik tezi)

ÖZGEÇMİŞİM

1963 yılında Çanakkala'nin Yenice ilçesi Bağlı köyünde doğmuşum.İlkokula aynı köyde başladım,aynı ilçeye bağlı Pazarköy bucağında bitirdim.Orta öğretimimi parasız devlet yatılı olarak Manisa Demirci Öğretmen Lisesi'nde tamamladım.1981 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne girdim,1985 yılında mezun oldum.Aynı yıl Eski Türk Edebiyatı ana bilim dalında açılan araştırma görevliliği imtihanını kazandım.1985 yılında kısa dönem askerlik yaptım. Halen adı geçen kuruluştta araştırma görevlisi olarak çalışmaktayım.

Bekarım.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi